

2023-01

þÿ — ¼ μ Ä ¬² ± Ã · Ä ¿ Å ² ± Ã¹ »¹ ¬

þÿ š É ½ Ã Ä ± ½ Ä⁻ ½ ¿ Å Ã Ä · £ ¼ Í Á ½ · ¼

þÿ Ä ¿ ½ Ä Í À ¿ Ä · Â • À ¿ Ç ® Â

þÿ š ± Á ±³ μ Î Á³ · Â , £ Ä Å »¹ ± ½ ì Â - › ¬ ¼ À Á ¿ Â

þÿ œ μ Ä ± Ä Ä Å Ç¹ ± ° ì Á ì³ Á ± ¼ ¼ ± ™ Ã Ä ¿ Á⁻ ± Â , £ Ç ¿ »® š ¿ ½ É ½ ¹ ° Î ½ • Ä¹ Ã Ä · ¼ Î ½ , π μ
þÿ ‘ ½ , Á É À¹ Ã Ä¹ ° Î ½ £ À ¿ Ä ‘ Î ½ , ± ½ μ À¹ Ã Ä ® ¼¹ ¿ • μ ¬ À ¿ »¹ Â ¬ Æ ¿ Ä

<http://hdl.handle.net/11728/12347>

Downloaded from HEPHAESTUS Repository, Neapolis University institutional repository

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2023

**ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ, ΤΕΧΝΩΝ
ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

**ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ**

**Η ΜΕΤΑΒΑΣΗ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΙΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ
ΣΤΗ ΣΜΥΡΝΗ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΤΥΠΟ ΤΗΣ
ΕΠΟΧΗΣ**

ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ-ΛΑΜΠΡΟΣ ΚΑΡΑΓΕΩΡΓΗΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2023

**ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΕΧΝΩΝ
ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

**ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ**

**Η ΜΕΤΑΒΑΣΗ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΙΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ
ΣΤΗ ΣΜΥΡΝΗ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΤΥΠΟ ΤΗΣ
ΕΠΟΧΗΣ**

**Διατριβή η οποία υποβλήθηκε προς απόκτηση εξ
αποστάσεως μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών στη Νεότερη
και Σύγχρονη Ιστορία στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις**

ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ-ΛΑΜΠΡΟΣ ΚΑΡΑΓΕΩΡΓΗΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2023

Πνευματικά δικαιώματα

Copyright © **Στυλιανός-Λάμπρος Καραγεώργης, 2023**

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Η έγκριση της διατριβής από το Πανεπιστήμιο Νεάπολις δεν υποδηλώνει απαραίτητως και αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα εκ μέρους του Πανεπιστημίου.

Ή ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

Ο Στυλιανός-Λάμπρος Καραγεώργης, γνωρίζοντας τις συνέπειες της λογοκλοπής, δηλώνω υπεύθυνα ότι η παρούσα εργασία με τίτλο «Η μετάβαση του βασιλιά Κωνσταντίνου στη Σμύρνη μέσα από τον Τύπο της εποχής», αποτελεί προϊόν αυστηρά προσωπικής εργασίας και όλες οι πηγές που έχω χρησιμοποιήσει, έχουν δηλωθεί κατάλληλα στις βιβλιογραφικές παραπομπές και αναφορές. Τα σημεία όπου έχω χρησιμοποιήσει ιδέες, κείμενο ή/και πηγές άλλων συγγραφέων, αναφέρονται ευδιάκριτα στο κείμενο με την κατάλληλη παραπομπή και η σχετική αναφορά περιλαμβάνεται στο τμήμα των βιβλιογραφικών αναφορών με πλήρη περιγραφή.

Ο Δηλών

Στυλιανός-Λάμπρος Καραγεώργης

Πίνακας Περιεχομένων

Περίληψη	10
Abstract.....	11
Εισαγωγή.....	12
1. Ο Τύπος.....	14
1.1. Ο Τύπος ως ιστορική πηγή.....	14
1.2. Ο παραταξιακός Τύπος	15
1.2.1. Οι αντιβενιζελικές εφημερίδες.....	16
1.2.2. Οι βενιζελικές εφημερίδες.....	18
2. Ιστορικοπολιτικό πλαίσιο κατά τα έτη 1914-1921	21
2.1. Ο Εθνικός Διχασμός: 1914-1918.....	21
2.2. Το μικρασιατικό εγχείρημα: 1919-1921.....	27
3. Η μετάβαση του βασιλιά μέσα από τον Τύπο	34
3.1. Η αρθρογραφία κατά τον μήνα Μάιο του 1921	34
3.1.1. Η διαρροή της είδησης και το κλίμα προ της μεταβάσεως (12-21 Μαΐου).....	34
3.1.2. Τα τελευταία εικοσιτετράωρα πριν την αναχώρηση (22-28 Μαΐου).....	37
3.1.3. Η μετάβαση στη Σμύρνη (29-31 Μαΐου).....	39
3.2. Η αρθρογραφία κατά τον μήνα Ιούνιο του 1921.....	44
3.2.1. Οι πρώτες ημέρες μετά την άφιξη (1-7 Ιουνίου)	44
3.2.2. Το συμμαχικό διάβημα και η βασιλική συνέντευξη (8-11 Ιουνίου).....	49
3.3.3. Η ελληνική άρνηση και ο απόηχος της μετάβασης (12-26 Ιουνίου).....	55
4. Συμπεράσματα.....	59
Βιβλιογραφία.....	65
Παραρτήματα	72
Παράρτημα Ι.....	72
Παράρτημα ΙΙ.....	72
Παράρτημα ΙΙΙ.....	73

Όνοματεπώνυμο Φοιτητή/Φοιτήτριας: Στυλιανός-Λάμπρος Καραγεώργης

Τίτλος Μεταπτυχιακής Διατριβής: Η μετάβαση του βασιλιά Κωνσταντίνου στη Σμύρνη μέσα από τον Τύπο της εποχής

Η παρούσα Μεταπτυχιακή Διατριβή εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών για την απόκτηση εξ αποστάσεως μεταπτυχιακού τίτλου στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις και εγκρίθηκε στις 7 Φεβρουαρίου 2023 από τα μέλη της Εξεταστικής Επιτροπής.

Εξεταστική Επιτροπή:

Πρώτος επιβλέπων: Μανόλης Κούμας, Επίκουρος Καθηγητής

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής: Βασίλης Καρδάσης, Καθηγητής

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής: Κυριάκος Ιακωβίδης, Λέκτορας

Ευχαριστώ θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή της εργασίας μου, Μανόλη Κούμα, για την πολύτιμη βοήθειά του, στην εκπόνησή της, καθώς και τους καθηγητές Βασίλη Καρδάση, Μάριο Ευριβιάδη, Γιάννη Σακκά, Κατερίνα Παπαζαχαρία, Κυριάκο Ιακωβίδη, και Λάμπρο Κάουλα, που είχα τη χαρά και την τιμή, να παρακολουθήσω τα μαθήματά τους, κατά τη διάρκεια του προγράμματος, αποκομίζοντας πολύτιμες γνώσεις. Επίσης ευχαριστίες οφείλω στην οικογένειά μου, και ιδιαίτερα στη μητέρα μου Νάντια, για τη συνεχή αρωγή της, παντός τύπου, στην εκπλήρωση των ακαδημαϊκών μου ονείρων.

*Η εργασία είναι αφιερωμένη στη μνήμη του προπάππου μου στρατηγού Βασιλείου Χαΐδου,
και των παππούδων μου, στρατηγού Λάμπρου Χαλάτση, και σημηνάρχου Στυλιανού
Καραγεώργη...*

Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία εξετάζει τον τρόπο, με τον οποίο ο ελληνικός Τύπος αντιμετώπισε τη μετάβαση του βασιλιά Κωνσταντίνου στη Σμύρνη, κατά τους μήνες Μάιο-Ιούνιο του 1921. Στο πρώτο μέρος της έρευνας, γίνεται αναφορά στην αξία του Τύπου ως ιστορική πηγή, και διάκριση των εφημερίδων που εξετάζονται, σε βενιζελικές και αντιβενιζελικές. Το δεύτερο μέρος σκιαγραφεί το ιστορικοπολιτικό πλαίσιο της περιόδου του Εθνικού Διχασμού, από το 1914, έτος έκρηξης του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, μέχρι και τον Ιούνιο του 1921, μήνα έναρξης της θερινής ελληνικής επίθεσης, κατά την διάρκεια της Μικρασιατικής Εκστρατείας. Το τρίτο και κύριο μέρος της εργασίας, παρουσιάζει τον αντίκτυπο που είχε η μετάβαση του βασιλιά στην ιωνική πρωτεύουσα, από τη διάρρευση της είδησης στα μέσα Μαΐου του 1921, έως την έναρξη της ελληνικής θερινής επίθεσης, στα τέλη Ιουνίου του ίδιου έτους. Η προετοιμασία της μετάβασης, η δοξολογία στον μητροπολιτικό ναό των Αθηνών, η προπομπή του μονάρχη από τον αθηναϊκό λαό, η άφιξή του στη Σμύρνη, το νέο συμμαχικό διάβημα, και η αναμονή έναρξης της θερινής επίθεσης, καταγράφηκαν ενδελεχώς στον ελληνικό Τύπο της εποχής.

Λέξεις κλειδιά: Αντιβενιζελικός Τύπος, Βενιζελικός Τύπος, Εθνικός Διχασμός, Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, Μικρασιατική Εκστρατεία, Ελληνοτουρκικός Πόλεμος 1919-1922, Βασιλιάς Κωνσταντίνος Α΄/Β΄, Ελευθέριος Βενιζέλος, Δημήτριος Γούναρης

Abstract

The current study explores how the Greek Press presented the arrival of king Constantine to Smyrna, during the months May-June 1921. The first part of the study analyses the value of the Press as a historical source whereas, a categorisation is made by distinguishing the newspapers examined, as pro-venizelist and anti-venizelist. The second part outlines the historical-political framework of the period of the National Schism, from 1914, the year of the outbreak of the First World War, until June 1921, the month of the start of the Greek major offensive, during the Greco-Turkish War. The third and main part of the study outlines the impact of the king's arrival to the capital of the Ionia region as this has been presented via the newspaper media since the breaking of the news in mid-May 1921, until the start of the Greek major attack, at the end of June of the same year. The preparation of the transition, the doxology in the metropolitan temple of Athens, the escorting of the monarch by the Athenian people, his arrival in Smyrna, the new allied proposal, and the waiting for the start of the Greek major advance, were thoroughly recorded in the Greek Press of the time.

Keywords: Pro-venizelist Press, Anti-venizelist Press, Greek National Schism, First World War, Greco-Turkish War 1919-1922, King Constantine I, Eleftherios Venizelos, Dimitrios Gounaris

Εισαγωγή

Το ανά χείρας έργο, επιχειρεί να εξετάσει αναλυτικά τον αντίκτυπο της μετάβασης του βασιλιά Κωνσταντίνου στη Σμύρνη, στα τέλη Μάϊου του 1921, μέσα από τον ελληνικό Τύπο της εποχής. Στο πρώτο μέρος της έρευνας, παρουσιάζεται η αξία του Τύπου ως ιστορικής πηγής, και καταγράφονται πληροφορίες για τις αντιβενιζελικές και βενιζελικές εφημερίδες, που θα εξεταστούν στο κύριο μέρος της εργασίας. Στο δεύτερο μέρος, παρατίθεται το ιστορικοπολιτικό πλαίσιο της περιόδου του Εθνικού Διχασμού, από την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, το καλοκαίρι του 1914, έως το πρώτο στάδιο της ελληνικής θερινής επίθεσης του 1921, κατά την διάρκεια της Μικρασιατικής Εκστρατείας.

Στο τρίτο και κύριο μέρος της διατριβής, εξετάζεται ενδελεχώς η αρθρογραφία του ελληνικού Τύπου, στην οποία υπάρχουν άμεσες αναφορές στη μετάβαση του βασιλιά στην ιωνική πρωτεύουσα, και στο πως αυτή επηρεάζει τις παράλληλες εξελίξεις του ελληνοτουρκικού πολέμου. Συνολικά εντοπίστηκαν άνω των 270 άρθρων και ανταποκρίσεων, που να σχετίζονται με τη μετάβαση, στις 12 εφημερίδες που εξετάστηκαν, κατά το διάστημα Μαΐου-Ιουνίου του 1921. Στο κυρίως κείμενο παρουσιάζονται περίπου 80 εξ΄ αυτών. Στο τέλος της έρευνας, πέρα από εκτενή συμπεράσματα για την αντιμετώπιση του μικρασιατικού αγώνα, και του προσώπου του βασιλιά, από τις φιλοβενιζελικές και μη εφημερίδες, υπάρχουν βοηθητικά για τον αναγνώστη παραρτήματα.

Οι δυο υποενότητες του πρώτου μέρους, βασίστηκαν κυρίως στο βιβλίο του Κώστα Λούλου, *Ιστορία και Τύπος, Οι αθηναϊκές εφημερίδες και η περίπτωση του σκανδάλου των εξοπλισμών του 1907*, καθώς και σε άρθρα του συλλογικού τετράτομου έργου *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου*, επιμέλειας Λουκίας Δρούλια και Γιούλας Κουτσοπανάγου. Η πρώτη υποενότητα του δευτέρου κεφαλαίου, όπου καταγράφονται τα γεγονότα του Εθνικού Διχασμού, από το 1914 έως το 1918, αντλεί υλικό, κατά κύριο λόγο, από τα βιβλία του μετριοπαθή Κωνσταντίνου Ζαβιτζιάνου, *Αι αναμνήσεις του εκ της ιστορικής διαφωνίας Βασιλέως Κωνσταντίνου και Ελευθερίου Βενιζέλου όπως την έζησε, 1914-1922*, του απολογητή της βενιζελικής παράταξης Γεωργίου Βεντήρη, *Η Ελλάδα του 1910-1920*, και από το άρθρο του Γεώργιου Λεονταρίτη, «Η διεθνής θέση της Ελλάδος στις παραμονές του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου», που βρίσκεται στον συλλογικό τόμο ΙΕ΄, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*.

Η δεύτερη υποενότητα του παραπάνω κεφαλαίου, που αφορά τις πολιτικοστρατιωτικές εξελίξεις από την έναρξη των εργασιών της Συνδιάσκεψης Ειρήνης των Παρισίων, στις αρχές του 1919, έως την κατάληψη του Εσκή Σεχίρ από τον ελληνικό στρατό το θέρος του 1921, στοιχειοθετείται κατά βάση από τα βιβλία των Αντώνη Κλάψη,

Πολιτική και διπλωματία της ελληνικής εθνικής ολοκλήρωσης, 1821-1923, Heinz Richter, *Ο Ελληνοτουρκικός Πόλεμος 1919-1922, Από το όνειρο της «Μεγάλης Ιδέας» στην Μικρασιατική Καταστροφή* και Michael Llewellyn-Smith, *Το όραμα της Ιωνίας, Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία 1919-1922*. Παράλληλα, χρήσιμες πληροφορίες για το σύνολο των υπό εξέταση περιόδων εντοπίστηκαν στο απομνημονευματικό βιβλίο του Στυλιανού Γονατά.

Η τρίτη και κύρια ενότητα, αποτελεί προϊόν της αποδελτίωσης μέρους του ελληνικού Τύπου της εποχής. Οι εφημερίδες που επιλέχθηκαν είναι οι αντιβενιζελικές *Καθημερινή*, *Εμπρός* και *Ριζοσπάστης* της Αθήνας, *Φως* της Θεσσαλονίκης, η κυπριακή *Αλήθεια*, και η εφημερίδα *Ατλαντίς*, που εκδιδόταν στη Νέα Υόρκη των ΗΠΑ. Από τον Τύπο της βενιζελικής παράταξης αντλήθηκε υλικό από τις αθηναϊκές εφημερίδες *Ελεύθερος Τύπος* και *Εστία*, *Νεολόγος Πατρών* της Πάτρας, *Κόσμος* της Σμύρνης, καθώς και από τα έντυπα *Σάλπιγξ* της Λεμεσού, και *Ταχυδρόμος-Ομόνοια* με τόπο έκδοσης την Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου. Η παραπάνω επιλογή έγινε με σκοπό την σφαιρική αποτίμηση των αντιδράσεων, τόσο του ελλαδικού Τύπου της πρωτεύουσας και της περιφέρειας, όσο και του ελληνικού Τύπου της ελληνικής ζώνης στην Ιωνία, της αλύτρωτης Κύπρου, και δυο εκ των μεγαλύτερων παροικιών στο εξωτερικό.

Σκόπιμα δεν παρατίθενται συμπεράσματα στο τέλος κάθε μέρους, ώστε να μην διακοπεί η ροή των εξελίξεων. Αντί αυτού, επιλέχθηκε να υπάρχουν εκτεταμένα συμπεράσματα στο τελευταίο τμήμα της εργασίας. Μια απαραίτητη διευκρίνιση, όλες οι ημερομηνίες που αναγράφονται στο κυρίως κείμενο είναι στο παλαιό (Ιουλιανό) ημερολόγιο, που ίσχυε τότε στο ελληνικό κράτος. Όμως στις παραπομπές σε εφημερίδες, αναφέρονται οι ημερομηνίες που φέρουν τα φύλλα τους.

1. Ο Τύπος

1.1. Ο Τύπος ως ιστορική πηγή

Ο ιστορικός γράφει την ιστορία, βασιζόμενος στις πηγές του.¹ Ως ιστορική πηγή, ορίζεται οτιδήποτε διασώζεται από το παρελθόν, σε υλική και γραπτή μορφή. Με την σειρά τους οι πηγές διακρίνονται σε άμεσες και έμμεσες.² Στις πρώτες εντάσσονται όλες οι υλικές πραγματικότητες και τα γραπτά τεκμήρια, τα οποία ήταν σύγχρονα με τα γεγονότα που καταγράφουν, εξυπηρετώντας συγκεκριμένους πρακτικούς σκοπούς στην εποχή τους.³ Σε αυτή την κατηγορία ανήκουν τα αρχεία του Τύπου, δηλαδή των εφημερίδων και των περιοδικών.⁴ Ο Τύπος, ημερήσιος ή περιοδικός, αποτελεί πηγή πληροφόρησης, που μεταδίδει σε γραπτή μορφή τις ειδήσεις.⁵

Η ενασχόληση της ιστοριογραφίας με τις εφημερίδες είναι περιορισμένης κλίμακας, παρά το γεγονός ότι αυτές από τον 19^ο αιώνα και έπειτα, δεν μεταφέρουν απλώς πληροφορίες, αλλά αποτελούν όργανα άσκησης επιρροής και εξουσίας.⁶ Αυτό συμβαίνει εξαιτίας των επιφυλάξεων, σχετικά με την εγκυρότητα και την αντικειμενικότητά τους. Ωστόσο, εκεί ίσως βρίσκεται το μεγάλο πλεονέκτημά τους, αφού προσφέροντας τις διαφορετικές όψεις της «αλήθειας», ανοίγουν μια δίοδο στον ιστορικό προς το επίκεντρο της ιστορικής διεργασίας. Πιο συγκεκριμένα, οι εφημερίδες διαθέτουν μια ποικιλία απόψεων, όχι πάντα σε συμφωνία μεταξύ τους, που δύνανται να αποτυπώσουν το κλίμα μιας εποχής καλύτερα, ακόμα και από μια αυτοτελή και ορθολογικότερη μονογραφία. Παράλληλα οι αρθρογράφοι, εξαιτίας της έλλειψης επαρκούς χρόνου για επεξεργασία των θεμάτων τους, τα παρουσιάζουν προχειρότερα, βρισκόμενοι έτσι πλησιέστερα στον παλμό της κοινωνίας, σε σύγκριση με μία επεξεργασμένη εργασία επώνυμου συγγραφέα.⁷

Με την σειρά του ο ιστορικός, οφείλει να εμπεδώσει τη χρηστική αξία που είχε ο Τύπος στα πλαίσια της εκάστοτε εποχής, ώστε να καταφέρει να προχωρήσει την έρευνά του σε επόμενα στάδια, και να δώσει απαντήσεις στα ερωτήματα που έχει θέσει, ή που θα

---

¹ Ελπίδα Κ. Βόγλη, *Τι πρέπει να γνωρίζει ο ιστορικός για την επιστήμη και το επάγγελμά του*, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Αθήνα 2015, σ. 44.

² Χαράλαμπος Μπαμπούνης, *Ιστορική Αφήγηση και Πηγές*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2013, σ. 35· Βόγλη, ό.π., σ. 45.

³ Μπαμπούνης, ό.π., σ. 35· Βόγλη, ό.π., σ. 64.

⁴ Μπαμπούνης, ό.π., σ. 38.

⁵ Στο ίδιο, σ. 47.

⁶ Κώστας Λούλος, *Ιστορία και Τύπος, Οι αθηναϊκές εφημερίδες και η περίπτωση του σκανδάλου των εξοπλισμών του 1907*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2006, σ. 28-29.

⁷ Έλλη Δρούλια-Μητράκου, «Ο Τύπος ως εργαλείο έρευνας», στο: Λουκία Δρούλια (επιμ.), *Ο Ελληνικός Τύπος, 1784 έως σήμερα, Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα 2005, σ. 479, 482· Λούλος, ό.π., σ. 29.

προκύψουν.⁸ Το εύρος της έρευνάς του δεν μπορεί να διευρυνθεί, από την στείρα ανάγνωση του περιεχομένου των εφημερίδων. Ο ιστορικός θα πρέπει να προχωρήσει σε μεγαλύτερο βάθος, ερμηνεύοντας όσα διαβάζει με τα δικά του δεδομένα, φιλτράροντας τα γραπτά κείμενα που έχουν υποστεί παραποιήσεις, λογοκρισία και αυτολογοκρισία. Η παραπάνω διαδικασία θα είναι ευεργετική για τον ερευνητή, καθώς μέσω αυτής θα αποφύγει να γίνει ένας ακόμη διαμεσολαβητής, ανάμεσα στα όσα πραγματικά συνέβησαν στο παρελθόν, και όσα είναι δυνατόν να ειπωθούν με την πάροδο του χρόνου.⁹

Εν κατακλείδι ο Τύπος ως πηγή, αποτελεί για τον ιστορικό, πολλά περισσότερα από μια δεξαμενή άντλησης πληροφοριών για ιστορικά γεγονότα.¹⁰ Ως αντικείμενο έρευνας, μπορεί να αξιοποιηθεί στην ανάλυση των πολιτικοκοινωνικών εξελίξεων μιας ιστορικής περιόδου, κατά τον χρόνο που αυτές διαδραματίζονται.¹¹ Με δεδομένο ότι διαμεσολαβούν τα κυρίαρχα μηνύματα μιας ιστορικής περιόδου, οι εφημερίδες παρέχουν πληροφορίες για εξελίξεις, που συνήθως δεν έχουν ολοκληρωθεί, χωρίς τη βεβαιότητα της γνώσης του τέλους. Οπότε, με τη διεπιστημονική συνεργασία μεταξύ της ιστορίας, της κοινωνιολογίας και της επικοινωνίας, οι εφημερίδες λόγω των ειδήσεών τους, αλλά κυρίως λόγω των απόψεων που εξέφραζαν, των αναλύσεων που δημοσίευαν, και της γενικής λειτουργικής τους παρέμβασης στο σύστημα, αποτελούν σήμερα μια σημαντική ιστορική πηγή.¹²

1.2. Ο παραταξιακός Τύπος

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, ο ελληνικός Τύπος διανύει μια περίοδο άνθησης, καθώς εμφανίζονται πολλοί νέοι τίτλοι.¹³ Ο Τύπος της πρωτεύουσας έχει σαφές προβάδισμα έναντι του επαρχιακού, λόγω της βελτίωσης του συστήματος διανομής και της ταχείας εξέλιξης των τεχνικών μέσων.¹⁴ Ωστόσο, νέες εφημερίδες εκδίδονται σε όλη την επικράτεια, με κάποιες από αυτές να συνεχίζουν την κυκλοφορία τους έως και σήμερα.¹⁵

Η πολεμική εμπλοκή της Ελλάδας στους Βαλκανικούς Πολέμους, η έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, με την συνακόλουθη έκρηξη του Εθνικού Διχασμού, και η

---

⁸ Βόγλη, ό.π., σ. 64.

⁹ Δρούλια-Μητράκου, ό.π., σ. 479· Λούλος, ό.π., σ. 29.

¹⁰ Λούλος, ό.π., σ. 32.

¹¹ Στο ίδιο, σ. 29.

¹² Στο ίδιο, σ. 30, 32.

¹³ Στο ίδιο, σ. 61.

¹⁴ Έρη Σταυροπούλου, «Ο αθηναϊκός Τύπος», στο: Λουκία Δρούλια (επιμ.), *Ο Ελληνικός Τύπος, 1784 έως σήμερα, Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα 2005, σ. 249.

¹⁵ Αντώνης Σκαμνάκης, «Ο ημερήσιος Τύπος της περιφέρειας, Ιστορία και προοπτικές», στο: Λουκία Δρούλια (επιμ.), *Ο Ελληνικός Τύπος, 1784 έως σήμερα, Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα 2005, σ. 253.

Μικρασιατική Εκστρατεία θα επιφέρουν επιπτώσεις και στον χώρο των εφημερίδων. Ευνοϊκές σε ότι αφορά τις αυξημένες κυκλοφορίες, αλλά δυσμενείς, καθώς θα επιβληθεί περιορισμός της ελευθερίας του Τύπου και λογοκρισία,¹⁶ στα πλαίσια της πόλωσης της πολιτικής ζωής, στην οποία θα συμβάλλουν έντονα οι εφημερίδες.¹⁷

1.2.1. Οι αντιβενιζελικές εφημερίδες

Η εφημερίδα *Καθημερινή* ιδρύθηκε τον Σεπτέμβριο του 1919, από τον Γεώργιο Βλάχο, στην Αθήνα. Έκτοτε κυκλοφορεί καθημερινά έως τις μέρες, με εξαίρεση κάποιες περιόδους. Το έντυπο ήταν φιλοβασιλικό και αντιβενιζελικό, και αμέσως μετά την άρση της προληπτικής λογοκρισίας, πριν τις εκλογές του Νοεμβρίου του 1920, διακήρυξε ως σκοπό της, την κατάλυση του βενιζελικού καθεστώτος. Εν συνεχεία υποστήριξε τις μετανοεμβριανές κυβερνήσεις, ασκώντας ωστόσο κριτική, στο αντιβενιζελικό Εθνικό Συντηρητικό Κόμμα, του Νικολάου Στράτου.¹⁸

Η καθημερινή εφημερίδα *Εμπρός*, ήταν μια από τις σημαντικότερες των αρχών του 20^{ου} αιώνα, με πολύ μεγάλες για την εποχή της κυκλοφορίες. Ιδρυτής και διευθυντής της ήταν ο Δημήτριος Καλαποθάκης, με τους κληρονόμους του να συνεχίζουν την έκδοσή της, μετά τον θάνατό του, τον Μάιο του 1921. Το 1897, η εφημερίδα τάσσεται υπέρ του πολέμου, ενώ κατά την περίοδο του Εθνικού Διχασμού, αν και γαλλόφιλη, εντάσσεται στο αντιβενιζελικό στρατόπεδο.¹⁹ Παρ' όλ' αυτά, στο δημοψήφισμα για την επαναφορά του βασιλιά Κωνσταντίνου, θα μεταστραφεί στον βενιζελισμό, επισημαίνοντας το δίλλημα που προέκυπτε από την διακοίνωση των Συμμάχων.²⁰

Τις θέσεις του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος Ελλάδος, το οποίο ήταν εξ αρχής αντίθετο στην Μικρασιατική Εκστρατεία, απηχούσε η καθημερινή εφημερίδα *Ριζοσπάστης*. Εκδόθηκε πρώτη φορά στα 1917, στη Θεσσαλονίκη, και λίγους μήνες μετά στην Αθήνα, ενώ τρία χρόνια αργότερα τέθηκε υπό τον έλεγχο του ΣΕΚΕ. Από τις 7 Μαΐου έως τις 13 Ιουνίου του 1921, ως αρχισυντάκτης της εφημερίδας υπηρέτησε ο Λεωνίδας Παυλίδης.

---

¹⁶ Ειδικότερα μετά την εκλογική επικράτηση των αντιβενιζελικών τον Νοέμβριο του 1920, θα υπάρξει απειλή κήρυξης στρατιωτικού νόμου, και θα επιβληθεί λογοκρισία. Παράλληλα στη Σύμυρνη οι εφημερίδες υφίσταντο διπλή λογοκρισία, προληπτική από τις ελληνικές αρχές, αλλά και διασυμμαχική.

¹⁷ Νάση Μπάλα, «Τα χρόνια της ακμής, 1864-1939», στο: Λουκία Δρούλια - Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου*, τμ. 1, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, σ. 40.

¹⁸ Δέσποινα Παπαδημητρίου, «Η Καθημερινή», στο: Λουκία Δρούλια - Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου*, τμ. 2, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, σ. 476-477.

Κωνσταντίνος Δ. Βλάσσης, «Οίκαδε», *Ο κυβερνητικός και πολεμικός σχεδιασμός το κρίσιμο 1922*, Brainfood Εκδοτική, Αθήνα 2022, σ. 119.

¹⁹ Παπαδημητρίου, *Ο Τύπος*, σ. 22-23· Νάση Μπάλα, «Εμπρός», στο: Λουκία Δρούλια - Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου*, τμ. 2, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, σ. 181-182· Ματζούρης, ό.π., σ. 29.

²⁰ Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης, *Τα μυστήρια της Αιγίδος, Το μικρασιατικό ζήτημα στην ελληνική πολιτική, 1891-1922*, Εστία, Αθήνα 2016, σ. 298.

Προπαγανδίζοντας τις θέσεις του ΣΕΚΕ,²¹ το έντυπο στήριζε την σοβιετική Ρωσία, καταδικάζοντας τον Βενιζέλο ως όργανο βρετανικών συμφερόντων. Παράλληλα αποδοκίμαζε την πολιτική των αστικών κομμάτων στο μικρασιατικό ζήτημα, θεωρώντας τον πόλεμο στην Ιωνία ιμπεριαλιστικό, και το κίνημα των κεμαλιστών εθνικοαπελευθερωτικό. Τέλος, φύλλα της εφημερίδας μοιράζονταν από το στρατηγείο το Κεμάλ, στους Έλληνες στρατιώτες, προς κατάπτωση του ηθικού τους.²²

Στη Θεσσαλονίκη, από το 1914, κυκλοφορεί η ημερήσια πρωινή εφημερίδα *Φως*, με εκδότη τον Δημοσθένη Ρίζο. Αν και αρχικά το έντυπο, υποστήριξε τον Βενιζέλο, στις εκλογές του 1915 τον εγκατέλειψε, διαφωνώντας με την εξωτερική πολιτική του. Μετά το ξέσπασμα του κινήματος της Εθνικής Άμυνας²³ και την εγκατάσταση της προσωρινής κυβέρνησης στη Θεσσαλονίκη, η εφημερίδα στράφηκε και πάλι στον Βενιζέλο, αποκτώντας μεγάλη κυκλοφορία, ενώ στην συνέχεια μεταβλήθηκε ξανά σε κωνσταντινική. Παρότι αστική εφημερίδα, αντιμετώπιζε με συμπάθεια τις εργατικές διεκδικήσεις, παραχωρώντας το τυπογραφείο της, για την έκδοση σοσιαλιστικών εφημερίδων. Λόγω της πολιτικής αστάθειας του εκδότη της, της αποδίδεται ο στίχος «Εμένα με λένε Ρίζο και όπου θέλω τα γυρίζω». Κατά την διάρκεια της Μικρασιατικής Εκστρατείας, οργάνωσε δημοσιογραφικές αποστολές για την κάλυψη του πολέμου, ενώ συχνά δημοσίευε χάρτες του μέτωπου, και μεγάλα σκίτσα των στρατηγών που διηύθυναν τις μάχες.²⁴

Στην Κύπρο, οι φιλοβασιλικοί υπερετερούσαν έναντι των βενιζελικών, λόγω και της ταύτισης, του κρητικού πολιτικού με τους Βρετανούς, οι οποίοι διοικούσαν το νησί.²⁵ Το 1880, εκδίδεται η πρώτη εφημερίδα της Λεμεσού, η εβδομαδιαία *Αλήθεια*, με ημέρα διάθεσης την Παρασκευή, από τον Αριστοτέλη Παλαιολόγο, και διάρκεια ζωής έως το 1937. Η εφημερίδα θα αποτελέσει μια από τις σημαντικότερες και μακροβιότερες εφημερίδες της Κύπρου, με ιδιοκτήτη-εκδότη, κατά τα έτη 1897-1931, τον Μενέλαο Φραγκούδη. Το έντυπο διέθετε διακεκριμένους συνεργάτες, και ανταποκριτές σε άλλες πόλεις της Κύπρου, αλλά και στην Αθήνα. Στην αρθρογραφία της, η λεμεσιανή εφημερίδα, επικρίνει την βρετανική

---

²¹ Αναλυτικότερα για τις θέσεις του ΣΕΚΕ βλ. Πλουμίδης, *Τα μυστήρια*, σ. 277-290.

²² Δέσποινα Παπαδημητρίου, «Ρίζοσπάστης», στο: Λουκία Δρούλια - Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου*, τμ. 4, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, σ. 34-35· Άγγελος Συρίγος – Ευάνθης Χατζηβασυλείου, *Μικρασιατική καταστροφή: 50 ερωτήματα και απαντήσεις*, Πατάκης, Αθήνα 2022, σ. 177-179.

²³ Για το Κίνημα της Εθνικής Άμυνας βλ. σ. 24.

²⁴ Μανώλης Κανδυλάκης, «Το Φως», στο: Λουκία Δρούλια - Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου*, τμ. 4, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, σ. 326-328.

²⁵ Γιώργος Γεωργής, «Το προξενείο της Ελλάδας στην Κύπρο κατά την περίοδο του διχασμού: Από τις βασιλικές βαφτίσεις στην προξενική αποστασία», στο: Γιώργος Καζαμιάς-Πέτρος Παπαπολυβίου (επιμ.), *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η Κύπρος*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2008, σ. 101, σ. 117.

αποικιακή διοίκηση, και συνθηματολογεί υπέρ της ένωσης με την Ελλάδα, ενώ είναι παράλληλα φανατικά φιλοβασιλική.²⁶

Η εφημερίδα *Ατλαντίς*, αποτέλεσε την πρώτη ελληνόφωνη εφημερίδα, που εκδόθηκε στις ΗΠΑ, και μια από τις μακροβιότερες και σημαντικότερες, για την ελληνοαμερικανική κοινότητα, κατά τον 20^ο αιώνα. Ιδρύθηκε το 1894, στη Νέα Υόρκη, από τους αδελφούς Σόλωνα και Δημήτριο Βλαστό, με τον πρώτο να αναλαμβάνει την διεύθυνσή της, έως το 1923. Αρχικά, κυκλοφόρησε σε εβδομαδιαία βάση, και από το 1904 σε καθημερινή. Τα χρόνια του Εθνικού Διχασμού πρωταγωνίστησε στην πώληση της ελληνικής ομογένειας, όντας ακραίως φιλομοναρχική, ερχόμενη συχνά σε αντιδικία με την βενιζελική εφημερίδα *Εθνικός Κήρυξ*. Το 1917, μετά την είσοδο των ΗΠΑ στον πόλεμο, κινδύνεψε να κλείσει για παραβίαση του νόμου περί κατασκοπίας, εξαιτίας της φαινομενικά φιλογερμανικής στάσης των αντιβενιζελικών κυβερνήσεων, που υποστήριζε.²⁷

1.2.2. Οι βενιζελικές εφημερίδες

Η εφημερίδα *Ελεύθερος Τύπος*, με τόπο έκδοσης την Αθήνα, κυκλοφορούσε καθημερινά, από το 1916 έως το 1927. Διευθυντής της εφημερίδας ήταν ο Ανδρέας Καβαφάκης έως και τη δολοφονία του, τον Φεβρουάριο του 1922, Ως αρχισυντάκτης υπηρετούσε ο Γεώργιος Βραχηνός Το έντυπο είχε σαφέστατο βενιζελικό στίγμα, με την εικόνα του Βενιζέλου να κοσμεί συχνά τα πρωτοσέλιδά του, κατά την διάρκεια του Εθνικού Διχασμού. Η εφημερίδα θα αναγκαστεί να διακόψει την κυκλοφορία της, για πέντε μήνες, μετά τα «Νοεμβριανά»²⁸ του 1916.²⁹

Η *Εστία* εκδίδεται από το 1894 έως και σήμερα, στην Αθήνα. Ξεκίνησε ως περιοδικό, και στη συνέχεια μετατράπηκε σε καθημερινή απογευματινή εφημερίδα, από τον Γεώργιο Δροσίνη. Το 1898, τη διεύθυνση ανέλαβε ο Άδωνις Κύρου, έως και τον θάνατό του το 1918, με τους Αχιλλέα και Κύρο Κύρου να τον διαδέχονται. Κατά την εποχή, όπου ο Βενιζέλος

---

²⁶ Ανδρέας Κλ. Σοφοκλέους, «Οι πρώτες κυπριακές εφημερίδες-Η σημασία και ο ρόλος τους» στο: Λουκία Δρούλια (επιμ.), *Ο Ελληνικός Τύπος, 1784 έως σήμερα, Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα 2005, σ. 412-413· Ανδρέας Κλ. Σοφοκλέους, «Αλήθεια», στο: Λουκία Δρούλια - Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου*, τμ. 1, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, σ. 175· Γεωργής, ό.π., σ. 101-102.

²⁷ Αλέξανδρος Κιτρορέφ, «Ο Τύπος ως πηγή για την ιστορία των Ελλήνων στις ΗΠΑ», στο: Λουκία Δρούλια (επιμ.), *Ο Ελληνικός Τύπος, 1784 έως σήμερα, Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα 2005, σ. 372-376· Αλέξανδρος Κιτρορέφ, «Ατλαντίς», στο: Λουκία Δρούλια - Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου*, τμ. 1, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, σ. 313-314· Γιούλα Κουτσοπανάγου, «Ο Τύπος της ελληνικής διασποράς και μετανάστευσης», στο: Λουκία Δρούλια - Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου*, τμ. 1, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, σ. 55· Ματζούρης, ό.π., σ. 28.

²⁸ Για τα «Νοεμβριανά» βλ. σ. 25.

²⁹ Αλέξανδρος Κιτρορέφ, «Ελεύθερος Τύπος», στο: Λουκία Δρούλια - Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου*, τμ. 2, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, σ. 120-121· Δέσποινα Παπαδημητρίου, *Ο Τύπος και ο διχασμός, 1914-1917*, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα 1990, σ. 33.

βρισκόταν ακόμα στην Κρήτη θα τον αντιπολιτευτεί, αλλά μετά την εμφάνισή του στην πολιτική σκηνή του ελληνικού βασιλείου, θα είναι σταθερά συνήγορος των πολιτικών του. Η εφημερίδα διακρινόταν για την χρήση προσεκτικής φρασεολογίας και σεμνών τίτλων. Το 1916, μετά τα «Νοεμβριανά», θα διακόψει και αυτή την λειτουργία της, για πέντε μήνες, αφού Επίστρατοι θα καταστρέψουν το πιεστήριό της.³⁰

Ο *Νεολόγος Πατρών* ξεκίνησε την καθημερινή κυκλοφορία του, στην Πάτρα, το 1894, με ιδρυτή-διευθυντή τον Ιωάννη Παπανδρόπουλο, σταματώντας την έκδοσή του, το 1972. Στα χρόνια ακμής του, τα φύλλα του, μπορούσαν να βρεθούν από την Καλαμάτα έως και την Αθήνα. Από το 1907 διέθετε ιδιόκτητο τυπογραφείο, και σε ημέρες σημαντικών γεγονότων πωλούσε άνω των δέκα χιλιάδων φύλλων, αριθμός που αποτελούσε ρεκόρ για επαρχιακή εφημερίδα. Από το 1912, υποστήριξε ανοικτά τον Βενιζέλο, ωστόσο η εφημερίδα ξεχώριζε από την ευπρεπή γλώσσα των άρθρων της, που δεν έθιγαν ποτέ τους πολιτικούς του αντιπάλους. Το 1916, τα γραφεία της και το τυπογραφείο της, θα κινδυνέψουν να καταστραφούν, ωστόσο θα προφυλαχθούν από πολιτικούς παράγοντες, οι οποίοι δεν ανήκαν στους Φιλελευθέρους, δείγμα της ευρύτατης εκτίμησης που έχαιρε η εφημερίδα.³¹

Η εφημερίδα *Κόσμος* της Σμύρνης, ξεκίνησε την κυκλοφορία της το 1908, αρχικά ως δεκαπενθήμερο φιλολογικό περιοδικό, με ιδιοκτήτες-διευθυντές τους Μιχαήλ και Νικόλαο Νικολαΐδη, και τον Ευάγγελο Παντελίδη. Τυπωνόταν στο τυπογραφείο «Τύπος», ένα από τα μεγαλύτερα τυπογραφεία της Σμύρνης, το οποίο λειτούργησε έως το 1922. Το 1916, το έντυπο μετατράπηκε σε καθημερινή εφημερίδα, με τον Νικόλαο Νικολαΐδη να παραμένει διευθυντής, μαζί με τους Νέστορα Λάσκαρη και τον Γρηγόριο Μαηδώνη.³² Αν και δήλωνε ακομμάστη,³³ διαφαίνεται να ήταν φιλοβενιζελική.³⁴ Μετά τις εκλογές του Νοεμβρίου του 1920, και την συνακόλουθη επιστροφή του βασιλιά Κωνσταντίνου στην Ελλάδα, η εφημερίδα θα ακολουθήσει φιλοβασιλική ρητορική, σε μια προσπάθεια να απαλείψει το βενιζελικό παρελθόν της.³⁵

³⁰ Παπαδημητρίου, *Ο Τύπος*, σ. 30· Δέσποινα Παπαδημητρίου, «Εστία», στο: Λουκία Δρούλια - Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου*, τμ. 2, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, σ. 263-264· Στυλιανός Ματζούρης, *Η στάση του Ελληνικού Τύπου έναντι της πολιτικής του Ελευθερίου Βενιζέλου, 1910-1914*, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα 2014, σ. 29-30.

³¹ Νίκος Ε. Πολίτης, «Νεολόγος Πατρών», στο: Λουκία Δρούλια - Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου*, τμ. 3, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, σ. 302-303.

³² Ευαγγελία Αχλάδη, «Κόσμος», στο: Λουκία Δρούλια - Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου*, τμ. 2, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, σ. 614-615.

³³ *Κόσμος*, Σμύρνη 30/12 Οκτωβρίου 1920, σ. 1· *Κόσμος*, Σμύρνη 1/14 Ιουνίου 1921, σ. 1.

³⁴ Ενδεικτικά στο φύλλο της 30/12 Οκτωβρίου του 1920, σ. 1-2, η εφημερίδα καλούσε τους Έλληνες να επιλέξουν ανάμεσα στην Ελλάδα της αντιπολίτευσης των 2.800.000 κατοίκων ή την Ελλάδα των Φιλελευθέρων των 8.000.000 κατοίκων.

³⁵ Στο βιβλίο *Κωνσταντίνος ΙΒ΄*, του στρατηγού Ιωαννίδη, βασιλόφρονα και συμμαθητή του βασιλιά Κωνσταντίνου στη Σχολή Ευελπίδων, ο *Κόσμος* συγκαταλέγεται στις φιλοβασιλικές εφημερίδες της Σμύρνης. Προφανώς ο Ιωαννίδης είχε υπόψιν του, την αρθρογραφία της εφημερίδας μετά τις εκλογές του

Η εφημερίδα *Σάλπιγξ* εκδιδόταν στη Λεμεσό, και κυκλοφορούσε κάθε Παρασκευή, από 1884 έως 1925. Ιδρύθηκε από τον Στυλιανό Χουρμούζιο, με τον γιο του, Ευριπίδη, να αναλαμβάνει τη διεύθυνση από το 1912 και έπειτα. Ξεκίνησε ως πολιτικοσατυρική εφημερίδα, ερχόμενη συχνά σε αντιδικία με την αγγλόφωνη *Cyprus Herald* Λεμεσού, κυρίως για το θέμα της ελληνικότητας των Κυπρίων, και του ενωτικού αγώνα. Κατά τα έτη του Εθνικού Διχασμού η εφημερίδα θα υποστηρίξει με φανατισμό τον Βενιζέλο, με την πολιτική της ταυτότητα, να γίνεται σαφής από το πρωτοσέλιδά της, που έφεραν πάνω δεξιά την ρήση του αρχηγού των Φιλελευθέρων «Δεν φεύγει τον κίνδυνον ασφαλώς ο αποφεύγων, αυτόν αλλ' ο αντιμετώπιζων αυτόν».³⁶

Από το 1890 έως το 1936, ο αιγυπτιώτικος Τύπος θα αναδείξει σημαντικές ελληνόφωνες εφημερίδες, μεταξύ αυτών, η εφημερίδα *Ταχυδρόμος-Ομόνοια*.³⁷ Επρόκειτο για καθημερινή εφημερίδα της Αλεξάνδρειας, που ιδρύθηκε το 1880 από τον Παύλο Γαρζώνη, και ανέστειλε οριστικά την κυκλοφορία της, μετά από έναν και πλέον αιώνα. Από το 1894 και έπειτα, ο Γεώργιος Τήνιος αναγραφόταν ως ιδιοκτήτης και ο Σωτήριος Λιάτσος ως διευθυντής. Την περίοδο ακμής της, η εφημερίδα κυκλοφορούσε σε όλη την Αίγυπτο και την Αφρική, ενώ διατηρούσε γραφείο και στο Κάιρο.³⁸ Φιλικά προσκείμενη στον Βενιζέλο, με πολύ οξύτερη αντιπολιτευτική γλώσσα, σε σχέση με τις ελλαδικές συναδέλφους της, απέναντι στην αντιβενιζελική παράταξη.

1920, καθώς αναφέρεται σε αυτήν κατά την περίοδο προετοιμασίας της υποδοχής του βασιλιά στην ιωνική πρωτεύουσα.

³⁶ Γεωργής, ό.π., σ. 101.

³⁷ Γιούλα Κουτσοπανάγου, «Ο Τύπος της ελληνικής διασποράς και μετανάστευσης», στο: Λουκία Δρούλια - Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου*, τμ. 1, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, σ. 58.

³⁸ Μαρία Ρώτα, «Ταχυδρόμος», στο: Λουκία Δρούλια - Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου*, τμ. 4, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, σ.168-169.

2. Ιστορικοπολιτικό πλαίσιο κατά τα έτη 1914-1921

2.1. Ο Εθνικός Διχασμός: 1914-1918

Στις 15 Ιουλίου του 1914, η Αυστροουγγρική Αυτοκρατορία κηρύσσει τον πόλεμο εναντίον της Σερβίας.¹ Η ηγεσία της Ελλάδας αποφασίζει να παραμείνει ουδέτερη,² και να επέμβει μόνο σε περίπτωση βουλγαρικής επίθεσης, εναντίον των Σέρβων.³ Στα τέλη Ιουλίου ο πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος θα προτείνει στην Αντάντ⁴ σχέδιο βαλκανικού συνασπισμού⁵ κατά της Αυστροουγγαρίας.⁶ Το σχέδιο δεν θα υλοποιηθεί λόγω του φόβου των Συμμάχων, πως μια τέτοια ενέργεια θα εξωθούσε την Οθωμανική Αυτοκρατορία να συμπράξει με τις Κεντρικές Δυνάμεις.⁷ Τελικά στις 29 Οκτωβρίου, οι Οθωμανοί θα κηρύξουν τον πόλεμο στους Ρώσους,⁸ και τρεις μήνες μετά, η Μεγάλη Βρετανία θα προσφέρει στον Βενιζέλο εδαφικές παραχωρήσεις υπέρ της Ελλάδας στη Μικρά Ασία, αν αυτή υποστήριζε την Σερβία.⁹

Τις τελευταίες ημέρες του Φεβρουαρίου του 1915, ο Έλληνας πρωθυπουργός θα παρουσιάσει στον βασιλιά Κωνσταντίνο σχέδιο, που προέβλεπε τη συμμετοχή της Ελλάδας στις συμμαχικές επιχειρήσεις στα Δαρδανέλια, και παραχωρούσε μεταξύ άλλων την

---

¹ Ιωάννης Ε. Ιωαννίδης, *Κωνσταντίνος ΙΒ΄*, τμ. 2, Γκοβόστης, Αθήνα 1935, σ. 12· Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, τμ. 24, National Geographic Society, Αθήνα 2009, σ. 132· Γιάννης Α. Μάζης, *Των Δραγούμης, Ο ασυμβίβαστος*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2016, σ. 105· Norman Stone, *Συνοπτική Ιστορία του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου*, Ψυχογιός, Αθήνα 2010, σ. 44.

² Πεποίθηση του πρωθυπουργού Ελευθερίου Βενιζέλου ήταν πως ανεξάρτητα από την έκβαση του πολέμου στην Κεντρική Ευρώπη, η Μεγάλη Βρετανία θα παρέμενε κυρίαρχη στην Εγγύς Ανατολή. Αντίθετα ο βασιλιάς Κωνσταντίνος πίστευε ακράδαντα στην τελική νίκη της Γερμανίας, αλλά αντιλαμβανόμενος την ευπρόσβλητη θέση της Ελλάδας από θάλασσα, υποστήριζε τη διαρκή ουδετερότητα.

³ Herbert A. Gibbons, *Venizelos*, Houghton Mifflin Company, Boston 1920, σ. 196-197· Γεώργιος Λεονταρίτης, «Η διεθνής θέση της Ελλάδος στις παραμονές του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου», στο: Ανδρέας Μπάγιας (επιμ.), *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τμ. ΙΕ΄, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1978, σ. 15· Αθηνά Κακούρη, *Τα δύο βήτα*, Καπόν, Αθήνα 2016, σ. 151· Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης, *Η «Σιδηρά» Δεκαετία, Οι Εθνικοί Πόλεμοι της Ελλάδας (1912-1922)*, Μίνωας, Αθήνα 2022, σ. 118.

⁴ Αντάντ/Εγκάρδια Συνεννόηση/Σύμμαχοι ήταν ο συνασπισμός της Μεγάλης Βρετανίας, της Γαλλίας και της Ρωσικής Αυτοκρατορίας, η οποία θα αποχωρήσει μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση το 1917. Σε αυτή μεταξύ άλλων θα συμπεριληφθούν η Ιταλία και οι ΗΠΑ. Το αντίπαλο στρατόπεδο αποτελούσαν οι Κεντρικές Δυνάμεις/ Αυτοκρατορίες που απαρτιζόνταν από την Γερμανική Αυτοκρατορία και την Αυστροουγγαρία, στο οποίο θα ενταχθούν αργότερα η Οθωμανική Αυτοκρατορία και η Βουλγαρία.

⁵ Το σχέδιο προέβλεπε τη συμμετοχή Ελλάδας, Ρουμανίας, Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, Σερβίας και Βουλγαρίας.

⁶ Ιωαννίδης, ό.π., σ. 25· Ζαβιτζιάνος Κωνσταντίνος Γ., *Αι αναμνήσεις του εκ της ιστορικής διαφωνίας Βασιλέως Κωνσταντίνου και Ελευθερίου Βενιζέλου όπως την έζησε, 1914-1922*, τμ. 1, Αθήνα 1946-1947, σ. 15-16.

⁷ Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Ελληνική εξωτερική πολιτική 1830-1981*, Εστία, Αθήνα 2014, σ. 140·

Κώστας Μ. Σταματόπουλος, *Περί της βασιλείας στη νεότερη Ελλάδα*, Καπόν, Αθήνα 2015, σ. 171.

⁸ Ζαβιτζιάνος, ό.π., σ. 31· Γιάννης Γ. Γιανόπουλος, «*Η ευγενής μας τύφλωση...*», *Εξωτερική πολιτική και «Εθνικά Θέματα» από την ήττα του 1087 έως τη Μικρασιατική Καταστροφή*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2003, σ. 230· Stone, ό.π., σ. 80.

⁹ Γιώργος Θ. Μαυρογορδάτος, *1915: Ο Εθνικός Διχασμός*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2015, σ. 40· Κακούρη, ό.π., σ. 201.

Καβάλα και τη Δράμα στη Βουλγαρία. Ο βασιλιάς¹⁰ αν και αρχικά ήταν θετικός,¹¹ τελικά θα απορρίψει την πρόταση για στρατιωτικούς λόγους, και εξαιτίας της άρνησης της Ρωσίας να συμμετάσχουν ελληνικές δυνάμεις στην κατάληψη της Κωνσταντινούπολης.¹² Ως αποτέλεσμα ο Βενιζέλος θα παραιτηθεί, και θα σχηματιστεί αντιβενιζελική κυβέρνηση αποτελούμενη από ουδετερόφιλους,¹³ με τον Δημήτριο Γούναρη¹⁴ να αναλαμβάνει πρωθυπουργός.¹⁵ Η νέα ελληνική κυβέρνηση θα προτείνει συνεργασία στην Εγκάρδια Συνεννόηση, με όρο την εγγύηση της εδαφικής ακεραιότητας της χώρας, και τον καθορισμό των ελληνικών κτήσεων στη Μικρά Ασία.¹⁶ Ωστόσο οι Σύμμαχοι θα αρκεστούν σε γενικόλογες υποσχέσεις, με τις διαπραγματεύσεις να μην τελεσφορούν.¹⁷

Στις 31 Μαΐου, θα διεξαχθούν εκλογές, στις οποίες θα επικρατήσει το Κόμμα Φιλελευθέρων του Βενιζέλου, με μεγάλη πλειοψηφία.¹⁸ Τον Σεπτέμβριο, η Βουλγαρία θα κηρύξει επιστράτευση, και αμέσως ο Βενιζέλος θα ζητήσει από τον βασιλιά να εγκρίνει αντίστοιχη ελληνική, και απόβαση συμμαχικών στρατευμάτων στη Θεσσαλονίκη, λόγω αδυναμίας της Σερβίας να παρατάξει δυνάμεις προς υποστήριξη της Ελλάδας.¹⁹ Μετά από έντονη συζήτηση με τον πρωθυπουργό, ο βασιλιάς θα εγκρίνει την επιστράτευση, δίνοντας τη σιωπηρή του συγκατάθεση, και για συμμαχική απόβαση στη Μακεδονία.²⁰ Παρ' όλ'

---

¹⁰ Καθ' όλη τη διάρκεια αυτών των διαπραγματεύσεων και όσων θα ακολουθήσουν, ο βασιλιάς ενημέρωνε το Βερολίνο, ζητώντας διαβεβαιώσεις υπέρ της Ελλάδας, οι οποίες τις περισσότερες φορές ήταν ανεπαρκείς, ώστε να παραμείνει η χώρα ουδέτερη.

¹¹ Ο βασιλιάς είχε γαλουχηθεί από μικρός με την ιδεολογία της Μεγάλης Ιδέας, όποτε το ενδεχόμενο να εισέλθει επικεφαλής των ελληνικών στρατευμάτων στην Κωνσταντινούπολη δεν τον άφηνε ασυγκίνητο.

¹² Cra wford Price, *Venizelos and the war*, Simpkin Marshall Hamilton Kent & Co Ltd, London 1917, σ. 78-80· Λεονταρίτης, *Η διεθνής*, σ. 22· Κώστας Μ. Σταματόπουλος, *1922, Πως φτάσαμε στην καταστροφή*, Καπόν, Αθήνα 2020, σ. 48-56.

¹³ Εξαιρέση αποτελούσε ο υπουργός Εξωτερικών Γεώργιος Χρηστάκης-Ζωγράφος, που αν και αντιβενιζελικός προσανατολιζόταν υπέρ της Αντάντ.

¹⁴ Ο Γούναρης είχε ξεκινήσει την πολιτική του καριέρα ως κοινωνικός και οικονομικός μεταρρυθμιστής, αλλά ο συντηρητισμός του, τον ενέταξε στο αντιβενιζελικό στρατόπεδο.

¹⁵ Άριστος Καμπάνης, *Ο Δημήτριος Γούναρης και η ελληνική κρίση των ετών 1918-1922*, Πυρσός, Αθήνα 1946, σ. 117-118· Βίκτωρ Δούσμανης, *Απομνημονεύματα, Ιστορικοί σελίδες τας οποίας έζησα*, Εκδοτικός Οίκος Πέτρου Δημητράκου, Αθήνα 1946, σ. 182-184· Στυλιανός Επ. Γονατάς, *Απομνημονεύματα, 1897-1957*, χ.ε., Αθήνα 1958, σ. 62· Γρηγόριος Δαφνής, *Τα ελληνικά πολιτικά κόμματα, 1821-1961*, Κάκτος, Αθήνα 2019, σ. 127· Δημήτρης Χρονόπουλος, *Δημήτριος Γούναρης*, Ελληνική Ευρωεκδοτική, Αθήνα χ.χ., σ. 113-114· Αλέξανδρος, Μαζαράκης-Αινιάν, *Απομνημονεύματα*, Ίκαρος, Αθήνα χ.χ., σ. 169-170.

¹⁶ Λεονταρίτης, *Η διεθνής*, σ. 23-24· Χρονόπουλος, *Δημήτριος Γούναρης*, σ. 124-126.

¹⁷ Ζαβιτζιάνος, ό.π., σ. 62-64· Σταματόπουλος, *Περί της βασιλείας*, σ. 185· Σωτήρης Ριζάς, *Βενιζελισμός και αντιβενιζελισμός, Στις απαρχές του Εθνικού Διχασμού, 1915-1922*, Ψυχογιός, Αθήνα 2019, σ. 142· Ξενοφών Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*, Δημοσιουργία, Αθήνα 1994, σ. 36-37.

¹⁸ Λεονταρίτης, *Η διεθνής*, σ. 26· Paxton Hibben, *Ο στρατηλάτης Κωνσταντίνος και ο ελληνικός λαός*, Πελασγός, Αθήνα 2005, σ. 39· Κώστας Κωστής, «Τα κακομαθημένα παιδιά της ιστορίας», *Η διαμόρφωση του νεοελληνικού κράτους, 18ος-21ος αιώνας*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2015, σ. 557.

¹⁹ Λεονταρίτης, *Η διεθνής*, σ. 28.

²⁰ Γεώργιος Βεντήρης, *Η Ελλάς του 1910-1920*, τμ. 2, Πυρσός, Αθήνα 1931, σ. 19-22· Ζαβιτζιάνος, ό.π., σ. 86-87· Γεώργιος Στρέιτ, *Ημερολόγιον - Αρχείον*, τμ. 2, χ.ε., Αθήνα 1964, σ. 116-131· Παναγιώτης Γ. Δαγκλής, *Αναμνήσεις - Έγγραφα - Αλληλογραφία, Το αρχείον του*, Ξ. Λευκοπαρίδη (επιμ.), τμ. 2, Βιβλιοπωλείον Ε. Γ. Βαγιονάκη, Αθήνα 1965, σ. 144-145· Heinz A. Richter, *Ελλάδα 1915-1917, Μέσα από τα Ρωσικά Αρχεία*, Γκοβόστης, Αθήνα 2018, σ. 25.

αυτά, ο άναξ θα διαφωνήσει με την διαφαινόμενη πρόθεση του Βενιζέλου να συμπράξει η χώρα επισήμως με την Αντάντ, με αποτέλεσμα η κυβέρνηση να εγκαταλείψει την εξουσία, παρότι είχε προηγουμένως λάβει ψήφο εμπιστοσύνης από τη βουλή.²¹

Ο μετριοπαθής αντιβενιζελικός Αλέξανδρος Ζαΐμης, θα αναλάβει τον πρωθυπουργικό θώκο, συναινώντας στη συνέχιση της συμμαχικής απόβασης.²² Στις αρχές Οκτωβρίου, η Βουλγαρία θα επιτεθεί στη Σερβία, και το Λονδίνο θα προσφέρει την άμεση παραχώρηση της Κύπρου, και άλλα οφέλη στην Ελλάδα, ώστε αυτή μπει στο ανταντικό στρατόπεδο, με την Αθήνα να απορρίπτει την πρόταση.²³ Ελάχιστες ημέρες μετά η κυβέρνηση Ζαΐμη θα καταψηφιστεί, και θα προκηρυχθούν εκλογές για τις αρχές Δεκεμβρίου.²⁴ Στις 25 Οκτωβρίου, θα σχηματιστεί κυβέρνηση υπό τον Στέφανο Σκουλούδη, η οποία μην υπολογίζοντας τον αντίκτυπο που θα προκαλούσε, ενημέρωσε τους πρεσβευτές των Συμμάχων, πως σε περίπτωση υποχώρησης γαλλοβρετανικών και σερβικών δυνάμεων στην Ελλάδα, αυτές θα αποπλίζονταν.²⁵ Η Αντάντ με συνεχόμενα διαβήματά της, θα απαιτήσει μεταξύ άλλων διαβεβαιώσεις για τον μη αποπλισμό των στρατευμάτων της, πλήρη έλεγχο των σιδηροδρόμων, και την αποχώρηση του ελληνικού στρατού από τη Θεσσαλονίκη και τη γύρω περιοχή,²⁶ με τον βασιλιά και την κυβέρνηση να τα αποδέχονται.²⁷

Η μονόπλευρη βουλή που θα προκύψει από τις εκλογές της 6^{ης} Δεκεμβρίου, λόγω αποχής των Φιλελευθέρων,²⁸ θα παράσχει ψήφο εμπιστοσύνης στην κυβέρνηση Σκουλούδη.²⁹ Το επόμενο διάστημα οι ελληνοσυμμαχικές σχέσεις θα οξυνθούν λόγω των επανειλημμένων παραβιάσεων³⁰ της ελληνικής εθνικής κυριαρχίας, αποξενώνοντας μεγάλο ποσοστό των Ελλήνων από την Εγκάρδια Συνεννόηση.³¹ Στις 26 Μαΐου του 1916,

---

²¹ Βεντήρης, ό.π., σ. 38· Ζαβιτζιάνος, ό.π., σ. 91-92· Γονατάς, ό.π., σ. 63· Στρέιτ, ό.π., σ. 140-150.

²² Ζαβιτζιάνος, ό.π., σ. 92, 95· Λεονταρίτης, *Η διεθνής*, σ. 29· Εδουάρδος Ντριώ, *Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος, Θρόνος & Ιστορία*, Εκδόσεις Στέμμα, Αθήνα 2015, σ. 142-143.

²³ Λεονταρίτης, *Η διεθνής*, σ. 30· Λένα Διβάνη, *Η εδαφική ολοκλήρωση της Ελλάδας, 1830-1947*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2000, σ. 588· Πλουμίδης, *Η «Σιδηρά»*, σ. 144-145.

²⁴ Βεντήρης, ό.π., σ. 59· Λεονταρίτης, *Η διεθνής*, σ. 30· Δαφνής, ό.π., σ. 130.

²⁵ Vincent J. Seligman, *The victory of Venizelos*, George Allen & Unwin Ltd, London 1920, σ. 70-71· Βεντήρης, ό.π., σ. 60, 70-71· Ζαβιτζιάνος, ό.π., σ. 108-110· Καμπάνης, ό.π., σ. 158-160· Εντουάρ Ντριώ, *Ελλάδα και Α' Παγκόσμιος Πόλεμος, Από το κίνημα των Νεότουρκων (1908) μέχρι την Συνθήκη της Λωζάνης (1923)*, Πελασγός, Αθήνα 2000, σ. 192.

²⁶ Την ίδια περίοδο θα επιβληθούν από τους Συμμάχους οι πρώτοι περιορισμοί στην εισαγωγή κάρβουνου και άλλων βασικών ειδών, ζημιώνοντας την Αντάντ και τον Βενιζέλο στη συνείδηση της κοινής γνώμης.

²⁷ Βεντήρης, ό.π., σ. 74, 79· Λεονταρίτης, *Η διεθνής*, σ. 32.

²⁸ Το Κόμμα Φιλελευθέρων θα απέχει, καταγγέλλοντας ως αντισυνταγματική τη διάλυση της βουλής και την αποπομπή Βενιζέλου από τον βασιλιά, παρότι το Σύνταγμα έδινε τη δυνατότητα στο μονάρχη να παύει τους υπουργούς, και να διαλύει την βουλή χωρίς περιορισμούς.

²⁹ Price, ό.π., σ. 137-138· Βεντήρης, ό.π., σ. 60· Δαγκλής, ό.π., σ. 146-152· Λεονταρίτης, *Η διεθνής*, σ. 33· Κωστής, ό.π., σ. 557.

³⁰ Μεταξύ αυτών συγκαταλέγονται η κατάληψη της Κέρκυρας και του οχυρού Καραμπουρνού στη Θεσσαλονίκη, η καταστροφή της γέφυρας Σιδηροκάστρου κ.α.

³¹ Βεντήρης, ό.π., σ. 99· Γονατάς, ό.π., σ. 64· Λεονταρίτης, *Η διεθνής*, σ. 33.

γερμανοβουλγαρικές δυνάμεις θα καταλάβουν το ελληνικό οχυρό Ρούπελ,³² μετά από μικρή αντίσταση, λόγω ασυνεννοησίας, αποκτώντας σταδιακά τους επόμενους μήνες, τον έλεγχο των περισσότερων φυλακίων της Δυτικής Μακεδονίας.³³ Ως αντίδραση οι Σύμμαχοι έθεσαν τα παράλια της Ελλάδας σε μερικό αποκλεισμό, απαίτησαν την αποστράτευση του ελληνικού στρατού,³⁴ και την άμεση αντικατάσταση της κυβέρνησης, παραβιάζοντας έτσι και τα τελευταία ίχνη της ελληνικής εθνικής ανεξαρτησίας.³⁵ Ο Σκουλούδης θα εγκαταλείψει την πρωθυπουργία, και την θέση του θα αναλάβει ο Ζαΐμης, κάνοντας αμέσως δεκτές τις αξιώσεις της Αντάντ.³⁶

Στις 17 Αυγούστου, θα ξεσπάσει το στρατιωτικό κίνημα, της Εθνικής Άμυνας³⁷ από φιλοβενιζελικά στοιχεία στη Θεσσαλονίκη, το οποίο δεν καταστάληκε χάρη στον επικεφαλής των συμμαχικών δυνάμεων στην Μακεδονία, στρατηγό Μωρίς Σαράιγ.³⁸ Ο Ζαΐμης βολιδοσκόπησε τους Συμμάχους για ενδεχόμενο σύμπραξης, ωστόσο αυτοί πριν καν αρχίσουν οι διαπραγματεύσεις, απαίτησαν έλεγχο των λιμανιών, των σταθμών ασυρμάτων, και την εκδίωξη όλων των ξένων πρακτόρων από την χώρα, με την κυβέρνηση να κάνει δεκτές τις νέες αξιώσεις.³⁹ Στα τέλη του μήνα η πόλη της Καβάλας καταλήφθηκε από τους Βουλγάρους, με το 4^ο Σώμα Στρατού να παραδίνεται αμαχητί,⁴⁰ και να μεταφέρεται υπό περιορισμό στη Γερμανία.⁴¹ Υπό την πίεση των γεγονότων η κυβέρνηση Ζαΐμη παραιτήθηκε, με τον ίδιο δρόμο να ακολουθεί και η κυβέρνηση Νικολάου Καλογερόπουλου, διαφωνώντας με την εξωτερική πολιτική του βασιλιά.⁴²

Τελικά στις 27 Σεπτεμβρίου, ο Σπυρίδων Λάμπρος θα αναλάβει πρωθυπουργός στην Αθήνα, ενώ λίγες μέρες πρωύτερα ο Βενιζέλος είχε σχηματίσει στην Θεσσαλονίκη

---

³² Η Γερμανία είχε ενημερώσει ότι αναγνωρίζει την ελληνική κυριαρχία της περιοχής, και ως ελαφρυντικό η ελληνική κυβέρνηση υποστήριξε ότι είχε προειδοποιήσει τις συμμαχικές δυνάμεις να προλάβουν να καταλάβουν το οχυρό πριν από τους Βουλγάρους.

³³ Βεντήρης, ό.π., σ. 125· Ζαβιτζιάνος, ό.π., σ. 131-132· Hibben, ό.π., σ. 139-145.

³⁴ Ως συνέπεια της αποστράτευσης θα συσταθούν σύνδεσμοι Επιστράτων πιστοί στον βασιλιά.

³⁵ Price, ό.π., σ. 167-168· Βεντήρης, ό.π., σ. 140, 144· Ζαβιτζιάνος, ό.π., σ. 136-137, 139· Λεονταρίτης, *Η διεθνής*, σ. 36.

³⁶ Βεντήρης, ό.π., σ. 142-144· Ζαβιτζιάνος, ό.π., σ. 138-139· Ντριό, ό.π., σ. 220.

³⁷ Σκοπός του κινήματος ήταν η εγκατάλειψη της πολιτικής της ουδετερότητας και η είσοδος της Ελλάδας στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ, χωρίς να λαμβάνει αντιδυναστικά χαρακτηριστικά, τουλάχιστον στην αρχή. Το κίνημα καταδικάστηκε στην Παλαιά Ελλάδα, ακόμα και από τον Βενιζέλο, που το κατακρίνε ως βιαστική και ανεύθυνη ενέργεια.

³⁸ Βεντήρης, ό.π., σ. 164· Γονατάς, ό.π., σ. 66-67· Λεονταρίτης, *Η διεθνής*, σ. 37· Θάνος Βερέμης, *Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική, 1916-1936*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2018, σ. 36-37.

³⁹ Ζαβιτζιάνος, ό.π., σ. 159-160, 170· Λεονταρίτης, *Η διεθνής*, σ. 37· Μαυρογορδάτος, ό.π., σ. 89.

⁴⁰ Η κυβέρνηση είχε δώσει εντολή προς μη αντίσταση, αλλά και μεταφορά των μονάδων στο Βόλο. Όσοι αξιωματικοί και στρατιώτες δέχθηκαν να προσχωρήσουν στο κίνημα της Εθνικής Άμυνας διέφυγαν της αιχμαλωσίας.

⁴¹ Gibbons, ό.π., σ. 276· Βεντήρης, ό.π., σ. 189· Γονατάς, ό.π., σ. 67· Λεονταρίτης, *Η διεθνής*, σ. 39· Hibben, ό.π., σ. 193-195.

⁴² Ζαβιτζιάνος, ό.π., σ. 174-78· Λεονταρίτης, *Η διεθνής*, σ. 38, 40· Παπαρηγόπουλος, ό.π., σ. 137.

προσωρινή κυβέρνηση,⁴³ αναλαμβάνοντας τη διοίκηση της Εθνικής Άμυνας, προς υπεράσπιση της Μακεδονίας.⁴⁴ Το Νοέμβριο, ο Γάλλος ναύαρχος Νταρτίζ ντυ Φουρνέ με διακοίνωσή του απαίτησε την παράδοση μεγάλης ποσότητας πολεμικού υλικού από την Αθήνα, με τον βασιλιά να αρνείται να συμμορφωθεί, καθώς οι Σύμμαχοι είχαν επιτρέψει στις βενιζελικές δυνάμεις να επεκταθούν καταλαμβάνοντας την Κατερίνη.⁴⁵

Σε μια επίδειξη δύναμης, στις 18 Νοεμβρίου, συμμαχικό άγημα 3.000 ανδρών, αποβιβάστηκε στο Φάληρο, με σκοπό την κατάληψη στρατηγικών θέσεων στην Αθήνα. Δυνάμεις πιστές στο βασιλιά συγκρούστηκαν με τα στρατεύματα της Αντάντ, και η συμμαχική ναυτική μοίρα βομβάρδισε την ελληνική πρωτεύουσα.⁴⁶ Τις επόμενες ημέρες, μετά την επιτυχή απόληση του συμμαχικού αγήματος, ξέσπασε κύμα τρομοκρατίας⁴⁷ εναντίον των βενιζελικών από τους Επιστράτους.⁴⁸ Ως επακόλουθο, η κυβέρνηση Εθνικής Αμύνης ανακήρυξε έκπτωτο τον βασιλιά Κωνσταντίνο, και οι Σύμμαχοι επέβαλαν ναυτικό αποκλεισμό στην Παλαιά Ελλάδα.⁴⁹ Τους επόμενους μήνες οι ταλαιπωρίες του ελληνικού λαού θα πολλαπλασιαστούν, με τις αντισυμμαχικές εκδηλώσεις, και τους διωγμούς των βενιζελικών να κορυφώνονται.⁵⁰

Το Μάιο του 1917, σε γαλλοβρετανική συνδιάσκεψη θα συμφωνηθεί η εκθρόνιση του βασιλιά της Ελλάδας, με τον Γάλλο γερουσιαστή Κάρολο Ζοννάρ, να αναλαμβάνει επικεφαλής της επιχείρησης.⁵¹ Στις 29 του ίδιου μήνα, ο Ζοννάρ μετά την κατάληψη του Ισθμού της Κορίνθου, θα παραδώσει τελεσίγραφο στην κυβέρνηση Ζαΐμη, που είχε αντικαταστήσει αυτή του Λάμπρου, απαιτώντας την παραίτηση του Έλληνα μονάρχη.⁵² Ο

---

⁴³ Τον Βενιζέλο ακολούθησαν περίπου 100 πολιτικοί και στρατιωτικοί, ανάμεσα τους, ο ναύαρχος Παύλος Κουντουριώτης και ο στρατηγός Παναγιώτης Δαγκλής. Η προσωρινή κυβέρνηση κήρυξε τον πόλεμο στις Κεντρικές Αυτοκρατορίες, και αναγνωρίστηκε de facto από τους Συμμάχους. Η Μακεδονία, η Ήπειρος, τα νησιά του Αιγαίου και η Κρήτη, υπήχθησαν στον έλεγχο της προσωρινής κυβέρνησης, με την υπόλοιπη Ελλάδα, να παραμένει υπό τον επίσημων κυβερνήσεων της Αθήνας.

⁴⁴ Βεντήρης, ό.π., σ. 207-208, 218· Ζαβιτζιάνος, ό.π., σ. 178, 187-188, 195-96· Κωστής, ό.π., σ. 560.

⁴⁵ Βεντήρης, ό.π., σ. 233-234, 242-245· Λεονταρίτης, *Η διεθνής*, σ. 41-42· Ριζάς, *Βενιζελισμός*, σ. 109.

⁴⁶ Ζαβιτζιάνος, ό.π., σ. 218-19· Λεονταρίτης, *Η διεθνής*, σ. 42· Richter, *Ελλάδα*, ό.π., σ. 88-90.

⁴⁷ Τα «Νοεμβριανά» όπως καθιερώθηκε να ονομάζεται το πογκρόμ εναντίον των βενιζελικών οδήγησαν μεταξύ άλλων σε 35 φόνους, 992 φυλακίσεις κ.α.

⁴⁸ Βεντήρης, ό.π., σ. 269· Ζαβιτζιάνος, ό.π., σ. 225-27· Ριζάς, *Βενιζελισμός*, σ. 111-112.

⁴⁹ Βεντήρης, ό.π., σ. 286-287, 295· Λεονταρίτης, *Η διεθνής*, σ. 42-43.

⁵⁰ Βεντήρης, ό.π., σ. 293· Γονατάς, ό.π., σ. 70.

⁵¹ Ζαβιτζιάνος, ό.π., σ. 244-246· Ντριό, ό.π., σ. 262-264· Γεώργιος Β. Λεονταρίτης, *Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, 1917-1918*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2005, σ. 31-36, 45-48· Richter, *Ελλάδα*, ό.π., σ. 119.

⁵² Ζαβιτζιάνος, ό.π., σ. 234, 248, 251-52· Χρήστος Ζαλοκώστας, *Αλέξανδρος*, Άλφα, Αθήνα 1952, σ. 33.

βασιλιάς Κωνσταντίνος θα αποσυρθεί,⁵³ αναχωρώντας για την Ελβετία,⁵⁴ με τον δευτερότοκο του γιο, πρίγκιπα Αλέξανδρο, να αναλαμβάνει τον θρόνο.⁵⁵

Αμέσως μετά θα αρθεί ο ναυτικός αποκλεισμός της Ελλάδας, και τις πρώτες ημέρες του Ιουνίου ο Βενιζέλος θα αφιχθεί στην Αθήνα.⁵⁶ Η προσπάθεια εξεύρεσης σχήματος κυβέρνησης συνασπισμού απέτυχε, και με μια αμφισβητήσιμη συνταγματικά πράξη, που αναβίωνε τη βουλή της 31^{ης} Μαΐου 1915,⁵⁷ ο Κρής πολιτικός ανέλαβε εκ νέου πρωθυπουργός.⁵⁸ Μετά την κήρυξη του πολέμου στις Κεντρικές Δυνάμεις, κύρια ενασχόληση της κυβέρνησης, ήταν η οργάνωση ενός αξιόμαχου στρατού, η οποία παρά τις στάσεις και τις λιποταξίες⁵⁹ φιλοβασιλικών συντελέστηκε με επιτυχία.⁶⁰ Δεν έλλειψαν ωστόσο οι μαζικές αποστρατεύσεις αξιωματικών, οι απολύσεις δημόσιων λειτουργών και δικαστικών, καθώς και οι εκτοπίσεις προσωπικοτήτων⁶¹ προερχόμενων από το αντιβενιζελικό στρατόπεδο, μαζί με την επιβολή στρατιωτικού νόμου, και αυστηρής λογοκρισίας.⁶²

Στο τέλος Φεβρουαρίου του 1918, η πρώτη ελληνική μεραρχία απεστάλλει στο μακεδονικό μέτωπο, και από τον Απρίλιο έως τον Μάιο, τα ελληνικά στρατεύματα πήραν μέρος σε όλες τις συμμαχικές επιχειρήσεις, όπου διακρίθηκαν ιδιαίτεως, παίζοντας πρωταγωνιστικό ρόλο στην νικηφόρα μάχη του Σκρά.⁶³ Στη συμμαχική επίθεση που πραγματοποιήθηκε το Σεπτέμβριο, η Ελλάδα συμμετείχε με δέκα μεραρχίες, ενώ ύστερα από την συνθηκολόγηση της Βουλγαρίας, οι ελληνικές δυνάμεις απελευθέρωσαν την Ανατολική Μακεδονία.⁶⁴

---

⁵³ Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος τυπικά δεν παραιτήθηκε, αφήνοντας απλά ως τοποτηρητή της εξουσίας του, τον πρίγκιπα Αλέξανδρο.

⁵⁴ Κατά την διάρκεια της παραμονής του στην Ελβετία, ο βασιλιάς Κωνσταντίνος θα προτείνει σχέδιο γερμανοβουλγαρικής επίθεσης κατά των Συμμάχων στη Μακεδονία, με συμμετοχή και το ίδιου ως επικεφαλής του «αιχμάλωτου»^{4^ο} Σώματος Στρατού, με σκοπό την αποκατάστασή του. Ωστόσο η γερμανική στρατιωτική ηγεσία θα απορρίψει το σχέδιο, παρά την υποστήριξη του κάιζερ Γουλιέλμου Β΄.

⁵⁵ Ζαλοκώστας, ό.π., σ. 38-41· Γονατάς, ό.π., σ. 73· Λεονταρίτης, *Η Ελλάδα*, σ. 60-62.

⁵⁶ Seligman, ό.π., σ. 84· Νικόλαος Οικονόμου, «Από την άφιξη του Βενιζέλου στην Αθήνα ως το τέλος του πολέμου», στο: Ανδρέας Μπάγιας (επιμ.), *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τμ. ΙΕ΄, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1978, σ. 47-48.

⁵⁷ Η αναβίωση της «Βουλής των Λαζάρων» έλυνε το πρόβλημα διακυβέρνησης, καθώς ο Βενιζέλος δεν μπορούσε να κυβερνήσει με αντιβενιζελική βουλή, αλλά ούτε απολύτως δικτατορικά.

⁵⁸ Gibbons, ό.π., σ. 304· Οικονόμου, ό.π., σ. 47-48· Μαυρογορδάτος, ό.π., σ. 113, 115-116.

⁵⁹ Οι σημαντικότερες συνέβησαν την 2^η Φεβρουαρίου του 1918, σε Λαμία, Λιβαδιά, και Θήβα, με τους πρωταίτιους να εκτελούνται.

⁶⁰ Οικονόμου, ό.π., σ. 48-50· Βερέμης, ό.π., σ. 75-76.

⁶¹ Αναμεσα τους ο πρώην πρωθυπουργός Γούναρης, και οι φιλομοναρχικοί αξιωματικοί Ιωάννης Μεταξάς και Βίκτωρ Δούσμανης, που εκτοπίστηκαν στο Αιάκειο Κορσικής.

⁶² Γεώργιος Θ. Φεσσόπουλος, *Αι διχόνοιαι των αξιωματικών μας και η διάλυσις του στρατού μας εν Μικρά Ασία*, χ.ε., Αθήνα 1934, σ. 22· Οικονόμου, ό.π., σ. 49· Χρονόπουλος, Δημήτριος Γούναρης, σ. 257-263.

⁶³ Αλέξανδρος Δεσποτόπουλος, «Η ελληνική συμμετοχή στον πόλεμο», στο: Ανδρέας Μπάγιας (επιμ.), *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τμ. ΙΕ΄, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1978, σ. 67-69· Γιανόπουλος, ό.π., σ. 247· Μαζαράκης-Αιλιάν, ό.π., σ. 237-239.

⁶⁴ Βεντήρης, ό.π., σ. 378-79· Δαγκλής, ό.π., σ. 342-344· Δεσποτόπουλος, ό.π., σ. 74.

2.2. Το μικρασιατικό εγχείρημα: 1919-1921

Μετά το τέλος του Μεγάλου Πολέμου, η Συνδιάσκεψη των Παρισίων θα εκκινήσει τις εργασίες της, τον Ιανουάριο του 1919, με σκοπό να καταρτιστούν οι συνθήκες ειρήνης μεταξύ των νικητριών δυνάμεων της Αντάντ, και των ηττημένων Κεντρικών Αυτοκρατοριών.⁶⁵ Η Ελλάδα θα συμμετάσχει για πρώτη φορά σε συνέδριο πανευρωπαϊκής διακρατικής κλίμακας, με τον Βενιζέλο να αναλαμβάνει αρχηγός της ελληνική αποστολής.⁶⁶ Ο Έλληνας πρωθυπουργός θα διεκδικήσει τη Βόρεια Ήπειρο, τη Δυτική και Ανατολική Θράκη έως τα πρόθυρα της Κωνσταντινούπολης, και τα δυτικά παράλια της Μικράς Ασίας, παράλληλα με την επικύρωση της ελληνικής κυριαρχίας επί των νησιών του βορειοανατολικού Αιγαίου. Ο Βενιζέλος, θα βασίσει τις διεκδικήσεις του σε στατιστικά πληθυσμιακά στοιχεία των περιοχών, και στην αρχή της αυτοδιάθεσης των εθνοτήτων. Παράλληλα, ήδη από τα τέλη του 1918, είχε σπεύσει να αποστείλει ελληνική δύναμη, στη συμμαχική εκστρατεία εναντίον των μπολσεβίκων, στη μεσημβρινή Ρωσία, ώστε εξισορροπήσει τη μικρή χρονολογικά συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο.⁶⁷

Οι πληροφορίες περί επικείμενης κατάληψης της Σμύρνης από του Ιταλούς, χωρίς την έγκριση των Συμμάχων,⁶⁸ οδήγησε στην άδεια αποβίβασης ελληνικών στρατευμάτων στην Ιωνία,⁶⁹ προς τήρηση της τάξης, και προστασία των χριστιανικών πληθυσμών, η οποία πραγματοποιήθηκε στις 2 Μαΐου.⁷⁰ Λίγες ημέρες μετά ο Μουσταφά Κεμάλ, αξιωματικός του οθωμανικού στρατού, αποβιβαζόταν στη Σαμψούντα, με αποστολή την διάλυση των ατάκτων ομάδων στις ανατολικές περιοχές. Ο Κεμάλ αδιαφορώντας για τις οδηγίες των σουλτανικών αρχών, οργάνωσε κίνημα προς υπεράσπιση του εδάφους της Τουρκίας, εναντίον των ξένων εισβολέων, συμπεριλαμβανομένων των Ελλήνων.⁷¹

---

⁶⁵ Ιάκωβος Μιχαηλίδης, *Μικρασιατική Καταστροφή*, Εκδόσεις Παπαδόπουλος, Αθήνα 2018, σ. 18· Αντώνης Κλάφης, *Πολιτική και διπλωματία της ελληνικής εθνικής ολοκλήρωσης, 1821-1923*, Πεδίο, Αθήνα 2019, σ. 294.

⁶⁶ Μιχαηλίδης, ό.π., σ. 19· Κλάφης, ό.π., σ. 296.

⁶⁷ Λεωνίδας Ι. Παρασκευόπουλος, *Αναμνήσεις, 1896-1920*, τμ. 2, Πυρσός, Αθήνα 1935, σ. 36-79· Γονατάς, ό.π., σ. 82, 89· Βασίλης Ι. Τζανακάκης, *Δακρυσμένη Μικρασία, 1919-1922: Τα χρόνια που συντάραξαν την Ελλάδα*, Μετχάιμιο, Αθήνα 2007, σ. 44-46.

⁶⁸ Τον Απρίλιο του 1917, οι γαλλοβρετανοί είχαν υποσχεθεί στους Ιταλούς μεγάλη έκταση στην Μικρά Ασία συμπεριλαμβανομένης της Σμύρνης. Παράλληλα η Ρώμη δεν επιθυμούσε την παράδοση των δυτικών παραλιών της Ιωνίας στην Ελλάδα, καθώς κάτι τέτοιο θα υποβάθμιζε τη γεωστρατηγική σημασία της ίδιας.

⁶⁹ Οι ελληνικές δυνάμεις πρακτικά ήλεγχαν την περιοχή από το Αϊβαλί έως το Αϊδίνιο με την ενδοχώρα τους.

⁷⁰ Στρατηγός, ό.π., σ. 51-52· Κλάφης, ό.π., σ. 319-320.

⁷¹ Γιαννόπουλος, ό.π., σ. 265-267· Χρήστος Εμ. Αγγελομάτης, *Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας, Το έπος της Μικράς Ασίας*, Εστία, Αθήνα 2008, σ. 84-86· Γιάννης Κ. Χρονόπουλος, *Το χρονικό της μικρασιατικής εκστρατείας*, Historical Quest, Αθήνα 2009, σ. 18-19· Heinz A. Richter, *Ο Ελληνοτουρκικός Πόλεμος 1919-1922, Από το όνειρο της «Μεγάλης Ιδέας» στην Μικρασιατική Καταστροφή*, Γκοβόστης, Αθήνα 2020, σ. 118-121.

Τον Ιούλιο, ο Βενιζέλος εξασφάλισε συμμαχική άδεια για δράση του ελληνικού στρατού εκτός των ορίων δικαιοδοσίας του, προς συντριβή των κεμαλιστών ανταρτών, με την προϋπόθεση ότι αυτός θα επέστρεφε στις βάσεις του.⁷² Μονάχα ένα χρόνο μετά, το καλοκαίρι του 1920, οι Βρετανοί και οι Γάλλοι θα συναινέσουν στη διεύρυνση των ελληνικών ορίων κατοχής.⁷³ Τα ελληνικά στρατεύματα, με διοικητή τον αντιστράτηγο Λεωνίδα Παρασκευόπουλο,⁷⁴ θα προελάσουν επιτυχώς έως το Ουσάκ και την Προύσα, χωρίς ωστόσο να καταφέρουν να εκμηδενίσουν τις τουρκικές δυνάμεις του Κεμάλ.⁷⁵ Στους Τούρκους είχε παραδοθεί πολεμικό από τους Ιταλούς, οι οποίοι είχαν έρθει σε συμφωνία για αποχώρησή τους από την Μικρά Ασία, ήδη από τον Μάρτιο, ενώ και οι Γάλλοι είχαν συνάψει ανακωχή, την ίδια περίπου εποχή.⁷⁶

Στις 28 Ιουλίου, θα υπογραφεί στο δημαρχείο των Σεβρών, η ομόθυμη συνθήκη μεταξύ των νικητριών δυνάμεων του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, συμπεριλαμβανομένης της Ελλάδας, με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Το ελληνικό βασίλειο αποκτούσε την κυριότητα της Ανατολικής Θράκης⁷⁷ έως την Τσατάλτζα, λίγα χιλιόμετρα έξω από την Κωνσταντινούπολη, καθώς και τα νησιά Ίμβρο και Τένεδο.⁷⁸ Παράλληλα η Σμύρνη με την ενδοχώρα της, τίθονταν υπό ελληνική διοίκηση για τα επόμενα πέντε έτη, με ενδεχόμενο δημοψηφίσματος, για την ενσωμάτωσή της στο ελληνικό κράτος.⁷⁹ Μια πρόσθετη ελληνοϊταλική σύμβαση παραχωρούσε τα ιταλοκρατούμενα Δωδεκάνησα, εκτός του Καστελορίζου και της Ρόδου, στην Ελλάδα.⁸⁰ Επιπλέον τα Στενά διεθνοποιούνταν, και προβλεπόταν η ίδρυση ανεξάρτητου αρμενικού κράτους.⁸¹ Τέλος η Γαλλία αναλάμβανε την

---

⁷² Κλάψης, ό.π., σ. 323-324.

⁷³ Μιχαήλ Α. Ροδάς, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία, 1918-1922*, Αθήνα 1950, σ. 175· Κλάψης, ό.π., σ. 324.

⁷⁴ Το σχέδιο του Παρασκευόπουλου προέβλεπε την προέλαση ακόμα και έως το Ικόνιο, προς διάλυση του αντάρτικου του Κεμάλ. Παρά ταύτα η εκτέλεση του σχεδίου αναβλήθηκε για έξι μήνες, ώστε να δοθεί χρόνος στους σουλτανικούς να εφαρμόσουν τους όρους της Συνθήκης των Σεβρών.

⁷⁵ Παρασκευόπουλος, ό.π., σ. 293-327, 347-350· Γονατάς, ό.π., σ. 140-144, 147-148.

⁷⁶ Σταματόπουλος, 1922, σ. 79, 81.

⁷⁷ Σε ειδικότερη διεθνή πράξη η Δυτική Θράκη μεταβιβαζόταν από τους Συμμάχους στην Ελλάδα.

⁷⁸ Υπουργείον επί των Εξωτερικών, *Συνθήκη Ειρήνης μεταξύ των Συμμάχων και Συνησπισμένων Δυνάμεων και της Τουρκίας, υπογραφείσα εν Σέβραις τη 28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1920*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1920, σ. 13, 23-24· Τα ελληνικά κέρδη των Βαλκανικών Πολέμων στο Βορειοανατολικό Αιγαίο, επιδικάζονταν επισήμως στο ελληνικό κράτος.

⁷⁹ Υπουργείον επί των Εξωτερικών, *Συνθήκη Ειρήνης μεταξύ των Συμμάχων και Συνησπισμένων Δυνάμεων και της Τουρκίας, υπογραφείσα εν Σέβραις τη 28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1920*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1920, σ. 21-23.

⁸⁰ Υπουργείον επί των Εξωτερικών, *Συνθήκη μεταξύ Ελλάδος και Ιταλίας περί της Δωδεκανήσου, υπογραφείσα εν Σέβραις τη 28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1920*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1920, σ. 3-4· Η σύμβαση προέβλεπε καθεστώς τοπικής αυτονομίας για την Ρόδο, η οποία μετά από δεκαπέντε έτη θα μπορούσε να ενσωματωθεί στο ελληνικό κράτος, αν πρωτίτερα είχε παραχωρηθεί σε αυτό, η Κύπρος από την Μεγάλη Βρετανία.

⁸¹ Υπουργείον επί των Εξωτερικών, *Συνθήκη Ειρήνης μεταξύ των Συμμάχων και Συνησπισμένων Δυνάμεων και της Τουρκίας, υπογραφείσα εν Σέβραις τη 28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1920*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1920, σ. 16-19, 24-25.

Κιλικία ως ζώνη οικονομικής επιρροής, και η Ιταλία την περιοχή της Αττάλειας, και τα νοτιοδυτικά παράλια της Μικράς Ασίας.⁸²

Δυο ημέρες μετά, κατά τον γυρισμό του από το Παρίσι, ο Βενιζέλος θα πέσει θύμα ανεπιτυχούς δολοφονικής απόπειρας, από δυο απότακτους αντιβενιζελικούς αξιωματικούς.⁸³ Στην Αθήνα θα ξεσπάσουν αντίποινα κατά των υποστηρικτών του αντιβενιζελισμού, με αποκορύφωμα την δολοφονία του Ίωνος Δραγούμη.⁸⁴ Μετά την επιστροφή του στην Αθήνα, και την πανηγυρική του υποδοχή στην βουλή, όπου παρουσίασε την διπλωματική του επιτυχία, ο πρωθυπουργός θα προκηρύξει τη διεξαγωγή εκλογών.⁸⁵ Ωστόσο ο θάνατος του βασιλιά Αλεξάνδρου από σηψαιμία, ύστερα από δάγκωμα πιθήκου, θα μετατρέψει τις εκλογές σε άτυπο δημοψήφισμα για την επιστροφή του βασιλιά Κωνσταντίνου στον ελληνικό θρόνο.⁸⁶

Η Ηνωμένη Αντιπολίτευσις,⁸⁷ με ανεπίσημο αρχηγό της, τον Γούναρη, θα στηρίζει τον προεκλογικό της αγώνα στην επιστροφή του βασιλιά, υποσχόμενη δημοψήφισμα, και στην καταγγελία της βενιζελικής «τυραννίας» των προηγούμενων ετών.⁸⁸ Η βενιζελική εκστρατεία θα εστιάσει στον θρίαμβο επί του εθνικού ζητήματος, δίνοντας έμφαση στην αγροτική πολιτική, την κοινωνική πρόνοια, και την εργατική νομοθεσία που είχαν θεσπιστεί την τελευταία τριετία.⁸⁹ Και οι δυο παρατάξεις παρουσίασαν το μικρασιατικό ζήτημα ως οριστικά διευθετημένο, με την Συνθήκη των Σεβρών, παρότι ο Κεμάλ δεν την είχε αποδεχθεί, και οι γραμμές του εθνικιστικού του κινήματος είχαν πυκνώσει.⁹⁰

Στις εκλογές της 1^{ης} Νοεμβρίου, η νίκη των αντιβενιζελικών ήταν συντριπτική, με τον Βενιζέλο να μην καταφέρνει να εκλεγεί ούτε βουλευτής Αττικοβοιωτίας, εγκαταλείποντας την πολιτική, και την Ελλάδα απογοητευμένος.⁹¹ Ο μετριοπαθέστερος από τον Γούναρη, Δημήτριος Ράλλης, θα σχηματίσει κυβέρνηση, προκηρύσσοντας

---

⁸² Κλάψης, ό.π., σ. 325· Richter, *Ο Ελληνοτουρκικός*, σ. 144-146.

⁸³ Γονατάς, ό.π., σ. 145-146· Τζανακάρης, ό.π., σ. 202-206· Ντριώ, ό.π., σ. 261· Michael Llewellyn-Smith, *Το όραμα της Ιωνίας, Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία 1919-1922*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2022, σ. 267-68.

⁸⁴ Μάζης, ό.π., σ. 125· Richter, *Ο Ελληνοτουρκικός*, σ. 152.

⁸⁵ Σβολόπουλος, ό.π., σ. 161· Richter, *Ο Ελληνοτουρκικός*, σ. 152· Llewellyn-Smith, ό.π., σ. 253.

⁸⁶ Ζαλοκώστας, ό.π., σ. 189-193, 211-213· Σταματόπουλος, *Περί της βασιλείας*, σ. 218· Richter, *Ο Ελληνοτουρκικός*, σ. 153· Llewellyn-Smith, ό.π., σ. 258.

⁸⁷ Από την άνοιξη του 1920, τα ηγετικά στελέχη του αντιβενιζελισμού είχαν αποφασίσει να συνεργασθούν. Η Ηνωμένη Αντιπολίτευσις δεν έθετε θέμα τερματισμού της εκστρατείας στην Μικρά Ασία, διαβεβαιώνοντας προκαταβολικά την Αντάντ για την συνέχιση της εξωτερικής πολιτικής του Βενιζέλου, με εξαίρεση άσημα στελέχη που προπαγάνδιζαν υπέρ της αποστράτευσης για τοπικά εκλογικά οφέλη.

⁸⁸ Δούσμανης, *Απομνημονεύματα*, σ. 190-191· Γονατάς, ό.π., σ. 150· Σωτήρης Ριζάς, *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας, Ο βενιζελισμός, ο αντιβενιζελισμός και η Μικρά Ασία*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2015, σ. 166· Κλάψης, ό.π., σ. 334 Βλάσσης, ό.π., σ. 228· Llewellyn-Smith, ό.π., σ. 267-268· Χρονόπουλος, *Δημήτριος Γούναρης*, σ. 339-340.

⁸⁹ Llewellyn-Smith, ό.π., σ. 264.

⁹⁰ Κλάψης, ό.π., σ. 329, 334· Βλάσσης, ό.π., σ. 229-230.

⁹¹ Γονατάς, ό.π., σ. 151· Δαφνής, ό.π., σ. 131-133· Κλάψης, ό.π., σ. 336· Richter, *Ο Ελληνοτουρκικός*, σ. 156-157.

δημοψήφισμα για την επιστροφή του βασιλιά Κωνσταντίνου, παρά τις αντιρρήσεις και προειδοποιήσεις, από μέρους Μεγάλης Βρετανίας και Γαλλίας.⁹² Τον Δεκέμβριο, μετά το πανηγυρικό υπέρ του αποτελέσματος στο δημοψήφισμα, ο μονάρχης θα επιστρέψει στην Αθήνα, μέσα σε λαϊκή φρενίτιδα ενθουσιασμού, με τους Συμμάχους να διακόπτουν την οικονομική βοήθεια προς την Ελλάδα, αρνούμενοι να αναγνωρίσουν την παλινόρθωσή του.⁹³ Η επιστροφή του βασιλιά Κωνσταντίνου στον ελληνικό θρόνο, θα αποτελέσει την αφορμή για τις Γαλλία και Ιταλία, ώστε να αποστασιοποιηθούν σταδιακά από την Ελλάδα, και να αποποιηθούν τις δεσμεύσεις τους, επί της Συνθήκης των Σεβρών.⁹⁴

Μετά την ανάληψη της εξουσίας, οι αντιβενιζελικοί θα εκκαθαρίσουν το στράτευμα, τις δημόσιες υπηρεσίες, και την εκκλησία, από βενιζελικά στοιχεία, επαναφέροντας όσους είχαν διωχθεί από τον Ιούνιο του 1917, και έπειτα.⁹⁵ Ο Παρασκευόπουλος θα αντικατασταθεί από το βασιλόφρονα Αναστάσιο Παπούλα,⁹⁶ στη διοίκηση των ελληνικών δυνάμεων στη Μικρά Ασία, ενώ περισσότεροι από πεντακόσιοι βενιζελικοί αξιωματικοί μετακινήθηκαν, παραιτήθηκαν ή λιποτάκτησαν των θέσεών τους, συγκροτώντας το βενιζελικό κίνημα Εθνικής Άμυνας⁹⁷ στην Κωνσταντινούπολη.⁹⁸

Οι διάδοχοι του Βενιζέλου στην εξουσία, θα αποφασίσουν να ακολουθήσουν επιθετική τακτική στο μικρασιατικό μέτωπο, επιχειρώντας αναγνωριστική προώθηση από την Προύσα προς το Εσκή Σεχίρ, στα τέλη Δεκεμβρίου. Ο αντικειμενικός σκοπός της επιχείρησης θα επιτευχθεί, και εν συνεχεία οι ελληνικές μεραρχίες θα επανέλθουν στις θέσεις εξόρμησής τους, χωρίς εδαφικά κέρδη. Η παραπάνω ενέργεια θα εκληφθεί από τους Συμμάχους και τους Τούρκους, ως ελληνική στρατιωτική αδυναμία.⁹⁹ Ο Βενιζέλος θα προτείνει στον Ράλλη, τη σύμπτυξη των ελληνικών στρατευμάτων στη ζώνη της Συνθήκης των Σεβρών, με τον γηραιό πρωθυπουργό να εμφανίζεται πρόθυμος να αποδεχτεί τις προτάσεις του, πριν αντικατασταθεί από τον Νικόλαο Καλογερόπουλο, μετά από απόφαση

---

⁹² Ροδάς, ό.π., σ. 194-195· Richter, *Ο Ελληνοτουρκικός*, σ. 157· Llewellyn-Smith, ό.π., σ. 303-305.

⁹³ Γονατάς, ό.π., σ. 154· Κλάψης, ό.π., σ. 339· Σταματόπουλος, 1922, σ. 100-101.

⁹⁴ Κλάψης, ό.π., σ. 340-41· Γιαννόπουλος, ό.π., σ. 272-273, 276-277· Μιχαηλίδης, ό.π., σ. 28-29

⁹⁵ Παπαρρηγόπουλος, ό.π., σ. 168· Richter, *Ο Ελληνοτουρκικός*, σ. 163· Llewellyn-Smith, ό.π., σ. 311-313.

⁹⁶ Ο Παπούλας ανέλαβε την αρχιστρατηγία λόγω των μοναρχικών του πεποιθήσεων, που τον είχαν οδηγήσει στην φυλακή την προηγούμενη τριετία, και του ρόλου που είχε διαδραματίσει στα Νοεμβριανά του 1916, παρά για τις στρατιωτικές του ικανότητες.

⁹⁷ Περίπου 150 βενιζελικοί αξιωματικοί, ανάμεσά τους και τέσσερις στρατηγοί, αποτελούσαν τον πυρήνα της Εθνικής Άμυνας Κωνσταντινούπολης. Ο σκοπός του κινήματος δεν ήταν απολύτως σαφής. Θα μπορούσε να αποδοθεί ως η ελπίδα-σχέδιο φανατικών βενιζελικών αξιωματικών να επαναλάβουν στην Κωνσταντινούπολη, όσα έγιναν στην Θεσσαλονίκη το 1916, ανατρέποντας τον βασιλιά και επαναφέροντας τον Βενιζέλο στην εξουσία, με σκοπό αυτή την φορά, την προάσπιση του μικρασιατικού ελληνισμού.

⁹⁸ Ανδρέας Βασιλόπαις, *Δορύλαιον Σαγγάριος*, 1921, Αγών, Παρίσι 1928, σ. 20· Παρασκευόπουλος, ό.π., σ. 374-379· Χρονόπουλος, *Το χρονικό*, σ. 49· Πλουμίδης, *Η «Σιδηρά»*, σ. 205· Βερέμης, ό.π., σ. 81-82· Richter, *Ο Ελληνοτουρκικός*, σ. 163· Llewellyn-Smith, ό.π., σ. 317-318.

⁹⁹ Ιωαννίδης, ό.π., σ. 597-599· Llewellyn-Smith, ό.π., σ. 328-330.

του Γούναρη.¹⁰⁰ Το ίδιο διάστημα οι Τούρκοι με τους σοβιετικούς Ρώσους, θα διαλύσουν το αρμενικό κράτος, διανέμοντας τα εδάφη μεταξύ τους.¹⁰¹

Το Φεβρουάριο του 1921, η Αντάντ θα συγκαλέσει συνδιάσκεψη στο Λονδίνο για λύση του μικρασιατικού ζητήματος επί τη βάση της Συνθήκης των Σεβρών. Πέρα από την επίσημη οθωμανική κυβέρνηση, για πρώτη φορά θα προσκληθεί η κυβέρνηση της Άγκυρας, του Κεμάλ.¹⁰² Οι κεμαλικοί θα απαιτήσουν την εκκένωση της Μικράς Ασίας από τον ελληνικό στρατό, και την επιστροφή της Ανατολικής Θράκης σε καθεστώς τουρκικής κυριαρχίας. Οι Σύμμαχοι θα προτείνουν τη σύσταση διεθνούς επιτροπής, προς διερεύνηση της πληθυσμιακής σύνθεσης των εν λόγω περιοχών. Η αντιπροσωπεία του Κεμάλ θα αποδεχτεί την έρευνα, εντούτοις η ελληνική κυβέρνηση, με την σύμφωνη γνώμη της βενιζελικής αντιπολίτευσης, θα την απορρίψει.¹⁰³

Η τελική πρόταση των συμμαχικών δυνάμεων προνοούσε για τον περιορισμό των ελληνικών δυνάμεων στη Σμύρνη, και την ανακήρυξη της αυτονομίας, της γύρω περιοχής, υπό χριστιανό διοικητή.¹⁰⁴ Η Ελλάδα θα αποδεχτεί υποκριτικά το σχέδιο, αφού είχε ήδη ενθαρρυνθεί να συνεχίσει τον πόλεμο, από τους Βρετανούς, οι οποίοι έδιναν το ελεύθερο στις επιχειρήσεις του ελληνικού στρατού. Η απόρριψη της προτάσεως από την κεμαλική πλευρά, θα οδηγήσει τη συνδιάσκεψη σε ναυάγιο.¹⁰⁵ Παρά ταύτα κατά την διάρκεια της συνδιάσκεψης, οι Γάλλοι και οι Ιταλοί, θα έρθουν σε συμφωνία με τους κεμαλικούς, για σύμβαση που προέβλεπε την αποχώρηση των δυο από Κιλικία και Αττάλεια αντίστοιχα, και προμήθεια όπλων προς την Άγκυρα. Η συμφωνία τελικά δεν θα υλοποιηθεί, ύστερα από άρνηση της Μεγάλης Τουρκικής Εθνοσυνέλευσης.¹⁰⁶

Στις 10 Μαρτίου, ο ελληνικός στρατός θα αποπειραθεί να προελάσει προς Εσκή Σεχίρ στο βορρά, και Αφιόν Καραχισάρ στο νότο, με το δεύτερο να καταλαμβάνεται επιτυχώς. Ωστόσο, η αδυναμία κατάληψης του Εσκή Σεχίρ θα οδηγήσει ολόκληρη την επιχείρηση σε ναυάγιο, μετά από μια εβδομάδα, και σε απόσυρση των ελληνικών στρατευμάτων στη γραμμή Προύσας-Ουσάκ.¹⁰⁷ Τον ίδιο μήνα, θα υπογραφεί

---

¹⁰⁰ Γιανόπουλος, ό.π., σ. 279-281· Κλάνης, ό.π., σ. 342· Richter, *Ο Ελληνοτουρκικός*, σ. 172.

¹⁰¹ Tsvetelina Tsvetkova, «Turkish National Movement and Soviet Russia in Caucasus (1919-1922)», στο: Mehmet Hacısalihoğlu (επιμ.), *Journal of Balkan and Black Sea Studies*, τχ.1, Κωνσταντινούπολη 2018, σ. 96-97· Κλάνης, ό.π., σ. 344.

¹⁰² Ντριώ, ό.π., σ. 267-268· Κλάνης, ό.π., σ. 343· Richter, *Ο Ελληνοτουρκικός*, σ. 176.

¹⁰³ Richter, *Ο Ελληνοτουρκικός*, σ. 178· Llewellyn-Smith, ό.π., σ. 345-346.

¹⁰⁴ Κλάνης, ό.π., σ. 344.

¹⁰⁵ Richter, *Ο Ελληνοτουρκικός*, σ. 179-181· Llewellyn-Smith, ό.π., σ. 349-350, 352.

¹⁰⁶ Ριζάς, *Το τέλος*, σ. 234· Richter, *Ο Ελληνοτουρκικός*, σ. 178· Llewellyn-Smith, ό.π., σ. 344-345.

¹⁰⁷ Στρατηγός, ό.π., σ. 194-198· Αγγελομάτης, ό.π., σ. 109-110· Llewellyn-Smith, ό.π., σ. 354.

τουρκοσοβιετικό σύμφωνο, που προέβλεπε την υλική ενίσχυση του Κεμάλ από τους μπολσεβίκους.¹⁰⁸

Μετά τη νέα στρατιωτική αποτυχία, ο Γούναρης, ο οποίος είχε αναλάβει πρωθυπουργικά καθήκοντα, με τον υπουργό Οικονομικών Πέτρο Πρωτοπαπαδάκη, θα προτείνουν δις στον Ιωάννη Μεταξά¹⁰⁹ να αναλάβει την αρχιστρατηγία. Ο απόστρατος στρατηγός θα αρνηθεί, επικαλούμενος την μωαμεθανική πλειοψηφία και την γεωμορφολογία της μικρασιατικής ενδοχώρας, που απέκλειε την αμυντική της θωράκιση.¹¹⁰ Τον Απρίλιο, η Αντάντ θα διακηρύξει την ουδετερότητά της στον ελληνοτουρκικό πόλεμο, με τους Βρετανούς να διακόπτουν την προμήθεια πολεμικού υλικού προς την Ελλάδα, ενώ οι Ιταλοί με τους Γάλλους συνέχιζαν να εξοπλίζουν τον Κεμάλ.¹¹¹ Μάλιστα οι Σύμμαχοι θα στερήσουν το δικαίωμα νηοψίας στις ελληνικές αρχές, στο Αιγαίο και στον Μαρμαρά, και θα αρνηθούν την χρήση της Κωνσταντινούπολης ως ναυτικής βάσης, από την Ελλάδα.¹¹²

Ύστερα από την κλήση τριών νέων τάξεων, προς ενίσχυση της Στρατιάς Μικράς Ασίας, οι κυβερνώντες θα αποφασίσουν να μεταβεί ο βασιλιάς Κωνσταντίνος στο μέτωπο, αναλαμβάνοντας τυπικά την αρχιστρατηγία,¹¹³ προς ενίσχυση του ηθικού των στρατιωτών.¹¹⁴ Στις 28 Μαΐου, η βουλή θα διακόψει τις εργασίες της, καθώς ο πρωθυπουργός θα συνόδευε τον βασιλιά στο ταξίδι του.¹¹⁵ Το επόμενο πρωί, θα πραγματοποιηθεί στην μητρόπολη Αθηνών, δοξολογία υπέρ της νίκης των ελληνικών όπλων, με αφορμή την μετάβαση του βασιλιά στην Ιωνία. Το μεσημέρι, μετά τη σύνταξη σχετικού διαγγέλματος¹¹⁶ προς τον λαό, ο άνακτας συνοδευόμενος από τον διάδοχο, τον αδελφό του, πρίγκιπα Ανδρέα, τον πρωθυπουργό, τον υπουργό Στρατιωτικών Νικόλαο

---

¹⁰⁸ Σβολόπουλος, ό.π., σ. 164 · Tsvetkova, ό.π., σ.103 · Richter, *Ο Ελληνοτουρκικός*, σ. 194-195 · Llewellyn-Smith, ό.π., σ. 297.

¹⁰⁹ Ο Ιωάννης Μεταξάς άνηκε στον στενό κύκλο του βασιλιά από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, πρωταγωνιστώντας στους Βαλκανικούς Πολέμους, και στη σύσταση των Επιστράτων.

¹¹⁰ Ιωάννης Μεταξάς, *Το προσωπικό του ημερολόγιο, 1921-1923*, Παναγιώτης Μ. Σιφναίος (επιμ.), Ίκαρος, Αθήνα 1964, σ. 71-101.

¹¹¹ Κλάνης, ό.π., σ. 346 · Richter, *Ο Ελληνοτουρκικός*, σ. 189.

¹¹² Llewellyn-Smith, ό.π., σ. 382-382.

¹¹³ Ο βασιλιάς, ο οποίος ήταν ασθενής, και δεν είχε καμία σχέση με τον δυναμικό του εαυτό, του παρελθόντος, δεν επέβαλε την βούλησή του σε κανέναν. Αυτός και ο αρχηγός του επιτελείου του, Βίκτωρ Δούσμανης ουσιαστικά δεν ασκούσαν διοίκηση και δεν είχαν τον έλεγχο στη λήψη των αποφάσεων. Πρώτος τη τάξει διοικητής στη Μικρά Ασία ήταν ο Παπούλας, δίνοντας αναφορά μόνο στον πρωθυπουργό Γούναρη και στον υπουργό Στρατιωτικών Νικόλαο Θεοτόκη, που έδιναν την τελική έγκριση. Ωστόσο, ο Δούσμανης υποστηρίζει ότι ο βασιλιάς είχε πλήρη πνευματική διαύγεια, καθώς κατά την διάρκεια του ταξιδιού προς τη Σμύρνη, τον υπέβαλε σε άτυπο τεστ μνήμης μπροστά στην πολιτική ηγεσία της χώρας, για να αποδείξει την ικανότητα του μονάρχη να αναλάβει την ουσιαστική διοίκηση του στρατού. Για την κατάσταση υγείας του βασιλιά Κωνσταντίνου βλ. Γιώργος Θ. Μαυρογορδάτος *Τα γράμματα στην Πάολα, Τι μας λένε για τον Κωνσταντίνο Α'*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2018, σ. 118-122.

¹¹⁴ Αγγελομάτης, ό.π., σ. 111 · Τζανακάρης, ό.π., σ. 292-293 · Ριζάς, *Το τέλος*, σ. 251 · Μαζαράκης-Αιτιάν, ό.π., σ. 292.

¹¹⁵ *Εμπρός*, Αθήνα 29 Μαΐου 1921, σ. 3-4.

¹¹⁶ Για το κείμενο του διαγγέλματος βλ. Παράτημα Ι, σ. 72.

Θεοτόκη, και το στρατιωτικό του επιτελείο, θα αποπλεύσει με το θωρηκτό «Λήμνος» από το Φάληρο, εν μέσω λαϊκής προπομπής.¹¹⁷

Μια ημέρα μετά, ο χριστιανικός και εβραϊκός πληθυσμός της Σμύρνης, θα επιφυλάξουν πανηγυρική υποδοχή στον μονάρχη, κατά την άφιξή του, με τα συμμαχικά πλοία να αποχωρούν προσωρινά από τον λιμένα της πόλης, ώστε να μην αποδώσουν τις ενδεδειγμένες τιμές στο βασιλικό σήμα.¹¹⁸ Την τελευταία ημέρα του Μαΐου, ο βασιλιάς θα εξαγγείλει νέο διάγγελμα, αυτή την φορά με αποδέκτη το μαχόμενο στράτευμα.¹¹⁹ Στις 3 Ιουνίου, σε έπαυλη στο Κορδελιό, όπου διέμενε ο βασιλιάς, θα συγκληθεί πολεμικό συμβούλιο, το οποίο θα εγκρίνει το επιχειρησιακό σχέδιο του Παπούλα, για νέα ελληνική επίθεση.¹²⁰ Την ίδια ημέρα, ο μονάρχης θα παραθέσει συνέντευξη σε Αμερικανό δημοσιογράφο, παραπονούμενος, μεταξύ άλλων, για την ύπαρξη κοριών στη Σμύρνη, και την ανάγκη αύξησης της βασιλικής επιχορήγησης.¹²¹

Παράλληλα, στο Παρίσι διενεργούνται διασυμμαχικές διαπραγματεύσεις, που αφορούν τον πόλεμο στη Μικρά Ασία. Στις 8 Ιουνίου, οι συμμαχικές δυνάμεις θα αποστείλουν μεσολαβητική πρόταση¹²² για τον τερματισμό των εχθροπραξιών, και ειρηνική επίλυση των διαφορών στην Μικρά Ασία. Με την παρέλευση τεσσάρων ημερών, η κυβέρνηση Γούναρη θα απορρίψει ευγενικά την «Ανταλκίδειο Ειρήνη», αποδεχόμενη την μεσιτεία, για μετά το πέρας της ελληνικής επίθεσης, η οποία δεν μπορούσε πλέον να αναβληθεί.¹²³ Τελικά στις 27 Ιουνίου, υπό αφόρητη καλοκαιρινή ζέση, θα ξεκινήσει η προέλαση του ελληνικού στρατού, ο οποίος θα καταλάβει διαδοχικά το Αφιόν Καραχισάρ, την Κιουτάχεια και το Εσκή Σεχίρ, χωρίς όμως να καταφέρει καίριο πλήγμα, και αιχμαλωσία των τουρκικών δυνάμεων.¹²⁴

---

¹¹⁷ *Ελεύθερος Τύπος*, Αθήνα 30 Μαΐου 1921, σ. 4· *Εμπρός*, Αθήνα 30 Μαΐου 1921, σ. 3· *Εστία*, Αθήνα 29 Μαΐου 1921, σ. 2.

¹¹⁸ Γονατάς, ό.π., σ. 166· *Ελεύθερος Τύπος*, Αθήνα 31 Μαΐου 1921, σ. 4· *Εμπρός*, Αθήνα 30 Μαΐου 1921, σ. 3· *Εστία*, Αθήνα 31 Μαΐου 1921, σ. 2.

¹¹⁹ Για το κείμενο του διαγγέλματος βλ. Παράρτημα II, σ. 72.

¹²⁰ Χρονόπουλος, *Το χρονικό*, σ. 64-65· Βίκτωρ Δούσμανης, *Η εσωτερική όψις της μικρασιατικής εμπλοκής, Γιατί απέτυχαν οι προσπάθειές μου στο χρονικόν διάστημα 1920-22 προς αποτροπήν της καταστροφής*, Ελεύθερη Σκέψις, Αθήνα 2019, σ. 53-56· Richter, *Ο Ελληνοτουρκικός*, σ. 196· Llewellyn-Smith, ό.π., σ. 298.

¹²¹ Για το πλήρες κείμενο της συνέντευξης βλ. Παράρτημα III, σ. 73.

¹²² Ουσιαστικά αποτελούσε παραλλαγή των προτάσεων της συνδιάσκεψης στο Λονδίνο, προ τεσσάρων μηνών, με ειδοποιό διαφορά την ολική αποχώρηση του ελληνικού στρατού από τη Μικρά Ασία, εκτός από μια μικρή φρουρά στη Σμύρνη.

¹²³ Ροδάς, ό.π., σ. 223-225· Πλουμίδης, *Τα μυστήρια*, σ. 309· Richter, *Ο Ελληνοτουρκικός*, σ. 190, 192.

¹²⁴ Ανδρέας, ό.π., σ. 38, 49, 53· Καμπάνης, ό.π., σ. 329· Richter, *Ο Ελληνοτουρκικός*, σ. 196-197· Llewellyn-Smith, ό.π., σ. 398.

3. Η μετάβαση του βασιλιά μέσα από τον Τύπο

3.1. Η αρθρογραφία κατά τον μήνα Μάιο του 1921

3.1.1. Η διαδρομή της είδησης και το κλίμα προ της μεταβάσεως (12-21 Μαΐου)

Στις 12 Μαΐου, πριν ακόμα διαρρεύσει στον Τύπο, η είδηση της επικείμενης μετάβασης του βασιλιά Κωνσταντίνου στη Σμύρνη, η εφημερίδα *Καθημερινή* θα δημοσιεύσει κείμενο του ανταποκριτή της, από την ιωνική πρωτεύουσα, που υπογράφει ως «W», το οποίο κάνει λόγο για ανυπομονησία του ελληνικού στρατού στο μέτωπο, για την τελική επίθεση που θα επιλύσει την κατάσταση. Παράλληλα αναφέρει πως «οι εργάται της δόξης των Βαλκανικών πολέμων» αναμένουν την άφιξη του «Στρατηλάτου»,¹ μη μπορώντας να διανοηθούν, πως κάποιος άλλος, πέραν αυτού, θα τους οδηγήσει στη νίκη.²

Τρεις ημέρες μετά, η πλειονότητα των ελληνικών εφημερίδων, θα γνωστοποιήσει την οριστική κυβερνητική απόφαση, για αναχώρηση του βασιλιά με κατεύθυνση προς το μέτωπο, για να επιθεωρήσει τα στρατεύματα, με πιθανότερη ημερομηνία αναχώρησης την 24^η Μαΐου.³ Στις 16 Μαΐου, η *Καθημερινή* θα υποστηρίξει πως η παρουσία του βασιλιά στο μέτωπο έχει διττή συμβολή. Από την μια, διπλασιάζει τη μαχητικότητα ολοκλήρου του στρατεύματος, και συνάμα επιβεβαιώνει πως η Ελλάδα είναι σίγουρη για τη νίκη της στην νέα επίθεση, καθώς ο βασιλιάς δεν είναι δυνατόν να επιστρέψει ηττημένος από έναν αντάρτη [Κεμάλ].⁴

Σε εντελώς διαφορετικό κλίμα, στις 17 Μαΐου, ο *Ριζοσπάστης* θα αναφερθεί χαϊρέκακα στους «αλαλαγμούς χαράς» του κυβερνητικού τύπου για την επικείμενη αναχώρηση του βασιλιά, προς εθνική αποκατάσταση. Τονίζει πως αυτή, είναι δόλωμα των ισχυρών της γης για να εξυπηρετούν τα συμφέροντά τους, σημειώνοντας πως,

[...] Ουδέποτε υπήρξε περρισότερον δούλη η Ελλάς από ότι είναι σήμερον η Μεγάλη Ελλάς, του Βενιζέλου, της οποίας συνεχίζεις την πολεμικήν παράδοσιν ο κ. Γούναρης...

---

¹ Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος ήταν αρχιστράτηγος του ελληνικού στρατού στους νικηφόρους Βαλκανικούς Πολέμους των ετών 1912-1913, και μεταξύ άλλων του είχε αποδοθεί το προσωνύμιο του «στρατηλάτη».

² *Καθημερινή*, Αθήνα 12 Μαΐου 1921, σ. 1.

³ *Ελεύθερος Τύπος*, Αθήνα 15 Μαΐου 1921, σ. 4· *Εμπρός*, Αθήνα 15 Μαΐου 1921, σ. 1, 4· *Εστία*, Αθήνα 15 Μαΐου 1921, σ. 2· *Καθημερινή*, Αθήνα 15 Μαΐου 1921, σ. 1· *Κόσμος*, Σμύρνη 15/28 Μαΐου 1921, σ. 2· *Νεολόγος Πατρών*, Πάτρα 15 Μαΐου 1921, σ. 2· *Ριζοσπάστης*, Αθήνα 15 Μαΐου 1921 σ. 2· *Φως*, Θεσσαλονίκη 15 Μαΐου 1921, σ. 2.

⁴ *Καθημερινή*, Αθήνα 16 Μαΐου 1921, σ. 1.

Το κομμουνιστικό έντυπο, θεωρεί πως η στρατιωτική νίκη της Ελλάδας, θα καταστήσει τη χώρα φρουρό ξένων συμφερόντων στην Ανατολή, κατά του Κεμάλ και της Μόσχας, και καλεί τους εργάτες και τους χωρικούς, των Βαλκανίων και της Ανατολής, να συμφιλωθούν για να αποτινάξουν τον ζυγό της κεφαλαιοκρατίας, και των ιμπεριαλιστικών οργάνων της.⁵ Την ίδια ημέρα, η συμυρναϊκή εφημερίδα *Κόσμος*, αποκαλεί τον ερχομό του «Βασιλέως των Ελλήνων Κωνσταντίνου Β΄» χαρμόσυνο γεγονός, που προκαλεί ενθουσιασμό τόσο στο στρατό, όσο και στην κοινή γνώμη. Παράλληλα τονίζει πως η έλευση του βασιλιά στην Ιωνία, δεν αφήνει ασυγκίνητη καμία ελληνική ψυχή, χαρακτηρίζοντας το επερχόμενο γεγονός ως διπλωματική νίκη της Ελλάδας.⁶

Η ίδια εφημερίδα, στο ακριβώς επόμενο πρωτοσέλιδο άρθρο της, γράφει πως η μετάβαση του «Νικητού Πολεμιστού του Μπιζανίου και της Κρέσνας», διαψεύδει τις κακόβουλες διαδόσεις, πως η ελληνική κυβέρνηση δεν θεωρεί εθνικό τον αγώνα στη Μικρά Ασία.⁷ Κατά το άρθρο η Ελλάδα ενωμένη, με επικεφαλής τον συνεχιστή των κατορθωμάτων των αυτοκρατόρων του Βυζαντίου, θα πραγματοποιήσει το όραμα της ολοκληρωτικής απελευθέρωσης, ενώνοντας τον Όλυμπο της Θεσσαλίας, με αυτόν την Βιθυνίας, στην αναγεννημένη αυτοκρατορία του μαρμαρωμένου βασιλιά.⁸

Στη Νέα Υόρκη, η εφημερίδα *Ατλαντίς*, υποστηρίζει πως η παρουσία του βασιλιά στο μέτωπο, αποτελεί επιτυχία της κυβέρνησης των Λαϊκών,⁹ οι οποίοι πέτυχαν αυτό που θεωρούνταν ακατόρθωτο. Στην συνέχεια συμπεραίνει, πως οι Σύμμαχοι πείσθηκαν ότι το «σκυλολόι» της Άγκυρας δεν μπορεί να ειρηνεύσει την Ανατολή, άρα θα πρέπει να ενθαρρυνθεί η Ελλάδα να διεξάγει νικηφόρο πόλεμο, του οποίου εγγύηση αποτελεί η μετάβαση του βασιλιά στο μέτωπο.¹⁰

Στις 19 Μαΐου, ο συντάκτης της εφημερίδας *Εμπρός*, φαντάζεται τη σύγκυση που έχει προκαλέσει στους επιτελικούς κύκλους του Κεμάλ, η απόφαση του βασιλιά να μεταβεί στο μέτωπο, γεγονός το οποίο θεωρεί ως προάγγελο της τελικής νίκης των Ελλήνων. Σύμφωνα με τον ίδιο, η εμφάνιση του βασιλιά, θα αποτελέσει σύμβολο της εθνικής ενότητας και συναδέλφωσης, και καλεί την κυβέρνηση μαζί με την ανώτερη στρατιωτική διοίκηση, να μην παραλείψουν τίποτα πριν την άφιξη του μονάρχη. Πιο συγκεκριμένα τους προτρέπει

---

⁵ *Ριζοσπάστης*, Αθήνα 17 Μαΐου 1921, σ. 1.

⁶ *Κόσμος*, Σμύρνη 17/30 Μαΐου 1921, σ. 1.

⁷ Από τα πρώτα χρόνια του Εθνικού Διχασμού, την αντιβενιζελική παράταξη βάραινε το «στίγμα» της ουδετερότητας, που συνεπαγόταν απάθεια προς τα δεινά του μικρασιατικού ελληνισμού. Σε αυτό συνέβαλε η προπαγάνδα των Φιλελευθέρων, τα φιλοβενιζελικά αισθήματα των Ελλήνων της Ιωνίας, αλλά και ατυχή δημοσιεύματα στον αντιβενιζελικό Τύπο, και ιδίως στην εφημερίδα *Καθημερινή* που έκανε λόγο περί «μικράς και εντίμου [Παλαιάς] Ελλάδος».

⁸ *Κόσμος*, Σμύρνη 18/31 Μαΐου 1921, σ. 1.

⁹ Τον Οκτώβριο του 1920, το Κόμμα Εθνικοφρόνων του Γούναρη είχε μετονομαστεί σε Λαϊκό Κόμμα.

¹⁰ *Ατλαντίς*, Νέα Υόρκη 31 Μαΐου 1921, σ. 4.

να καταργήσουν τις διακρίσεις στο στράτευμα, επαναφέροντας τους γενναίους και φιλότιμους αξιωματικούς που βρίσκονται σε αδράνεια.¹¹ Στη Θεσσαλονίκη η εφημερίδα *Φως* σημειώνει πως,

[...] Ο Βασιλεύς ετοιμάζει τους πολεμικούς του ίππους και εντός βραχυτάτου χρονικού διαστήματος θα ευρεθή μεταξύ των στρατιωτών του...

Εν συνεχεία, επονομάζει την ελληνοτουρκική σύρραξη, ως αγώνα του πολιτισμού εναντίον της βαρβαρότητας, στον οποίο η ελληνική νίκη, που θα επιφέρει τον θάνατο του «φιλομπολσεβικίζοντος νεογνού» της Ανατολής, θα δώσει τη δυνατότητα στη χώρα να καταργήσει τη Συνθήκη των Σεβρών.¹²

Την ημέρα της ονομαστικής εορτής του βασιλιά Κωνσταντίνου, η φιλοβενιζελική *Εστία*, συνηγορεί υπέρ της μετάβασής του στη Σμύρνη, καθώς αυτή δείχνει την απόφαση της χώρας, να διεξαχθεί η εκστρατεία με όλα τα διαθέσιμα μέσα και τις δυνάμεις. Ταυτόχρονα, ψέγει όσους θεωρούν λάθος να εκστρατεύσει ο βασιλιάς των Ελλήνων εναντίον ενός αντάρτη, από την στιγμή που με τον Κεμάλ συνδιαλέγονται ήδη οι Σύμμαχοι. Σύμφωνα με την εφημερίδα, δεν είναι ταπείνωση για την Ελλάδα να αντιμετωπίσει το κεμαλικό κίνημα με όλες τις δυνάμεις της, αλλά δείγμα της θέλησής της, να τελειώσει οριστικά μαζί του.¹³

Στην εφημερίδα *Νεολόγος Πατρών*, ξεχωρίζει άρθρο, το οποίο επισημαίνει τον αναμφίβολο και μεγάλο ενθουσιασμό του στρατού, που αναμένει την άφιξη βασιλιά. Παράλληλα, χαρακτηρίζει ως εύλογη τη συγκίνηση που εκδηλώνεται από όλα τα μέρη, καθώς η μετάβαση θα τονώσει το αίσθημα των στρατιωτών στο μέτωπο, και θα επιταχύνει την αίσια έκβαση της πολεμικής επιχείρησης εναντίον των βαρβάρων.¹⁴

Στη βρετανοκρατούμενη Κύπρο, η εφημερίδα *Σάλπιγξ*, θα αναγγείλει τη μετάβαση του πάλαι ποτέ στρατηλάτη, στο μέτωπο προς επιθεώρηση του στρατού, ως ευχάριστη. Ευχάριστη, επειδή έτσι σώζεται η «Ελλάς του Βενιζέλου», αλλιώς σύμφωνα με το σκεπτικό του κειμενογράφου, οι κυβερνόντες δεν θα διακινδύνευαν να στείλουν τον Κωνσταντίνο, τον οποίο δεν αναφέρει σε κανένα σημείο με τον θεσμικό του τίτλο. Κατά το άρθρο, το

---

¹¹ *Εμπρός*, Αθήνα 19 Μαΐου 1921, σ. 1.

¹² *Φως*, Θεσσαλονίκη 19 Μαΐου 1921, σ. 1.

¹³ *Εστία*, Αθήνα 21 Μαΐου 1921, σ. 1.

¹⁴ *Νεολόγος Πατρών*, Πάτρα 21 Μαΐου 1921, σ. 1.

σημαντικό είναι να έρθει η νίκη, ακόμα και αν την καρπωθεί ο «Κουμπάρος»,¹⁵ ώστε να διασωθεί το έργο του Βενιζέλου.¹⁶

Άρθρο με εντελώς διαφορετική ρητορική, εντοπίζεται στην εφημερίδα *Αλήθεια*, το οποίο συνοδεύεται από φωτογραφία του βασιλιά με στρατιωτική στολή, όπου φοράει το χαρακτηριστικό γερμανικό καπέλο με το λοφίο, και αναγράφεται ως «Κωνσταντίνος Β΄». Ο συντάκτης υποστηρίζει, πως η φετινή ονομαστική εορτή του βασιλιά έχει την μορφή «Ικετηρίου Λιτανείας» κατά τα βυζαντινά πρότυπα, καθώς θα σε λίγες ημέρες ο άνακτας θα μεταβεί στο μέτωπο. Παρομοιάζει τους βυζαντινούς αυτοκράτορες με τον βασιλιά, καθώς αυτούς συνόδευε προπομπή του λαού και του πατριάρχη, πριν αναχωρήσουν για πόλεμο εναντίον των Σαρακηνών. Έτσι και τώρα προπέμπεται ο «σημερινός Εκείνων Διάδοχος», που θα οδηγήσει στη νίκη την ελληνική νεότητα, η οποία τον περιμένει με ενθουσιασμό.¹⁷

3.1.2. Τα τελευταία εικοσιτετράωρα πριν την αναχώρηση (22-28 Μαΐου)

Στις 25 Μαΐου, η ναυαρχίδα του αντιβενιζελισμού θα φιλοξενήσει επιστολή του Κωνσταντίνου Βασιλειάδη, στρατιώτη της 9^{ης} Μεραρχίας, ο οποίος βρίσκεται στις ελληνικές εμπροσθοφυλακές του μετώπου. Ο οπλίτης γράφει πως η παρουσία του «λατρευτού μας Κωνσταντίνου», αναλογεί με δέκα μεραρχίες, και εύχεται να πραγματοποιηθεί σύντομα ο πόθος των συμπολεμιστών του, και να αφιχθεί ο βασιλιάς στο μέτωπο.¹⁸

Δυο ημέρες μετά, η εφημερίδα *Εμπρός*, σε άρθρο που παρουσιάζονται λεπτομέρειες του βασιλικού ταξιδιού, πληροφορεί τους αναγνώστες της, πως δεν θα υπάρξει αντιβασιλεία στη χώρα, κατά το διάστημα απουσίας του βασιλιά στη Σμύρνη. Για την Ελλάδα, η πρωτεύσασα της Ιωνίας θεωρείται ελληνικό έδαφος, οπότε τα διατάγματα προς υπογραφή θα αποστέλλονται στο μέτωπο.¹⁹

Σε λογοκριμένο κείμενο²⁰ του *Ριζοσπάστη*, καταγράφεται η οριστική απόφαση της κυβέρνησης για επίθεση κατά του Κεμάλ, μετά την αναχώρηση του βασιλιά, μαζί με το επιτελείο του, και τον πρωθυπουργό. Για τη κομμουνιστική εφημερίδα ο πόλεμος στη Μικρά Ασία υπερβαίνει το όρια μια απλής ελληνοτουρκικής σύρραξης, καθώς πρόκειται για σύγκρουση του ευρωπαϊκού ιμπεριαλισμού, με την απελευθερωτική προσπάθεια, των

---

¹⁵ Ο βασιλιάς το 1913, είχε προσκαλέσει τον ελληνικό στρατό και κατ' επέκταση κάθε ελληνική οικογένεια, που είχε έναν έφεδρο, να γίνει ανάδοχος στη βάφτιση της κόρης του Αικατερίνης. Ως αποτέλεσμα ο βασιλιάς κατέστη «κουμπάρος» του στρατού.

¹⁶ *Σάλπιγξ*, Λεμεσός 21/3 Ιουνίου, σ. 1.

¹⁷ *Αλήθεια*, Λεμεσός 21 Μαΐου 1921, σ. 1.

¹⁸ *Καθημερινή*, Αθήνα 25 Μαΐου 1921, σ. 1.

¹⁹ *Εμπρός*, Αθήνα 27 Μαΐου 1921, σ. 4.

²⁰ Περίπου το ¼ του κειμένου έχει υποστεί λογοκρισία.

δούλων λαών της Ανατολής, την οποία υποβοηθάει η Σοβιετική Ρωσία. Το κείμενο κλείνει με την προειδοποίηση πως η Ελλάδα είναι φυσικό να συντριβεί, όπως θα συνέβαινε σε κάθε μικρό κράτος, που το έχουν εγκαταλείψει οι Μεγάλες Δυνάμεις.²¹

Στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου, η εφημερίδα *Ταχυδρόμος-Ομόνοια*, θα παραθέσει άρθρο, στο οποίο ο συντάκτης εκφράζει τον θαυμασμό του για τον Βενιζέλο, αποκαλώντας τον, «δημιουργό της Μεγάλης Ελλάδος». Εξαίρει τις διπλωματικές προσπάθειες του πρώην πρωθυπουργού, στο Λονδίνο, προς διάσωση του μεγαλουργήματός του στην Ανατολία, λίγο πριν μεταβεί ο βασιλιάς στο μέτωπο, παρά τις διαδόσεις των «τυραννομάχων» της Αθήνας πως δήθεν ο λαός τον μισεί.²²

Μια ημέρα πριν την αναχώρηση του βασιλιά από το φαληρικό όρμο, ο ανταποκριτής του *Ελεύθερου Τύπου*, από το Λονδίνο, θα παραθέσει την είδηση του Ρόιτερς, πως η αναγγελία της αναχώρησης του βασιλιά για το μέτωπο, προκάλεσε μεγάλο ενθουσιασμό στις τάξεις του στρατού. Το βρετανικό ειδησεογραφικό πρακτορείο, σημειώνει ως χαρακτηριστικότερο παράδειγμα του ενθουσιασμού, την απαίτηση των ελαφρώς πληγωμένων στρατιωτών στα νοσοκομεία, να μεταφερθούν στο μέτωπο.²³ Ο *Ριζοσπάστης*, σε άρθρο του με ειρωνική διάθεση, αναφέρεται στην αυριανή λειτουργία στη μητρόπολη Αθηνών ώστε,

[...] να ζητήσει ο Βασιλεύς, όπως ο παλαιός Αυτοκράτωρ του Βυζαντίου από την Υπέρμαχον Στρατηγόν τα Νικητήρια...

Στην συνέχεια το άρθρο κατακρίνει την κυβέρνηση, η οποία εκμεταλλεύτηκε τη βασιλεία για να κερδίσει τις εκλογές, και τώρα πράττει το ίδιο με τη θρησκεία, προκειμένου να στείλει τον λαό στον πόλεμο.²⁴

Η εφημερίδα *Φως*, σε άρθρο της με τίτλο «ΕΜΠΡΟΣ», υπογραμμίζει πως η μόνη σκέψη του λαού σήμερα είναι η νίκη, την ώρα που ο «Βασιλεύς-Στρατηλάτης» μεταβαίνει στο μέτωπο, έχοντας μαζί του, τις ευλογίες του έθνους. Σύμφωνα με τον αρθρογράφο η βασιλική μετάβαση, και οι δάφνες των «χθεσινών» επιχειρήσεων του στρατού, αποτελούν τις καλύτερες εγγυήσεις, για την ασφαλή και πλήρη νίκη στη Μικρά Ασία.²⁵ Ο *Κόσμος*, πληροφορεί το αναγνωστικό του κοινό, πως πλησιάζει η μέρα όπου η Σμύρνη θα σφίξει στην αγκαλιά της,

---

²¹ *Ριζοσπάστης*, Αθήνα 27 Μαΐου 1921, σ. 1.

²² *Ταχυδρόμος-Ομόνοια*, Αλεξάνδρεια 27/9 Ιουνίου 1921, σ. 2.

²³ *Ελεύθερος Τύπος*, Αθήνα 28 Μαΐου 1921, σ. 4.

²⁴ *Ριζοσπάστης*, Αθήνα 28 Μαΐου 1921, σ. 1.

²⁵ *Φως*, Θεσσαλονίκη 28 Μαΐου 1921, σ. 1.

[...] τον λατρευτό Βασιλιά-Στρατηλάτη, τον ήρωα του 12 και 13, τον δοξασμένο Κωνσταντίνο τον δωδέκατο...

Η σμυρναϊκή εφημερίδα, καταλήγει στο συμπέρασμα, πως ο ερχομός του βασιλιά σπάει τις αλυσίδες της δουλείας, και επισφραγίζει την ελευθερία του μικρασιατικού λαού, τον οποίο καλεί να γιορτάσει την «άγια ημέρα» της άφιξης.²⁶

3.1.3. Η μετάβαση στη Σμύρνη (29-31 Μαΐου)

Στις 29 Μαΐου, η αθηναϊκή *Εστία*, θα αποκαλέσει την αναχώρηση του βασιλιά για τη Σμύρνη, εκπλήρωση κοινής ευχής, υπέρ της οποίας κηρύχθηκε η εφημερίδα από την αρχή. Σύμφωνα με την ίδια, η χώρα διεκδικεί τα πεπρωμένα της και τα δίκαιά της, ενώπιον όλου του κόσμου, από τον πρώτο μέχρι τον τελευταίο Έλληνα. Έτσι, ανεξαρτήτως πολιτικών αντιθέσεων ο λαός της Αθήνας, της πρωτεύουσας της Μεγάλης Ελλάδας, θα προπέμψει τον βασιλιά, εκεί όπου είναι η θέση του.²⁷

Στην εφημερίδα *Εμπρός*, εντοπίζεται πρωτοσέλιδο άρθρο, στο οποίο γίνεται λόγος για κάλεσμα του Παλαιολόγου, στον «νέο Κωνσταντίνο», να αναστηλώσει τον θρόνο του, στην «ένδοξον πρωτεύουσα του Ελληνισμού». Ο συντάκτης του άρθρου, χαρακτηρίζει ως ιστορικό σταθμό του έθνους, την 29^η Μαΐου, καθώς την ημέρα που έπεσε η Κωνσταντινούπολη στα χέρια του λυσσαλέου εχθρού, σήμερα την ίδια ημέρα, ο ίδιος εχθρός περιμένει αμυνόμενος, την επερχόμενη επίθεση, η οποία θα αποκαταστήσει το «ιστορικόν έγκλημα κατά του πολιτισμού».²⁸

Η εφημερίδα *Καθημερινή*, σε άρθρο της με τίτλο «Η ΑΠΟΙΚΙΑ», τονίζει πως η σημερινή ημέρα, είναι η απάντηση στις κατηγορίες όσων ήθελαν τον αντιβενιζελισμό, να θεωρεί αποικία τη Μικρά Ασία, και εχθρούς τους αλύτρωτους Έλληνες. Ως απόδειξη, σήμερα αποστέλλεται στο μέτωπο ο βασιλιάς, που ο λαός αρνούσαν να αποστείλει, μετά την επάνοδό του, ενώ δεχόταν αδιαμαρτύρητα να σταλούν τα παιδιά του στον πόλεμο. Το άρθρο κλείνει με την πρόβλεψη, πως απερχόμενος για το μέτωπο, την ίδια ημερομηνία όπου του αφαιρέθηκε το στέμμα, ο «νέος Κωνσταντίνος», θα καταγάγει την τελική νίκη της φυλής.²⁹

---

²⁶ *Κόσμος*, Σμύρνη 28/10 Μαΐου 1921, σ. 1.

²⁷ *Εστία*, Αθήνα 29 Μαΐου 1921, σ. 1.

²⁸ *Εμπρός*, Αθήνα 29 Μαΐου 1921, σ. 1.

²⁹ *Καθημερινή*, Αθήνα 29 Μαΐου 1921, σ. 1.

Στο φιλομοναρχικό *Φως*, ξεχωρίζει άρθρο που υπενθυμίζει, πως την 29^η Μαΐου του 1453, τέθηκε επικεφαλής του στρατού ο βασιλιάς των Ελλήνων, όταν κατελύετο η ελληνική αυτοκρατορία της Ανατολής. Αντίστοιχα σήμερα ο συνονόματος, του τότε βασιλιά, τίθεται επικεφαλής. Αλλά οι συνθήκες είναι διαφορετικές, καθώς ο «νέος Κωνσταντίνος» φέρει τις δάφνες των νικών του πρόσφατου παρελθόντος, και ετοιμάζεται να εισέλθει νικητής στην Κωνσταντινούπολη. Σύμφωνα με τον αρθρογράφο, η 29^η Μαΐου, από ημέρα πένθους, πλέον θα είναι ημέρα χαράς, καθώς κατ' αυτήν υπογράφηκε το συμβόλαιο απελευθέρωσης της βασιλίδας των πόλεων.³⁰

Η εφημερίδα *Κόσμος*, μαζί με μεγάλο σκίτσο του βασιλιά, στο πρωτοσέλιδό της, παραθέτει άρθρο, το οποίο γράφει πως αύριο ο βασιλιάς θα αποθεώνεται από τον σμυρναϊκό λαό. Ο συντάκτης σημειώνει, πως πραγματοποιείται όνειρο αιώνων, που μόνο τολμηροί το φανταζόντουσαν, καθώς ο βασιλιάς δεν θα παραμείνει επί του πλοίου, δεν θα διέλθει απλώς της Σμύρνης, αλλά θα εγκατασταθεί σε αυτήν. Στις επόμενες σειρές παρατηρεί πως οι πολιτικές, και προσωπικές συμπάθειες παραμερίστηκαν, και οι Σμυρνιοί συναγωνίζονται για το ποιος θα υποδεχθεί εγκαρδιότερα, τον εστεμμένο μονάρχη. Το άρθρο κλείνει με την ευχή «ΚΑΙ ΑΠΟ ΕΔ' ΣΤΗΝ ΠΟΛΙ ΒΑΣΙΛΗΑ».³¹

Στην εφημερίδα *Ατλαντίς*, εντοπίζεται άρθρο, που υπογραμμίζει το γεγονός, ότι ο βασιλιάς Κωνσταντίνος, είναι ο πρώτος Έλληνας μονάρχης, από την εποχή της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, που θα ηγηθεί του στρατού, κατά των Τούρκων, στα μικρασιατικά εδάφη. Παράλληλα δίνει έμφαση, στο ότι ούτε στον «βασιλεύοντα» Αλέξανδρο, αλλά ούτε στον «δικτατορεύοντα» Βενιζέλο, είχε επιτραπεί να μεταβούν στη Σμύρνη. Στις επόμενες γραμμές, στέκεται στην αλλαγή των καιρών, καθώς πριν από τέσσερα χρόνια, ο «Κωνσταντίνος ο Δωδέκατος», έφευγε για την Ελβετία, ενώ σήμερα τον υποδέχεται ο στρατός του, όταν ο «αγρίως αποδοκιμασθείς ξενομανής δικτάτωρ» είναι στο εξωτερικό. Στο τέλος του κειμένου, ο αρθρογράφος αναρωτιέται, τι θα πράξουν οι αξιωματικοί της Εθνικής Άμυνας στην Κωνσταντινούπολη. Θα συνεχίσουν την ανταρσία τους, που την ενθαρρύνει ο φηγός πατρόνας τους, ή θα γυρίσουν στις θέσεις τους, υπακούοντας τους νόμους της πατρίδας τους;³²

Στις 30 Μαΐου, η *Εστία* σχολιάζει τα δημοσιεύματα του κυβερνόντος τύπου, που θέλουν τον Βενιζέλο, να αντιδρά στη Βρετανία, κατά του βασιλικού ταξιδιού στη Σμύρνη. Κατά τη θέση της φιλοβενιζελικής εφημερίδας, τέτοιες διαδόσεις εξυπηρετούν κυκλοφοριακά συμφέροντα, που απευθύνονται σε αδιάλλακτους, οι οποίοι ακόμα

³⁰ *Φως*, Θεσσαλονίκη 29 Μαΐου 1921, σ. 1.

³¹ *Κόσμος*, Σμύρνη 29/11 Μαΐου 1921, σ. 1.

³² *Ατλαντίς*, Νέα Υόρκη 11 Ιουνίου 1921, σ. 4.

πιστεύουν, ότι ο Βενιζέλος θα αντιδρούσε στην εκπλήρωση του δικού του έργου. Συγχρόνως, διατυπώνει την άποψη, ότι μια γενναιότερη κυβέρνηση, δεν θα επέτρεπε στα δημοσιογραφικά της όργανα, να αναπαράγουν «βδελυγμίες τοιαύτης φύσεως». ³³

Στην πρώτη της σελίδα, η *Καθημερινή* μαζί με ευμεγέθη φωτογραφία του βασιλιά ασκεπή, με στολή, να φέρει τη στραταρχική ράβδο, δημοσιεύει άρθρο, το οποίο πληροφορεί, πως ήδη ο βασιλιάς διασχίζει το Αιγαίο, ακολουθώντας τον δρόμο «παλαιών εστεμμένων στρατηγών της Ελλάδος», κάνοντας αναφορά στον Τρωικό Πόλεμο, και στην εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Στο ίδιο άρθρο, προωθείται η ιδέα, ότι ο αγώνας μεταξύ του τολμηρού ευρωπαϊκού πολιτισμού της Ελλάδας, και της ασιατικής οπισθοδρόμησης της Τουρκίας, άρχισε πριν αιώνες. Χαρακτηρίζεται ως αδύνατη, η μη επικράτηση της Ελλάδας, καθώς μόνο η νίκη της, θα σημάνει την ειρήνευση, και τον ερχομό του πολιτισμού στην «πολύπαθη» Ανατολή. Στο τέλος ο αρθρογράφος, αναφέρει πως ο «Θεός της Ελλάδος», άκουσε εχθές την παράκληση του βασιλιά για νίκη, εναντίον των βαρβάρων, και σύντομα ο «Θεός των Χριστιανών», θα τον ακούσει να δοξολογείται στην εκκλησία,

[...] της οποίας η ηχώ κρατεί απομαρμαρωθέντα επι ημίσειαν χιλιετηρίδα τα βασιλικά νικητήρια. ³⁴

Την ίδια ημέρα, σε άρθρο που φιλοξενείται στον *Ριζοσπάστη*, ασκείται κριτική στο βασιλικό διάγγελμα, ³⁵ στο οποίο ο ελληνικός στρατός, αποκαλείται από το βασιλιά, ως «ο στρατός Μου». Ο συντάκτης τονίζει, ότι τέτοιες αναφορές παραπέμπουν στο μοναρχικό Βερολίνο, υπενθυμίζοντας ότι στα αστικά κράτη, ο στρατός θεωρείται του έθνους, και όχι του εκάστοτε ηγεμόνα. Το άρθρο κλείνει, με την χαρακτηριστική ειρωνική φράση,

[...] Αλλά μη λησμονείται ότι ζώμεν [...] εις την δημοκρατικήν (!) Ελλάδα, όπου η εξέλιξις οδηγεί διαρκώς προς τα οπίσω. ³⁶

Ο *Νεολόγος Πατρών*, με συμφιλιωτική διάθεση, θα υποστηρίξει ότι δεν υπάρχει ελληνική καρδιά, που να μην συγκινείται από την μετάβαση του βασιλιά, στη Μικρά Ασία. Παράλληλα θεωρεί βέβαιο, ότι η παρουσία του άνακτα, θα προκαλέσει τον ενθουσιασμό του στρατού, και θα αναπτρώσει έτι περισσότερο το ηθικό του, συνθήκες που αποτελούν εχέγγυο για την πλήρη και οριστική νίκη του. Τέλος, η αχαϊκή εφημερίδα, δικαιολογεί τη

---

³³ *Εστία*, Αθήνα 30 Μαΐου 1921, σ. 1.

³⁴ *Καθημερινή*, Αθήνα 30 Μαΐου 1921, σ. 1.

³⁵ Για το κείμενο του διαγγέλματος βλ. Παράρτημα Ι, σ. 72.

³⁶ *Ριζοσπάστης*, Αθήνα 30 Μαΐου 1921, σ. 1.

γενική συγκίνηση, και τις θερμές εκδηλώσεις του ελληνικού λαού, για τη μετάβαση του βασιλιά, καθώς τον περιμένει να επανέλθει γρήγορα, με τις δάφνες της αναμενόμενης νίκης.³⁷

Στην αντίπερα όχθη του Ατλαντικού, η εφημερίδα *Ατλαντίς*, θα φιλοξενήσει άρθρο, στο οποίο η μετάβαση του βασιλιά, αποκαλείται ως το βαρύτερο πλήγμα, εναντίον της κακοήθους και συκοφαντικής προπαγάνδας, που πολέμησε με λύσσα τον βασιλιά. Παρακάτω στο κείμενο διατυπώνεται η εκτίμηση, ότι οι Έλληνες της Μικράς Ασίας θα γνωρίσουν από κοντά το «γιγαντώσωμον και ανδροπρεπή Στρατηλάτη», τον «ειλικρινή και απέριττον άνθρωπο», που τόσο συκοφάντησε η «δικτατορία». Στο τέλος, ο κειμενογράφος προτρέπει όσους αποκαλούσαν τον Κωνσταντίνο έκπτωτο, να το κάνουν πριν τελειώσει ο πόλεμος, αφού όταν θα επιστρέψει θριαμβευτής από αυτόν, θα έχουν χάσει την εύκαιρα τους.³⁸

Στις 31 Μαΐου, ο *Ελεύθερος Τύπος* θα δημοσιεύσει εκτενές άρθρο του ανταποκριτή του, από τη Σμύρνη, όπου περιγράφεται λεπτομερώς η υποδοχή του βασιλιά, στην ιωνική πρωτεύουσα. Ο απεσταλμένος της εφημερίδας μεταξύ άλλων, πληροφορεί τους αναγνώστες, πως όλα τα μαγαζιά και οι οικίες σημαιοστολίσθηκαν, ενώ άπασες οι εφημερίδες της πόλης, συμπεριλαμβανομένων των αρμένικων, ισραηλιτικών και τούρκικων, χαιρέτησαν με ενθουσιώδη άρθρα την άφιξη του Έλληνα μονάρχη. Τέλος το κείμενο διηγείται τις εκδηλώσεις «αλλόφρονος ενθουσιασμού», όταν η βασιλική πομπή αποβιβάστηκε στον λιμένα, με χαρακτηριστικότερη εικόνα, λευκοφορεμένες νεαρές Σμυρναίες, να ραίνουν τον βασιλιά με άνθη.³⁹

Η *Εστία*, θα κρούσει τον κώδωνα του κινδύνου στην κυβέρνηση, καθώς αυτή, δεν πρέπει να αρκестεί μόνο στην μετάβαση του βασιλιά προς επιβολή της Συνθήκης των Σεβρών, αλλά οφείλει να παρατάξει τον ελληνικό στρατό, με όλες του τις δυνάμεις. Σε αυτές τις δυνάμεις, συμπεριλαμβάνει τις εκατοντάδες αξιωματικών, οι οποίοι βρίσκονται σε αυτεπάγγελτη διαθεσιμότητα, λόγω συναδελφικών αντεκδικήσεων. Η αθηναϊκή εφημερίδα ζητάει από την κυβέρνηση να επαναφέρει τους εν λόγω στρατιωτικούς, εξαιρώντας εντούτοις, τους Αμυνίτες αξιωματικούς της Κωνσταντινούπολης, οι οποίοι εγκατέλειψαν τις θέσεις τους.⁴⁰

Την ίδια ημέρα, εντοπίζεται άρθρο στην εφημερίδα *Εμπρός*, το οποίο πληροφορεί για την επικείμενη διαμαρτυρία της Υψηλής Πύλης, εξαιτίας της μετάβασης του βασιλιά στη Σμύρνη. Σύμφωνα με τον συντάκτη του κειμένου, η «Μικρασιατική Ελλάς»,

---

³⁷ *Νεολόγος Πατρών*, Πάτρα 30 Μαΐου 1921, σ. 1.

³⁸ *Ατλαντίς*, Νέα Υόρκη 11 Ιουνίου 1921, σ. 4.

³⁹ *Ελεύθερος Τύπος*, Αθήνα 31 Μαΐου 1921, σ. 4.

⁴⁰ *Εστία*, Αθήνα 31 Μαΐου 1921, σ. 1.

αναπόσπαστο κομμάτι, της «Μεγάλης Ελευθέρας Πατρίδας», δεν μπορεί να αποσπαστεί, ούτε από τις διαμαρτυρίες του σουλτάνου, ούτε από τα στρατεύματα της Άγκυρας, τα οποία αναμένουν τη συντριβή τους. Παράλληλα το άρθρο, χαρακτηρίζει την υποδοχή του μονάρχη στην Ιωνία, ως το «επιβλητικότερον» και «λαμπρότερον» δημοψήφισμα υπέρ των δικαιωμάτων της Ελλάδας στην Ανατολή, καταλήγοντας πως ο ερχομός του βασιλιά στη Σμύρνη, αποτελεί πρόλογο για την είσοδό του στην Κωνσταντινούπολη.⁴¹

Σε άρθρο που φέρει τον τίτλο «Ο ΑΣΠΑΣΜΟΣ», η *Καθημερινή*, παρομοιάζει τη Σμύρνη με κόρη, που ασπάστηκε τη μητέρα της, Παλαιά Ελλάδα. Κατά το άρθρο, παρεξηγήσεις χώριζαν την πλειονότητα των παλαιοελλαδιτών με τον μικρασιατικό ελληνισμό, οι οποίες άρθηκαν, καθώς η «Παλαιά Ελλάς», εκτός από τα τέκνα της, έστειλε και τον βασιλιά της, να πολεμήσει υπέρ αυτού, και δεν θα τον δεχτεί πίσω παρά μόνο νικητή. Στο τέλος, το κείμενο σημειώνει χαρακτηριστικά, πως ο βασιλιάς δεν θα απορρίψει τον «σμυρναϊκόν αδάμαντα από το Στέμμα Του», όπως ήθελαν μερικοί να τον παρουσιάσουν, αφού εχθές η Σμύρνη αναγνώρισε την Παλαιά Ελλάδα.⁴²

Σε άρθρο επιτομή του αντιβενιζελικού μαξιμαλισμού, η εφημερίδα *Φως*, αποκαλεί τη Συνθήκη των Σεβρών, ως «αμαρτωλή συνθήκη», ενός «νόθου καθεστώτος», που περιόριζε τις εθνικές διεκδικήσεις. Πέρα από τα εγκωμιάστηκα σχόλια για την στρατιωτική ιδιοφυία του βασιλιά, του οποίου η ηθική επίδραση επί των στρατιωτών, τους μετατρέπει σε στρατηγούς, το άρθρο υποστηρίζει, πως η άφιξή του στο μέτωπο, είναι η απαρχή της καταργήσεως της σύμβασης. Στην θέση της ο «νικητής στρατηλάτης» θα υπαγορεύσει μια νέα, στον ηττημένο αντίπαλό του.⁴³

Η ελληνόφωνη εφημερίδα της Αλεξάνδρειας, γράφει πως πρέπει κάποιος να έχει,

[...] πολύ ξηράν την καρδίαν διά να μη αισθανθή υγραινόμενους τους οφθαλμούς του προ του θεάματος του Βασιλέως Κωνσταντίνου...

να αποβιβάζεται στην ιωνική πρωτεύουσα. Η εφημερίδα μνημονεύει τον Βενιζέλο, που επανάφερε τον Κωνσταντίνο στο στράτευμα,⁴⁴ τον παρασκεύασε στους Βαλκανικούς Πολέμους, και τον ήθελε επικεφαλής του στρατού, στον Μεγάλο Πόλεμο. Στον ίδιο τόνο περιγράφει τη χαρά των Φιλελευθέρων, ως μεγαλύτερη από των υπολοίπων Ελλήνων, καθώς μέχρι εχθές ανησυχούσαν μήπως καταστραφεί το έργο του «Αρχηγού» στα βάθη της

---

⁴¹ *Εμπρός*, Αθήνα 31 Μαΐου 1921, σ. 1.

⁴² *Καθημερινή*, Αθήνα 31 Μαΐου 1921, σ. 1.

⁴³ *Φως*, Θεσσαλονίκη 31 Μαΐου 1921, σ. 1.

⁴⁴ Το 1909, ύστερα από το Κίνημα στο Γουδί, ο τότε διάδοχος Κωνσταντίνος είχε απομακρυνθεί από το στράτευμα και επανήλθε μετά από απόφαση του Βενιζέλου.

Μικράς Ασίας, αλλά σήμερα δακρυσμένος και αυτός θα αναφωνεί, «Κωνσταντίνος έκτισε, Κωνσταντίνος απώλεσε, Κωνσταντίνος ανακτήσει».⁴⁵

Στις Ηνωμένες Πολιτείες, η εφημερίδα *Ατλαντίς*, σε άρθρο της, δηλώνει πως ο πόλεμος, του οποίου ηγείται από εχθές στη Σμύρνη, ο «Κωνσταντίνος ο Δωδέκατος» είναι συνέχεια της βυζαντινής παράδοσης, και δεν μπορεί να καταλήξει αλλού, πέρα από την Κωνσταντινούπολη, που προσμένει την απολύτρωσή της. Στις επόμενες σειρές ο αρθρογράφος γράφει, πως δεν είχε καμία αμφιβολία, ότι η Σμύρνη θα υποδεχόταν τον βασιλιά με ενθουσιασμό, καθώς αυτός έρχεται να επισφραγίσει με το ξίφος του, την απελευθέρωσή της, παρά την ανθελληνική προπαγάνδα των «γνωστών προστατών» της κεμαλικής Τουρκίας [Γαλλίας]. Το άρθρο κλείνει, με το εμπαιθέσχολιο προς το πρόσωπο του Βενιζέλου, πως αυτοί οι «προστάτες», θα χρεώσουν την νίκη της Ελλάδας, στον «ηττηθέντα τέως δικτάτορα».⁴⁶

3.2. Η αρθρογραφία κατά τον μήνα Ιούνιο του 1921

3.2.1. Οι πρώτες ημέρες μετά την άφιξη (1-7 Ιουνίου)

Την πρώτη ημέρα του Ιουνίου, και ενώ ο βασιλιάς Κωνσταντίνος βρίσκεται ήδη δυο ημέρες στην πρωτεύουσα της Ιωνίας, η εφημερίδα *Ελεύθερος Τύπος* παραθέτει κείμενο, του ανταποκριτή της, από το Λονδίνο, που φέρει τον τίτλο «Ο ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΣΥΝΗΓΟΡΟΣ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΕΝ ΛΟΝΔΙΝΩ». Ο δημοσιογράφος, βεβαιώνει ότι σε συναντήσεις, που είχε ο πρώην πρωθυπουργός με επίσημους βρετανικούς κύκλους, τόνισε ότι δεν πρέπει να εξαναγκαστεί ο βασιλιάς της Ελλάδας σε παραίτηση, υπό τις παρούσες συνθήκες.⁴⁷

Η *Καθημερινή*, σε πρωτοσέλιδο άρθρο της, σχολιάζει τις φήμες, περί διπλωματικής μεσολάβησης της Βρετανίας, για συνδιαλλαγή μεταξύ Αθηνών και Άγκυρας. Η αντιβενιζελική φυλλάδα, παρουσιάζει την Ελλάδα ως πρόθυμη, κατά το παρελθόν, για ειρηνική επίλυση της εκκρεμότητας στην Ανατολία. Ωστόσο οι απαιτήσεις των Τούρκων ανταρτών, που έθιγαν το γόητρο της χώρας, αφαιρώντας τα οφέλη που είχε αποκομίσει από τον προηγηθέντα πόλεμο, και ταυτόχρονα έθεταν σε κίνδυνο τον μικρασιατικό ελληνισμό, ακύρωσαν αυτή την προοπτική. Ο αρθρογράφος υποστηρίζει, ότι η διπλωματική λύση δεν είναι πλέον εφικτή, καθώς η Ελλάδα διέθεσε νέες κλάσεις για την πολεμική επιχείρηση, μαζί με το «σημαντικότερο εθνικόν της κεφάλαιον» τον βασιλιά.⁴⁸

---

⁴⁵ *Ταχυδρόμος-Ομόνοια*, Αλεξάνδρεια 31/13 Ιουνίου 1921, σ. 1.

⁴⁶ *Ατλαντίς*, Νέα Υόρκη 13 Ιουνίου 1921, σ. 4.

⁴⁷ *Ελεύθερος Τύπος*, Αθήνα 1 Ιουνίου 1921, σ. 4.

⁴⁸ *Καθημερινή*, Αθήνα 1 Ιουνίου 1921, σ. 1.

Σε πανηγυρικό κλίμα παραμένει η εφημερίδα της Σμύρνης, *Κόσμος*, καθώς εκφράζει τον θαυμασμό της, για τον μονάρχη, ο οποίος εξασφαλίζει την πόλη από κάθε κίνδυνο και απρόοπτο. Στην συνέχεια επαινεί τον σμυρναϊκό λαό, που πρέπει να αισθάνεται υπερήφανος για την υποδοχή που επιφύλαξε στον άνακτα, διαψεύδοντας τις συκοφαντίες, οι οποίες δημιουργούσαν παρεξηγήσεις. Σύμφωνα με την εφημερίδα, το πατριωτικό αίσθημα, που εκδηλώθηκε προχθές από τους Σμυρνιούς, προς «Εκείνον» που αγωνίστηκε, μαρτύρησε, νίκησε και θα ξανακινήσει, εκπληρώνοντας το όνειρο της φυλής, είναι ισάξιο με αυτό, των «εν Ελλάδι αδελφών του».⁴⁹

Στην Αλεξάνδρεια, η εφημερίδα *Ταχυδρόμος-Ομόνοια*, στη δεύτερη σελίδα της, θα υποστηρίξει ότι η βενιζελική Σμύρνη, υποδέχθηκε τον βασιλιά, με τον ίδιο ενθουσιασμό, που θα υποδεχόταν τον ελευθερωτή της Βενιζέλο. Παράλληλα τονίζει, πως η εμφάνιση του βασιλιά στην ιωνική πρωτεύουσα, ισοδυναμεί με πράξη ουσιαστικής προσαρτήσεως αυτής, στο ελληνικό βασίλειο. Ωστόσο, εγκαλεί τις αθηναϊκές εφημερίδες, οι οποίες στις ανταποκρίσεις τους, κάνουν λόγο για επίσκεψη των πρεσβευτών των συμμαχικών δυνάμεων στον βασιλιά, ενώ τα συμμαχικά πλοία απομακρύνθηκαν από το λιμάνι της Σμύρνης, προκειμένου να μην χαιρετήσουν τον μονάρχη. Η αλεξανδρινή εφημερίδα, συμβουλεύει τις συναδέλφους της, στην Αθήνα, να μην διαβιβάζουν γενικολογίες, αφού πρόκειται για πρεσβευτές των ουδέτερων κρατών.⁵⁰

Στις 2 Ιουνίου, η φιλοβενιζελική *Εστία*, καλεί τον λαό να μην ενθουσιάζεται από ψευδής πληροφορίες, πως ο βρετανικός στόλος ξεκίνησε από την Μάλτα για να ενωθεί με τον ελληνικό, και ότι ο βασιλιάς Κωνσταντίνος διορίστηκε αρχιστράτηγος του ενωμένου ελληνοβρετανικού στρατού στην Ανατολή. Η εφημερίδα υπενθυμίζει, πως εξαρχής ζήτησε την αποστολή του βασιλιά στο μέτωπο, ώστε να ενταθεί η πολεμική προσπάθεια της χώρας, ωστόσο απαιτείται σκληρή και προσεκτική διαχείριση της κατάστασης, και όχι η προβολή των εθνικών πόθων ως πραγματικότητα. Τέλος, αναφέρεται στις δυσμενείς για την Ελλάδα συνθήκες, που επικρατούν στην Ιταλία, ενώ οι αντίστοιχες στην Γαλλία, διαφαίνεται να καλυτερεύουν υπέρ του ελληνικού αγώνα, τονίζοντας την ύπαρξη ισχυρού φιλελληνικού ρεύματος στη Βρετανία.⁵¹

Η εφημερίδα *Εμπρός*, φιλοξενεί κείμενο του ανταποκριτή της, από τη Σμύρνη, όπου ομολογεί, ότι είναι αδύνατο να αποδοθούν με λέξεις, τα όσα εκτυλίχθηκαν μετά την άφιξη του βασιλιά στην πόλη. Κατά τις περιγραφές του, ο λαός, ο στρατός και ο τύπος, συναγωνίστηκαν στην έκφραση του ενθουσιασμού τους, ενώ στις εκδηλώσεις πέρα από τον

---

⁴⁹ *Κόσμος*, Σμύρνη 1/14 Ιουνίου 1921, σ. 1.

⁵⁰ *Ταχυδρόμος-Ομόνοια*, Αλεξάνδρεια 1/14 Ιουνίου 1921, σ. 2.

⁵¹ *Εστία*, Αθήνα 2 Ιουνίου 1921, σ. 1.

ελληνικό πληθυσμό, συμμετείχαν Αρμένιοι, Ισραηλίτες και πολλοί περισσότεροι Τούρκοι, από όσους αναμενόταν. Για το σμυρναϊκό λαό, η νίκη του «Εστεμμένου Έλληνας Στρατηλάτου», θα σημάνει την εξασφάλιση της δικιάς του, ελευθερίας και πολιτισμικής προόδου. Στο τελευταίο μέρος του κειμένου, ο ανταποκριτής επισημαίνει ότι,

[...] Γεγονότα τοιαύτα και σκηναί τοιαύται δεν αναπαρίστανται δια της περιγραφής [...] η μεγάλη εθνική των σημασία είναι αυτόδηλος...⁵²

Ο *Ριζοσπάστης*, θα σταθεί και πάλι στο βασιλικό διάγγελμα,⁵³ που διαμηνύει τον εκπολιτιστικό ρόλο της Ελλάδας στην Ασία, εγκalώντας την κυβέρνηση, και προσωπικά τον πρωθυπουργό Γούναρη. Για την κομμουνιστική εφημερίδα, αυτό συνιστά ειρωνεία, καθώς στη χώρα έχουμε συνταγματική μοναρχία, και «ομιλούμεν αναφανδόν και ανερυθριάστως περί Αυτοκρατορίας», με τους εργάτες να φυλακίζονται, τους αγρότες να παραμένουν υπόδουλοι των τσιφλικάδων, και τις σοσιαλιστικές ιδέες διωκόμενες.⁵⁴

Στις 3 Ιουνίου, στην εφημερίδα *Καθημερινή*, παρατηρείται άρθρο που τιτλοφορείται «Η ΠΡΟΣΑΡΤΗΣΙΣ», και κάνει λόγο για εντολή της Ελλάδας στον βασιλιά, στην κυβέρνηση και στα τέκνα της, να νικήσουν στη Μικρά Ασία ή να πέσουν στον αγώνα. Στις επόμενες σειρές, σημειώνει πως η Ελλάδα δεν μπορεί να εγκαταλείψει πλέον τη Σμύρνη, ή να δεχθεί αυτονόμησή της υπό την Τουρκία, καθώς η ελληνική σημαία που φέρει το στέμμα, δεν μπορεί να αντικατασταθεί από την αιματόχρους σημαία με την ημισέληνο. Το άρθρο κλείνει, υπενθυμίζοντας σε φίλους και εχθρούς, πως από την 30^η Μαΐου του 1921, όταν ο βασιλιάς πάτησε την ιωνική γη, η ψυχή και ο λαός της Ελλάδας, προσάρτησαν τη Σμύρνη.⁵⁵

Στη Νέα Υόρκη, η εφημερίδα *Ατλαντίς* διατείνεται, πως η Σμύρνη διέψευσε τους διαιρέτες του έθνους, που την πρόβαλλαν, ως διαφωνούσα στο ζήτημα της επαναφοράς του «Λαοπροβλήτου Βασιλέως». Ως επιχείρημά της, χρησιμοποιεί το γεγονός, ότι η βασιλική κατοικία στο Κορδελιό, έχει καταστεί τόπος προσκυνήματος για τους Ίωνες. Σύμφωνα με την ελληνόφωνη εφημερίδα της Αμερικής, με την εν λόγω ενέργειά του, ο σμυρναϊκός λαός αναγόρευσε τον εστεμμένο μονάρχη, σε «Αυτοκράτορα του Βυζαντίου», που συμβολίζει την ένωση του «αθάνατου» ελληνικού λαού.⁵⁶

Την αμέσως επόμενη ημέρα, σε άρθρο της *Καθημερινής*, γίνεται αναφορά στον ενθουσιασμό του μικρασιατικού πληθυσμού, μετά την μετάβαση του βασιλιά στη Σμύρνη,

---

⁵² *Εμπρός*, Αθήνα 2 Ιουνίου 1921, σ. 1.

⁵³ Για το κείμενο του διαγγέλματος βλ. Παράρτημα II σελ. 72.

⁵⁴ *Ριζοσπάστης*, Αθήνα 2 Ιουνίου 1921, σ. 1.

⁵⁵ *Καθημερινή*, Αθήνα 3 Ιουνίου 1921, σ. 1.

⁵⁶ *Ατλαντίς*, Νέα Υόρκη 15 Ιουνίου 1921, σ. 4.

για να τεθεί επικεφαλής σε ένα πόλεμο, που διεξάγουν τα τέκνα της ευρωπαϊκής Ελλάδας για χάριν της ασιατικής. Πλέον οι χριστιανοί της Ανατολής δεν διατρέχουν κίνδυνο σφαγής, αφού από την 30^η Μαΐου, όταν αποβιβάστηκε ο βασιλιάς,

[...] Η μικρασιατική Ελλάς προσαρτήθη εις την ευρωπαϊκήν: Αι δύο Ελλάδες ηνώθησαν...

Σύμφωνα με τον αρθρογράφο, δεν υφίσταται συζήτηση περί αυτονόμησης της Σμύρνης υπό τουρκική κυριαρχία, καθώς αυτό θα αποτελούσε διαμελισμό του ελληνικού σώματος, του οποίου μέλος είναι η Μικρά Ασία. Κλείνοντας το άρθρο προειδοποιεί όσους ονειρεύονται τέτοιου είδους συνδιαλλαγές, πως οι νικητές στις παραμονές νέας νίκης, δεν αγωνίζονται για να διαμελισθούν.⁵⁷

Στην εφημερίδα *Κόσμος*, της Σμύρνης, δημοσιογράφος της, που υπογράφει ως «Λ» θα υποστηρίξει ότι ο βασιλιάς συμβολίζει ολόκληρη την Ελλάδα, ενωμένη και αποφασισμένη, να πραγματώσει τις δίκαιες αξιώσεις της. Στη συνέχεια, προτρέπει όσους δεν ήθελαν να αναγνωρίσουν τη θέληση του ελληνικού λαού να επαναφέρει τον βασιλιά, να στρέψουν το βλέμμα τους στη Μικρά Ασία, όπου από την περασμένη Κυριακή ακτινοβολεί η εικόνα του, ακόμα και στην πιο απομακρυσμένη περιοχή της. Ο «Λ» ισχυρίζεται, πως η εξωτερική των συναισθημάτων του ιωνικού πληθυσμού, δεν είναι αποτέλεσμα εκβιασμού, αλλά αυθόρμητο αίσθημα ανύψωσης του βασιλιά στον θρόνο, που έταξε η λαϊκή ψυχή στους διαδόχους του Παλαιολόγου. Χαρακτηρίζει την επαναφορά του στο ανώτατο αξίωμα, ως ράπισμα στις ξενικές επιβολές και αναμειξείς, και εξίσου μεγαλειώδες χαστούκι την υποδοχή του, από τον μικρασιατικό ελληνισμό, σε όσους ενέπλεξαν το στέμμα σε πολιτικές ραδιουργίες. Στο τέλος του κειμένου σημειώνει, πως η κομματική εμπάθεια προς το πρόσωπο του βασιλιά συνετρίβη, όχι από πολιτικές εισηγήσεις, αλλά από την γοητεία που εξασκεί η «αγαθότης της Βασιλικής Ψυχής».⁵⁸

Στη Λεμεσό, η εφημερίδα *Σάλπιγξ*, θα ενημερώσει τους αναγνώστες της, για την αναχώρηση του Κωνσταντίνου με προορισμό τη Σμύρνη. Σε πρωτοσέλιδο άρθρο της εικάζει πως η κυβέρνηση είναι εκ των προτέρων βέβαιη για τη νίκη, αλλιώς δεν θα διακινδύνευε να στείλει τον Κωνσταντίνο στο μέτωπο. Ωστόσο ο συντάκτης του άρθρου, ανησυχεί για την ανικανότητα των πολιτικών ηγετών, που στοίχησε την ήττα στο Εσκί Σεχίρ, αλλά εμφανίζεται σίγουρος για την ικανότητα του στρατεύματος, που απελευθέρωσε τη

---

⁵⁷ *Καθημερινή*, Αθήνα 4 Ιουνίου 1921, σ. 1.

⁵⁸ *Κόσμος*, Σμύρνη 4/17 Ιουνίου 1921, σ. 1.

Φιλαδέλφεια και την Προύσα επί Βενιζέλου. Εν κατακλείδι ο κειμενογράφος διαβλέπει, πως ακόμα και αν ηττηθούν οι «ανάξιοι αρχηγοί», ο ελληνικός στρατός θα νικήσει.⁵⁹

Στις 5 Ιουνίου, η εφημερίδα *Κόσμος*, γράφει σε πρωτοσέλιδο άρθρο της, σχετικά με το «μικρασιατικόν προσκύνημα» στο ανάκτορο του Κορδελιού, που διαμένει ο «Δημοκράτης Βασιλεύς». Η εφημερίδα δίνει βαρύτητα στο γεγονός, πως οι αδιάλλακτοι του χθες, έχουν γίνει οι φανατικότεροι οπαδοί του βασιλιά σήμερα, καθώς αυτός αποτελεί σύμβολο της εθνικής ιδεολογίας, ενώ οι κυβερνήσεις Βενιζέλου ή Γούναρη είναι εφήμερες. Παράλληλα, το συμφυρναϊκό έντυπο καλεί τον λαό να μην λιποψυχήσει, και να βαδίσει ενωμένος υπό τον «ΣΤΡΑΤΙΩΤΗΝ ΒΑΣΙΛΕΑ», προς τη νίκη ή τον θάνατο, αποδεικνύοντας στους Συμμάχους, ότι είναι ικανός να νικήσει τον προαιώνιο εχθρό, ως εκπρόσωπος του πολιτισμού και της ελευθερίας.⁶⁰

Το επόμενο πρωί, ο *Ριζοσπάστης*, θα αποκαλέσει αφελή την κυβέρνηση, που αναμένει ταχεία λήξη του πολέμου, και οριστική ειρήνευση στην Ανατολή, με βάση δηλώσεις του βασιλιά σε κύκλο ανταποκριτών. Το κομμουνιστικό φύλλο υποστηρίζει, πως η Βρετανία προσανατολίζεται σε κοινή συμμαχική επέμβαση για ειρηνική επίλυση του ζητήματος στη Μικρά Ασία, καθώς και ότι ο ελληνικός λαός είναι κατά του πολέμου. Τέλος επισημαίνει, πως αν η ελληνική πολιτεία συνεχίσει τις θυσίες αίματος και χρήματος, για το μικρασιατικό εγχείρημα, αυτό θα αποτελέσει έγκλημα.⁶¹

Μια ημέρα μετά, η εφημερίδα *Καθημερινή*, θα αναφερθεί στις συζητήσεις, που διενεργούνται στο Παρίσι, και αφορούν το ενδεχόμενο αυτονομίας της Σμύρνης, υπό την επικυριαρχία της Τουρκίας. Για τη ναυαρχίδα του αντιβενιζελισμού αυτό αποτελεί αφέλεια, την ώρα που η Ελλάδα, έχει μεταχθεί στη Σμύρνη από το βασιλιάς της έως τον τελευταίο στρατιώτη, και παρασκευάζεται η γενική επίθεση.⁶²

Οι γαλλοβρετανικές διαπραγματεύσεις στο Παρίσι, σχετικά με το μικρασιατικό ζήτημα, απασχολούν και την εφημερίδα *Νεολόγος Πατρών*. Το φιλοβενιζελικό έντυπο της Αχαΐας, εκφράζει την πεποίθησή του, ότι οι Μεγάλες Δυνάμεις θα εκδηλωθούν ευμενώς υπέρ της Ελλάδας, καθώς αυτή έχει κάνει μεγάλες θυσίες σε ανθρώπινο δυναμικό και χρήματα, ενεργώντας με την εξουσιοδότηση των Συμμάχων. Στην συνέχεια, η εφημερίδα υποστηρίζει, πως το έργο των Ελλήνων, προς απαλλαγή του πολιτισμού, από τον ειδεχθή εφιάλτη της τουρκικής βαρβαρότητας, έχει πάρει τον οριστικό του δρόμο, και δεν αμφιβάλλει πως,

---

⁵⁹ Σάλπιγξ, Λεμεσός 17/4 Ιουνίου 1921, σ. 1.

⁶⁰ *Κόσμος*, Σμύρνη 5/18 Ιουνίου 1921, σ. 1.

⁶¹ *Ριζοσπάστης*, Αθήνα 6 Ιουνίου 1921, σ. 1.

⁶² *Καθημερινή*, Αθήνα 7 Ιουνίου 1921, σ. 1.

[...] ο Βασιλεύς των Ελλήνων ως Αρχιστράτηγος του Ελληνικού Στρατού θα επισφραγίσει μετ' ολίγον το μέγα έργον, κατάγων την τελειωτικήν και υπέρλαμπρον νίκην, ήτις θα εξασφαλίσει οριστικώς την ειρήνην...⁶³

3.2.2. Το συμμαχικό διάβημα και η βασιλική συνέντευξη (8-11 Ιουνίου)

Στις 8 Ιουνίου, η εφημερίδα *Ελεύθερος Τύπος*, θα δημοσιεύσει στο πρωτοσέλιδό της, άρθρο, που αναφέρεται στο επικείμενο διάβημα μεσολάβησης των Συμμάχων. Λαμβάνοντας υπόψιν του, τις διαβεβαιώσεις του κυβερνητικού τύπου, ο αρθρογράφος θεωρεί αδύνατη την αναχαίτηση της ελληνικής επίθεσης, από την Αντάντ. Ως επιχείρημα χρησιμοποιεί την έλευση του βασιλιά στη Σμύρνη, και κυρίως τη δεινή θέση, στην οποία θα περιέλθει η αντιβενιζελική κυβέρνηση, σε περίπτωση άδοξης αποχώρησης των ελληνικών δυνάμεων, από τη Μικρά Ασία.⁶⁴ Στην τρίτη σελίδα της εφημερίδας, αναδημοσιεύεται αυτούσια η συνέντευξη του βασιλιά, στον Αμερικανό ανταποκριτή του *Ηνωμένου Αμερικανικού Τύπου*, όπως αυτή παρατίθεται στη εφημερίδα *Πρωτεύουσα*.⁶⁵ Έπεται κείμενο, που σχολιάζει, πως ο βίος είναι πολύ δαπανηρός την παρούσα εποχή, χρησιμοποιώντας την έκφραση του άνακτα, σχετικά με τη μισθοδοσία των υπηρετών του, και τους μισθούς των αδελφών του.⁶⁶

Η *Καθημερινή* θα αποκαλέσει τη βασιλική συνέντευξη, στον Αμερικανό ανταποκριτή, «οικτρών κατασκευάσμα», καλώντας την κυβέρνηση και το βασιλικό αυλαρχείο να διαψεύσουν το «φανταστικό» και «επιζήμιο» δημοσίευμα της εφημερίδας *Πρωτεύουσα*.⁶⁷ Στην εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, εντοπίζεται περιπαικτικό άρθρο, που αναφέρεται στη βασιλική συνέντευξη, και τιτλοφορείται «ΚΟΡΕΟΙ». Ο αρθρογράφος γράφει καυστικά πως,

[...] διαβάξει κανείς πολύ ενδιαφέροντα πράγματα, ανάλογα προς το ύψος των δεινών περιστάσεων που διέρχεται η χώρα...

όπως για τους κοριούς, που κατέφαγαν τον Θεοτόκη και ενοχλούν τον βασιλιά. Στην συνέχεια, προτείνει να γίνει νέα δοξολογία στη μητρόπολη, προς εξόντωση των κοριών, και ερωτά την εφημερίδα *Καθημερινή* τι έχει να πει για όλα αυτά.⁶⁸ Επόμενο κείμενο της

⁶³ *Νεολόγος Πατρών*, Πάτρα 7 Ιουνίου 1921, σ. 1.

⁶⁴ *Ελεύθερος Τύπος*, Αθήνα 8 Ιουνίου 1921, σ. 1.

⁶⁵ Για το κείμενο της συνέντευξης βλ. Παράρτημα ΙΙΙ σελ. 73.

⁶⁶ *Ελεύθερος Τύπος*, Αθήνα 8 Ιουνίου 1921, σ. 3.

⁶⁷ *Καθημερινή*, Αθήνα 8 Ιουνίου 1921, σ. 1.

⁶⁸ *Ριζοσπάστης*, Αθήνα 8 Ιουνίου 1921, σ. 1.

εφημερίδας, που εστιάζει ιδιαίτερα στις δηλώσεις του βασιλιά περί αύξησης της βασιλικής επιχορήγησης, προτρέπει ειρωνικά τους εργάτες και του αγρότες που πολεμούν, να την διαβάσουν.⁶⁹

Στη Θεσσαλονίκη, η φιλομοναρχική εφημερίδα *Φως*, σε πρωτοσέλιδο άρθρο της, σχολιάζει το επικείμενο συμμαχικό διάβημα προς την Ελλάδα. Το άρθρο πληροφορεί, πως οι νέοι όροι των Συμμάχων, θα είναι χειρότεροι από τους προ δυο μηνών. Τότε η Ελλάδα θα διατηρούσε στρατό στη Σμύρνη, ενώ τώρα θα της ζητηθεί να εγκαταλείψει όλα τα υπόλοιπα μικρασιατικά εδάφη που απελευθερώθηκαν, ομού με την ζώνη της Σμύρνης, παρότι η Συνθήκη των Σεβρών φέρει την υπογραφή των Συμμάχων. Ως προς την απάντηση, που θα δώσει η ελληνική κυβέρνηση ο κειμενογράφος σημειώνει πως,

[...] Η απάντησις όμως της Ελλάδος είναι από τούδε γνωστή. Δεν θα εγκαταλείψη την Σμύρνην εις την οποίαν έχει μεταμοσχευθή ολόκληρος η Ελλάς, από του Βασιλέως μέχρι του τελευταίου στρατιώτου.

Το άρθρο καταλήγει με την πρόβλεψη, ότι η Ελλάδα θα επιδείξει τη λόγχη της, ως απάντηση στους Τούρκους και στους Συμμάχους.⁷⁰

Στην δυτική ακτή της αμερικανικής ηπείρου, η εφημερίδα *Ατλαντίς*, θα δημοσιεύσει άρθρο, το οποίο υποστηρίζει, πως όσοι Έλληνες δεν είναι με το μέρος του βασιλιά στον μικρασιατικό αγώνα, είναι με τον Κεμάλ. Σχετικά με το επικείμενο διάβημα των Συμμάχων και την απάντηση της κυβέρνησης Γούναρη, γράφει πως,

[...] Αρκεί κανείς να γνωρίζη την ιστορίαν του Έθνους δια να την γνωρίζη εκ των πρωτέρων.

Εν συνεχεία ο συντάκτης επαναλαμβάνει, πως εξυπηρετούν των Κεμάλ, όσοι επιθυμούν να ανατρέψουν το αποτέλεσμα των εκλογών και του δημοψηφίσματος, επαναφέροντας τον «μισητόν ραδιούργον», που δεν κατάφερε να αναδειχθεί ούτε βουλευτής στην κρισιμότερη ψηφοφορία της χώρας.⁷¹

Στις 9 Ιουνίου, και ενώ έχουν γίνει ήδη γνωστές οι νέες συμμαχικές προτάσεις, η εφημερίδα *Ελεύθερος Τύπος*, αναδημοσιεύει άρθρο της ιταλικής εφημερίδας *Επόκα*, το οποίο αναφέρεται στην πιθανή παραίτηση του βασιλιά Κωνσταντίνου, και στην επιστροφή

---

⁶⁹ *Ριζοσπάστης*, Αθήνα 8 Ιουνίου 1921, σ. 1.

⁷⁰ *Φως*, Θεσσαλονίκη 8 Ιουνίου 1921, σ. 1.

⁷¹ *Ατλαντίς*, Νέα Υόρκη 21 Ιουνίου 1921, σ. 4.

του Βενιζέλου στην εξουσία. Ο αρθρογράφος Ιούλιος Τσιγκαρίλλι, πιστεύει πως ο βασιλιάς δεν είναι ενθουσιασμένος από την στρατιωτική επιχείρηση της οποίας ετέθη επικεφαλής στη Σμύρνη. Ωστόσο, έδειξε προθυμότητα να συνεχίσει την πανελληνιστική πολιτική του απελθόντος πρωθυπουργού, στην Ανατολή. Ο Ιταλός δημοσιογράφος υποστηρίζει, πως αν αποτύχει η ελληνική επίθεση κατά των κεμαλικών, η θέση του βασιλιά θα κλονισθεί, αλλά η Γαλλία ήδη αναμένει την παραίτηση του «Γερμανού την καταγωγή» μονάρχη. Σε μια τέτοια περίπτωση, για την γαλλική κυβέρνηση θα είναι προτιμότερη η φιλία προς μια βενιζελική Ελλάδα, παρά προς την Τουρκία του Κεμάλ. Οπότε ο συντάκτης του κειμένου, αναρωτιέται τι θα πράξει η Ιταλία, που ήδη συνδιαλέγεται με τον Κεμάλ, σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο.⁷²

Την ίδια ημέρα, η *Εστία* με αφορμή τη βασιλική συνέντευξη, και συγκεκριμένα τις δηλώσεις περί κοριών που άφηναν άυπνο τον Θεοτόκη, θα γράψει ειρωνικά, πως ο υπουργός προσέφερε το αίμα στο βωμό του μικρασιατικού αγώνα.⁷³ Σε άρθρο της, στην τρίτη σελίδα, η φιλικά προσκείμενη στον βενιζελισμό εφημερίδα, θα κάνει λόγο για «δεινή δοκιμασίαν», που περνούν οι Έλληνες, από τη διασπορά φημών, περί συμμόρφωσης των Αθηνών, στις προτάσεις για αυτονομία της Σμύρνης, υπό ξένο διοικητή. Για τον συντάκτη, που υπογράφει με τα αρχικά του «Ν.Μ», με μια τέτοια απόφαση θα καταρρεύσει το «μεγαλεπήβολον κατόρθωμα» του Βενιζέλου, ενώ τονίζει πως οι Έλληνες, Αρμένιοι και οι «φρονιμότεροι εκ των Τούρκων», αδυνατούν να πιστέψουν, ότι η ελληνική κυβέρνηση θα υποκύψει στις πιέσεις. Για αυτούς είναι αδιανόητο η Ελλάδα να εγκαταλείψει και τον λαό, που κατοικεί εκτός της ζώνης της Συνθήκης των Σεβρών, στο έλεος των ανταρτών του Κεμάλ. Ωστόσο, ο αρθρογράφος στέκεται στο γεγονός, ότι η είδηση της έλευσης του βασιλιά στη Σμύρνη είχε σημαντική επίδραση στο ηθικό του τουρκικού στρατού, με της εφημερίδες της Άγκυρας να έχουν επιδοθεί σε μια προσπάθεια εμφύσησης θάρρους. Εν κατακλείδι, το κείμενο ενημερώνει, πως ο Κεμάλ έχει ήδη διατάξει να απομακρυνθεί ο μουσουλμανικός πληθυσμός, από τα προκεχωρημένα σημεία κοντά στις ελληνικές γραμμές.⁷⁴

Και την εφημερίδα *Εμπρός*, θα απασχολήσει η συμμαχική διακοίνωση, προβλέποντας πως θα απορριφθεί από την Ελλάδα, παρότι αναγνωρίζει την καλή θέληση των Συμμάχων, για αποτροπή της περαιτέρω αιματοχυσίας στην Ανατολία. Για την αθηναϊκή εφημερίδα, η ελληνική νίκη είναι η οδός της ειρήνης. Παράλληλα, θα δώσει

---

⁷² *Ελεύθερος Τύπος*, Αθήνα 9 Ιουνίου 1921, σ. 3.

⁷³ *Εστία*, Αθήνα 9 Ιουνίου 1921, σ. 1.

⁷⁴ *Εστία*, Αθήνα 9 Ιουνίου 1921, σ. 3.

έμφαση στο γεγονός, πως ο βασιλιάς είναι ήδη στη Σμύρνη επικεφαλής των στρατευμάτων, άρα δεν δύναται να επιστρέψει στην Αθήνα χωρίς την νίκη,

[...] την οποίαν αι Ελληνικαί λόγχοι κρατούν ήδη...⁷⁵

Ύστερα από την συμμαχική διακοίνωση, ο *Ριζοσπάστης*, θα αναφωνήσει «ΜΑΣ ΔΙΩΧΝΟΥΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΜΙΚΡΑΝ ΑΣΙΑΝ». Στη συνέχεια παραθέτει αποσπάσματα άρθρων, των εφημερίδων *Ιντέρ Νατσιονάλε* και *Ουμανιτέ*, που υποστηρίζουν, πως το συλλογικό διάβημα των Συμμάχων, δεν αποτελεί μορφή αναγνώρισης του βασιλιά. Σύμφωνα με τα ξένα έντυπα, ο άνακτας υφιστάμενος τη δυσαρέσκεια του λαού, για την οικονομική κρίση, προβαίνει σε αντιπερισπασμό. Εμφανίζεται ως μη αρκούμενος στα παραχωρηθέντα, από τη Συνθήκη των Σεβρών εδάφη, και επιχειρεί την πραγμάτωση της Μεγάλης Ιδέας, την οποία και ο Βενιζέλος υπηρέτησε. Κατά τον αρθρογράφο Πώλ Λουί, η καταστροφή του κεμαλισμού, είναι το τίμημα, που πρέπει να πληρώσει στους Βρετανούς, ο βασιλιάς, για να πάρει την Κωνσταντινούπολη. Αυτό θα τον καταστήσει φύλακα των Στενών, και του δρόμου που οδηγεί στην Ινδία, μετατρέποντας την Ελλάδα σε μια δεύτερη Πορτογαλία.⁷⁶

Στην εφημερίδα *Κόσμος*, παρατίθεται ελαφρώς λογοκριμένο άρθρο,⁷⁷ το οποίο διατείνεται, πως ακόμα και αν ο Κεμάλ, αποδεχτεί την αυτονομία της ζώνης της Σμύρνης, η οποία έχει ήδη κατοχυρωθεί από τη Συνθήκη των Σεβρών, ο ιθαγενής ελληνισμός της Ιωνίας, είναι αρμόδιος να αποφανθεί για το ζήτημα. Ο αρθρογράφος ισχυρίζεται, πως οι Έλληνες της Μικράς Ασίας προσωρινά δέχτηκαν, τον Ιούλιου του 1920 τη σύμβαση, αλλά από τότε έχουν υποστεί νέες θυσίες, μετά την ερήμωση των, εκτός της ζώνης, ελληνικών συνοικισμών, από τον Κεμάλ. Στην συνέχεια παρουσιάζει τους Ίωνες, ως αποφασισμένους να επισφραγίσουν την ένωση της ιδιαίτερης πατρίδας τους, με την μητροπολιτική Ελλάδα, σημειώνοντας πως από τη στιγμή της άφιξης του βασιλιά,

[...] η τόσον ποθητή ένωσις δια την οποίαν ηγωνίσθημεν, δι' ημάς τουλάχιστον είναι γεγονός τετελεσμένον και αννέκλητον.⁷⁸

Στις 10 Ιουνίου, η εφημερίδα *Εμπρός* θα παραθέσει άρθρο, ολίγον επιθετικό προς την κυβέρνηση, σχετικά με τις φήμες περί αποδοχής της συμμαχικής νότας, από αυτήν.

---

⁷⁵ *Εμπρός*, Αθήνα 9 Ιουνίου 1921, σ. 1.

⁷⁶ *Ριζοσπάστης*, Αθήνα 9 Ιουνίου 1921, σ. 2.

⁷⁷ Λογοκριμένη είναι μόνο η τελευταία παράγραφος.

⁷⁸ *Κόσμος*, Σμύρνη 9/22 Ιουνίου 1921, σ. 1.

Κατά τον αρθρογράφο, η Αθήνα δεν δύναται να δώσει άλλη απάντηση, πέρα από αυτήν που είναι έτοιμα να δώσουν τα ελληνικά όπλα. Στην συνέχεια υπενθυμίζει πως δεν μπορεί να πάει στράφι η επίθεση του Μαρτίου, η νέα επιστράτευση του Απριλίου, και η οικονομική αποστράγγιση του κράτους. Ιδιαίτερος ο Γούναρης, που συνόδευσε στη Σμύρνη, τον «Στρατηλάτη-Βασιλέα», δεν μπορεί να κωφεύσει στην πολεμική ιαχή των Ελλήνων της Μικράς Ασίας. Στο τέλος του κειμένου, για μια ακόμα φορά, ο συντάκτης προτρέπει την κυβέρνηση να μην λιποψυχήσει, καταθέτοντας τα όπλα.⁷⁹

Η *Καθημερινή* θα απαντήσει στις κατηγορίες της βενιζελικής παράταξης, που θέλουν την κυβέρνηση Γούναρη να έχει παραμελήσει τις διπλωματικές συνεννοήσεις, με τους Συμμάχους. Σύμφωνα με την εφημερίδα του Βλάχου, η πολιτική της Ελλάδας στη Μικρά Ασία, είναι ο πόλεμος, οπότε οι διπλωματικές διαβουλεύσεις έπονται της νίκης. Στη συνέχεια υπενθυμίζεται στους αναγνώστες, πως ούτε ο άλλοτε «κατέχων τον βασιλικόν Θρόνον», ούτε ο «πανσυμμαχικός πρωθυπουργός» είχαν το δικαίωμα να αποβιβασθούν στη Σμύρνη. Αντιθέτως σήμερα, ο βασιλιάς Κωνσταντίνος άρχει και διοικεί τον στρατό στην ιωνική πρωτεύουσα, παρουσία και της κυβέρνησης. Οπότε η Ελλάδα δεν έχει ανάγκη περαιτέρω διπλωματικών ενεργειών.⁸⁰

Στην εφημερίδα *Ριζοσπάστης* εντοπίζεται άρθρο, που φέρει τον τίτλο «Η ΔΗΘΕΝ ΕΥΝΟΙΑ», το οποίο αντικρούει τις εξηγήσεις του κυβερνητικού τύπου, πως το διάβημα αποτελεί δείγμα φιλικής διάθεσης των Συμμάχων, έναντι της Ελλάδας. Κατά πληροφορίες του αρθρογράφου, το συμμαχικό τηλεγράφημα δόθηκε πρώτα στην Ελλάδα, επειδή αυτή θεωρείται υπεύθυνη για την εκκρεμότητα στην Ανατολή. Στην συνέχεια, αναφέρεται σε προσβλητικές εκφράσεις του γαλλικού και βρετανικού τύπου, προσωπικώς στον βασιλιά, και ενδεικτικά περιγράφει σκίτσο της εφημερίδας *Νταίλυ Μίρορ*, όπου ο βασιλιάς εμφανίζεται με γερμανική στραταρχική στολή, και ο υπότιτλός του αναγράφει ειρωνικά «Ο Ντίνος ο νέος μας σύμμαχος». Το άρθρο καταλήγει στο συμπέρασμα, ότι η Βρετανία δεν μεταστράφηκε θετικά προς την Ελλάδα, και πως οι θέσεις της είναι ίδιες με τον Φεβρουάριο. Εντούτοις κάνει λόγο για μελλοντική αναγνώριση του βασιλιά, σε περίπτωση αποχώρησης των ελληνικών δυνάμεων από τη Μικρά Ασία, και περιορισμού των συνόρων της χώρας στη Θράκη.⁸¹

Η εφημερίδα *Κόσμος*, σε πρωτοσέλιδο άρθρο της, τονίζει πως η κυβέρνηση της Ελλάδας, δεν δύναται να αποδεχθεί την προτεινόμενη λύση της Αντάντ. Στην συνέχεια επιτίθεται φραστικά στον Κεμάλ, χαρακτηρίζοντάς τον, «Ναπολεοντίσκο» της Άγκυρας και

---

⁷⁹ *Εμπρός*, Αθήνα 10 Ιουνίου 1921, σ. 1.

⁸⁰ *Καθημερινή*, Αθήνα 10 Ιουνίου 1921, σ. 1.

⁸¹ *Ριζοσπάστης*, Αθήνα 10 Ιουνίου 1921, σ. 2.

σφαγιαστή ανυπεράσπιστων γυναικόπαιδων. Στο τέλος καλεί σε αγώνα μέχρις εσχάτων τον στρατό και τον λαό, οι οποίοι με επικεφαλής τον βασιλιά, και με πίστη στον Θεό, θα παλέψουν για το δίκαιο.⁸²

Στη χώρα των Φαραώ, η εφημερίδα *Ταχυδρόμος-Ομόνοια*, αναφερόμενη στη νότα των Συμμάχων, θα υποστηρίξει ότι αυτοί καλούν την Ελλάδα, να τους δώσει λευκό πληρεξούσιο, και ύστερα να της ανακοινώσουν τους όρους ειρήνευσης της Ανατολής. Σύμφωνα με την ελληνόφωνη εφημερίδα της Αιγύπτου, η απάντηση που θα δώσει η ελληνική κυβέρνηση, και οι ενέργειες που θα ακολουθήσει στη Μικρά Ασία θα φανερώσουν την πραγματικότητα. Συγκριμένα, το εάν η χώρα υφίσταται μόνο τις συνέπειες των εκλογών της 1^{ης} Νοεμβρίου του 1920, ή αν είναι θύμα «αιματηράς κωμωδίας» της κυβέρνησης, με επίλογο την αποστολή του βασιλιά στη Σμύρνη.⁸³

Στις 11 Ιουνίου, η εφημερίδα *Ελεύθερος Τύπος*, θα δημοσιεύσει άρθρο, το οποίο φιλοξενεί δηλώσεις διπλωμάτων, που δεν ανήκει στα κράτη, τα οποία απέστειλαν τη διακοίνωση, σχετικά με το ζήτημα της Ανατολής. Κατά το άρθρο, η συμμαχική εντολή στην Ελλάδα, για παρουσία της στη Σμύρνη «εξεμηνδενίσθει». Παρακάτω, καταγράφεται η παραδοξότητα της έκθεσης του βασιλιά στην περιπέτεια της μετάβασής του, στη Μικρά Ασία, χωρίς να έχει προηγουμένως εξομαλυνθεί η κατάσταση. Εν κατακλείδι, σύμφωνα με τον ξένο κρατικό λειτουργό, μόνο δια των όπλων η Ελλάδα θα παραμείνει στη Σμύρνη.⁸⁴

Την ίδια ημέρα στη Λεμεσό, η εφημερίδα *Σάλπιγξ* σημειώνει σε άρθρο της, πως η μετάβαση του Κωνσταντίνου στη Σμύρνη, για ολόκληρο τον ελληνισμό, αποτέλεσε προάγγελο της ελληνικής επίθεσης, η οποία προετοιμάζεται καιρό. Ωστόσο έχει παρέλθει δεκαήμερο από την ημέρα, που η «βαρεία εφεδρεία» κατέφθασε στην ιωνική πρωτεύουσα, και ακόμα δεν υπάρχει καμία είδηση περί επιθέσεως. Στην συνέχεια του άρθρου δίνεται έμφαση στο γεγονός, πως η «ένοπλος αδράνεια» είναι επιζήμια για το φρόνημα του στρατεύματος, που θέλει να ξεπλύνει το στίγμα του Εσκή Σεχίρ. Στις επόμενες σειρές, ο αρθρογράφος αναρωτιέται σκωπτικά, αν συντρέχει κάποιος άλλος λόγος, και οι άλλοτε κυβερνόντες, που κράτησαν αδρανή τον στρατό επί εννέα μήνες εναντίον των Βουλγάρων, πράττουν το ίδιο και σήμερα. Στο τέλος του κειμένου καταγράφει την ελπίδα του, η καθυστέρηση να οφείλεται σε τεχνικής φύσεως ζητήματα.⁸⁵

Έπεται άρθρο της ίδιας εφημερίδας, προς απάντηση στις αναφορές της συμπολίτισσας εφημερίδας *Αλήθεια*, για «μισητήν Τυρρανίδα», που εκθρόνισε τον μεταβαίνοντα στη Σμύρνη, Κωνσταντίνο. Στο κείμενο τονίζεται το παράδοξο, πως η

---

⁸² *Κόσμος*, Σμύρνη 10/23 Ιουνίου 1921, σ. 1.

⁸³ *Ταχυδρόμος-Ομόνοια*, Αλεξάνδρεια 10/23 Ιουνίου 1921, σ. 1.

⁸⁴ *Ελεύθερος Τύπος*, Αθήνα 11 Ιουνίου 1921, σ. 1.

⁸⁵ *Σάλπιγξ*, Λεμεσός 11/24 Ιουνίου 1921, σ. 3.

αντιβενιζελική εφημερίδα της Λεμεσού, παραδέχεται ότι μετά την εκθρόνιση, η Ελλάδα κατέστη μεγάλη και ισχυρή, αποκτώντας την Ανατολική Μακεδονία, που είχαν παραδώσει οι σημερινοί κυβερνώντες, καθώς και τη Θράκη μέχρι την Τσατάλτζα, την Προύσα, το Ουσάκ κ.α. Άρα η αντίπαλη φυλλάδα, υβρίζουσα την τυρρανίδα του Βενιζέλου, υβρίζει και τον Κωνσταντίνο, που προσπαθεί να επιβάλλει τη Συνθήκη των Σεβρών, οπότε μάλλον θα πρέπει να παραδεχθεί το έργο της βενιζελικής περιόδου.⁸⁶

3.3.3. Η ελληνική άρνηση και ο απόηχος της μετάβασης (12-26 Ιουνίου)

Τέσσερις ημέρες μετά την παράδοση του συμμαχικού διαβήματος, η κυβέρνηση Γούναρη θα το απορρίψει ευγενικά. Η εφημερίδα *Ελεύθερος Τύπος* πριν ακόμα οριστικοποιηθεί επίσημα η άρνηση της Ελλάδας, θα δημοσιεύσει άρθρο, το οποίο αναφέρεται σε μια «κατάστασις εξαιρετικός περίπλοκη» μετά την μετάβαση του βασιλιά στη Σμύρνη. Ο αρθρογράφος σημειώνει, πως το κράτος θα γελοιοποιούνταν με τον τερματισμό της εκστρατείας, και θα διαγράφονταν τα δικαιώματα της Ελλάδας, με ενδεχόμενη αποχώρησή της, από την μικρασιατική γη.⁸⁷ Σε επόμενο άρθρο της, η βενιζελική εφημερίδα, αναπαράγει σχόλιο του βρετανικού τύπου, που αμφιβάλλει για το ενδεχόμενο ο βασιλιάς να αποδεχθεί την ταπείνωση, εγκαταλείποντας τη Σμύρνη.⁸⁸

Στην εφημερίδα *Ταχυδρόμος-Ομόνοια*, εντοπίζεται άρθρο, που ασκεί έντονη κριτική στην κυβέρνηση που απέστειλε,

[...] πομπωδώς και επιδεικτικώς τον Βασιλέα εις την Σμύρνην...

χωρίς να έχει προηγουμένως συγκλίνει διπλωματικά με τη Βρετανία. Αντ' αυτού διέρρηξε τη φήμη, πως η Ελλάδα είναι απαραίτητη για τα συμφέροντά της «γηραιάς Αλβιόνας» στην Ανατολή. Στις επόμενες σειρές ο αρθρογράφος σημειώνει, πως το σχέδιο της «μεγαλοφυίας» του Γούναρη, αντί να ανατρέπει το διπλωματικό αδιέξοδο, αναβάλλει τη μετάβαση του βασιλιά στο μέτωπο, αναμένοντας τις διπλωματικές εξελίξεις, που θα ανοίξουν τον δρόμο του άνακτα για τον πόλεμο, ή για την επάνοδό του στην Αθήνα. Στο τέλος στέκεται στο γεγονός, πως ενώ συμβαίνουν όλα αυτά, ο κυβερνητικός τύπος υβρίζει τον Βενιζέλο τον «άνθρωπον, όσις δυστυχώς ζη ακόμη», ως δήθεν ραδιούργο κατά της ελληνοβρετανικής σύμπραξης.⁸⁹

⁸⁶ Σάλπιγξ, Λεμεσός 11/24 Ιουνίου 1921, σ. 3.

⁸⁷ *Ελεύθερος Τύπος*, Αθήνα 12 Ιουνίου 1921, σ. 1.

⁸⁸ *Ελεύθερος Τύπος*, Αθήνα 12 Ιουνίου 1921, σ. 4.

⁸⁹ *Ταχυδρόμος-Ομόνοια*, Αλεξάνδρεια 12/25 Ιουνίου 1921, σ. 1.

Η εφημερίδα *Ατλαντίς*, διατυπώνει την απορία της, για το τι θα πράξουν οι βενιζελικοί που εχθρεύονται τον βασιλιά, σε περίπτωση απόρριψης της συμμαχικής πρότασης από την κυβέρνηση. Σύμφωνα με το φιλομοναρχικό έντυπο, οι οπαδοί του Βενιζέλου θα αντιμάχονται τον βασιλιά, ενώ αυτός θα αντιμετωπίζει τους Τούρκους στο μέτωπο. Παράλληλα προειδοποιεί, να μην λησμονούν ότι αντιμαχόμενοι τον βασιλιά, καθίστανται συνεργάτες των κεμαλιστών και εχθροί του ελληνικού λαού.⁹⁰

Σε παρόμοιο ύφους κείμενο, στις 14 Ιουνίου, η νεοϋορκέζικη εφημερίδα, θα χαρακτηρίσει τον Βενιζέλο ως έκπτωτο δικτάτορα, που έκανε τα πάντα για να εξεγείρει τους Συμμάχους εναντίον του βασιλιά. Αφού δεν τα κατάφερε, τώρα καλεί τους πάντες να βοηθήσουν στην εκστρατεία, η οποία γίνεται προς διατήρηση του έργου του, με την ελπίδα να προκαλέσει επανάσταση εναντίον του μετανοεβριανού καθεστώτος, όταν τελειώσει ο πόλεμος. Ο συντάκτης εγκυβρίζει τον Βενιζέλο, που ξεχνάει ότι ο ελληνισμός της Αμερικής στήριξε την επανάσταση στο Γουδί, επειδή αυτή προερχόταν από τον λαό, και όχι από τον ίδιο. Οπότε, μια παρόμοια κίνηση τώρα ή μελλοντικά θα έβρισκε αντίθετους τους Έλληνες της ομογένειας.⁹¹

Στις 16 Ιουνίου, η εφημερίδα *Εμπρός* θα παραθέσει ανταπόκριση του απεσταλμένου της, στη Σμύρνη, που αναφέρεται στη χαρά του λαού και του στρατού, μετά την απόρριψη της συμμαχικής διακοίνωσης. Στη συνέχεια, τονίζει πως πεποίθηση όλων, είναι ότι η επικείμενη νίκη θα σημάνει την λήξη του αγώνα, με τους στρατιώτες να πανηγυρίζουν ήδη στο μέτωπο. Τέλος, ο ανταποκριτής σημειώνει πως ο βασιλιάς, δεν ήρθε στη Σμύρνη για να ασχοληθεί με τη διπλωματία, αλλά για να οδηγήσει τα στρατεύματα στην κατασυντριβή του εχθρού, κάτι που ήδη διαισθάνονται.⁹²

Την ίδια ημέρα, η εφημερίδα *Ταχυδρόμος-Ομόνοια* αναρωτιέται αν υπάρχουν ακόμα διπλωματικά κωλύματα, που παρεμποδίζουν τη μετάβαση του βασιλιά στο μέτωπο, ενώ η ελληνική κυβέρνηση ξεκαθάρισε στους Συμμάχους ότι θα συνεχίσει τις πολεμικές επιχειρήσεις. Εν συνεχεία, στέκεται στην αποσυνθετική επίδραση, που έχει επί των στρατιωτών, η ανεξήγητη αδράνεια, ιδίως μετά την άφιξη του βασιλιά στη Σμύρνη. Στο τέλος του πρωτοσέλιδου άρθρου, εκφράζεται η ελπίδα, πως η έλευση του πρίγκιπα Ανδρέα στο μέτωπο, αποτελεί προμήνυμα για την εμφάνιση του μονάρχη, ανάμεσα στους ανυπόμονους για την επίθεση στρατιώτες.⁹³

Στις 17 Ιουνίου, στο φιλοβασιλικό *Φως*, παρατηρείται κείμενο, που αναφέρεται στην ελληνική επίθεση που σύντομα ξεκινάει, εάν δεν έχει ξεκινήσει ήδη. Ο συντάκτης τονίζει,

---

⁹⁰ *Ατλαντίς*, Νέα Υόρκη 25 Ιουνίου 1921, σ. 4.

⁹¹ *Ατλαντίς*, Νέα Υόρκη 27 Ιουνίου 1921, σ. 4.

⁹² *Εμπρός*, Αθήνα 16 Ιουνίου 1921, σ. 3.

⁹³ *Ταχυδρόμος-Ομόνοια*, Αλεξάνδρεια 16/29 Ιουνίου 1921, σ. 1.

πως πλέον ο ελληνικός στρατός στη Μικρά Ασία δεν αντιμετωπίζει τσέτες,⁹⁴ αλλά οργανωμένο στρατό. Παρ' όλ' αυτά υποστηρίζει ότι η Ελλάδα έχει καλύτερο ποιοτικά και μεγαλύτερο αριθμητικά στρατό, και επιπλέον,

[...] επί κεφαλής αυτού [του στρατού] Βασιλέα τον οποίον η λαϊκή ψυχή θέλει αήττητον και οι παραδόσεις μέλλοντα ελευθερωτήν την δουλωθείσης Ελληνικής Αυτοκρατορίας, διάδοχον Εκείνου [Παλαιολόγου] όστις έγραψε με το αίμα του το συμβόλαιον της μεγάλης κληρονομίας του Έθνους.

Στις επόμενες σειρές, ο αρθρογράφος επικαλούμενος το παρελθόν, επισημαίνει ότι όπως ο βασιλιάς ως αρχιστράτηγος του στρατού, συνέτριψε το 1913 τους Βουλγάρους θεωρούμενους έως τότε ως ανίκητους, το ίδιο θα πράξει και σήμερα με τους κεμαλιστές. Το κείμενο κλείνει με την πρόβλεψη, ότι ο άνακτας μαζί με τον στρατό, θα δώσουν την οριστική νίκη, γεγονός που δεν επιδέχεται καμίας αμφιβολίας.⁹⁵

Στην Κύπρο, η κωνσταντινική *Αλήθεια*, αναφερόμενη στην απόρριψη της προσφοράς των Μεγάλων Δυνάμεων από την Ελλάδα, γράφει πως υπό την ηγεσία του «επικού» βασιλιά προπαρασκευάζεται η επίθεση. Παράλληλα, η εφημερίδα προβλέπει, πως σύντομα θα δοθεί το σύνθημα της μεγάλης εξόρμησης προς εθνική αποκατάσταση, και καταλήγει προβλέποντας, πως σε όλη την Ελλάδα, όπως άλλοτε στον βυζαντινό ιππόδρομο θα ακουστεί η ιαχή για τον «Εστεμμένον Νικητήν»:

[...] ΑΥΓΟΥΣΤΕ, ΤΟΥ ΒΙΓΚΑΣ! ΚΩΣΤΑΝΤΙΝΕ ΣΥ ΝΙΚΑ!⁹⁶

Στις 25 Ιουνίου, το αντίπαλο δέος της εφημερίδας *Αλήθεια*, η φιλοβενιζελική *Σάλπιγξ*, θα αποκαλέσει ως παιδαριώδη τα γραφόμενα στον αθηναϊκό τύπο, πως δήθεν ο Κωνσταντίνος μεταβαίνων στο μέτωπο, θα αναλάβει την αρχηγία των βρετανικών στρατευμάτων της Ανατολής. Εν συνεχεία, αναφερόμενη στην υποδοχή του βασιλιά από τους Σμυρνιούς, υποστηρίζει πως η θέλησή τους, για να κρατηθούν τα κτηθέντα, τους οδήγησε σε θερμές εκδηλώσεις, και όχι η μεταστροφή τους προς τον αντιβενιζελισμό. Ενώ, στο μέσο της τρίτης της σελίδας, σχολιάζοντας τα αποσπάσματα της βασιλικής συνέντευξης περί κοριών και επιχορήγησης, θα γράψει,

---

⁹⁴ Οι Τούρκοι τσέτες θύμιζαν τους κομιτατζήδες στη Μακεδονία. Στρατολογούνταν, εξοπλίζονταν και ενθαρρύνονταν από τις τουρκικές αρχές, για πλιάτσικο και βία εναντίον των χριστιανικών πληθυσμών της Ανατολίας. Αντίστοιχες ομάδες υπήρχαν και από Έλληνες, Αρμένιους και Κιρκάσιους αλλά με μικρότερη δράση.

⁹⁵ *Φως*, Θεσσαλονίκη 17 Ιουνίου 1921, σ. 1.

⁹⁶ *Αλήθεια*, Λεμεσός 18/6 Ιουνίου 1921, σ. 1.

[..] Και αυτά καθ' ην στιγμὴν κρίνεται το μέλλον της Φυλῆς μας ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ζοφερά δε και ἀπειλητικὰ νέφη προβάλλουν εἰς τον ἐθνικόν ορίζοντα, συνέπεια της στρατιωτικῆς μας ἀπραξίας ἣς η παράτασις παρέχει ολονέν πλεονεκτήματα εἰς τον ἐχθρόν.⁹⁷

Μόλις μια ἡμέρα πρὶν την ἐναρξὴ της θερινῆς ἐλληνικῆς ἐπίθεσης, ἡ ἐφημερίδα *Καθημερινή*, θα παραθέσει ἀποσπάσματα ἐμπιστευτικῆς συνέντευξης, του διευθύνοντα της κεμαλικῆς προπαγάνδας σε ξένο ἀπεσταλμένο. Ὁ Τούρκος μεταξύ ἄλλων παραδέχεται πως οἱ Ἕλληνες ἔχουν συγκεντρώσει πολὺ στρατό, και τώρα που ἤρθε στη Σμύρνη ο «Βασιλιάς των Γκιοῦρηδων», οἱ τουρκικὲς δυνάμεις εἶναι ἀδύνατο να ἐπικρατήσουν. Ὅποτε το μόνο που μένει στους κεμαλιστές, σύμφωνα με τον ἴδιο, εἶναι να ἀποφύγουν τη στρατιωτικὴ ἥττα, και τη νίκη θα τη φέρουν οἱ διπλωμάτες.⁹⁸

---

⁹⁷ Σάλπιγξ, Λεμεσός 25/8 Ιουλίου 1921, σ. 3.

⁹⁸ *Καθημερινή*, Ἀθήνα 26 Ιουνίου 1921, σ. 1.

4. Συμπεράσματα

Από την επισκόπηση της αρθρογραφίας σχετικά με τη μετάβαση του βασιλιά Κωνσταντίνου στη Σμύρνη, είναι φανερό πως ο ελλαδικός, και ο ευρύτερος ελληνικός Τύπος, εντάσσονται στην ιδεολογική αντιπαράθεση που επικρατεί στο εσωτερικό του ελληνικού κράτους, ενόσω διαδραματίζεται η εκστρατεία στη Μικρά Ασία. Αυτό γίνεται ακόμα πιο σαφές, στις ελληνόφωνες εφημερίδες του εξωτερικού, λόγω έλλειψης λογοκρισίας, και κυρίως αυτολογοκρισίας, που επικρατούσαν στο ελληνικό βασίλειο και στη Σμύρνη.

Κατά τον μήνα Μάιο του 1921, όταν ανακοινώνεται και πραγματοποιείται η μετάβαση του βασιλιά των Ελλήνων στην ιωνική πρωτεύουσα, ο αντιβενιζελικός Τύπος, την ερμηνεύει ως εγγύηση την επικείμενης νίκης των ελληνικών όπλων. Παράλληλα δίνει έμφαση στην τόνωση του ηθικού του στρατεύματος, που θα επιφέρει η παρουσία του άνακτα στο μέτωπο. Δεν λείπουν τα σχόλια θαυμασμού προς τον «νέο Κωνσταντίνο», διάδοχο των βυζαντινών αυτοκρατόρων, και πάλαι ποτέ νικηφόρο στρατηλάτη των Βαλκανικών Πολέμων. Η μετάβαση θεωρείται διπλωματική νίκη της κυβέρνησης Γούναρη, αφού ούτε στον Βενιζέλο δεν είχε επιτραπεί η απόβαση στη Μικρά Ασία, ενώ υπάρχουν και αναφορές για δήθεν μεταστροφή των Συμμάχων, και ιδίως της Βρετανίας, υπέρ της Ελλάδας από την εφημερίδα *Ατλαντίς*. Από το ίδιο αντιβενιζελικό έντυπο, δεν λείπουν οι προσωπικές επιθέσεις προς τον «δικτάτορα» πρώην πρωθυπουργό.

Για την εφημερίδα της Νέας Υόρκης και την *Καθημερινή*, η έλευση του βασιλιά στη Σμύρνη, διαλύει την παρεξήγηση μεταξύ της αντιβενιζελικής Παλαιάς Ελλάδας με τους αλύτρωτους Έλληνες. Γίνεται αντιληπτό, πως η αντιβενιζελική παράταξη ήθελε να απεμπολήσει τις κατηγορίες, περί αδιαφορίας για τον εθνικό αγώνα στην άλλη πλευρά του Αιγαίου. Παράλληλα διαφαίνεται και μία «προτίμηση» των αντιβενιζελικών αρθρογράφων προς την Κωνσταντινούπολη, έναντι της Σμύρνης, η οποία αποτελεί απλώς τον ενδιάμεσο σταθμό του «Κωνσταντίνου ΙΒ΄». Το σύμπλεγμα της αντιβενιζελικής παράταξης έναντι των επιτυχιών του βενιζελισμού στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής, διαφαίνεται ιδιαίτερα στην αρθρογραφία της εφημερίδας *Φως*, η οποία φτάνει στο έσχατο σημείο μαξιμαλισμού. Το φιλομοναρχικό έντυπο της Θεσσαλονίκης, αποκαλεί τη Συνθήκη των Σεβρών «αμαρτωλή συνθήκη», που θα καταργηθεί μετά την ήττα των Τούρκων. Ακόμα και για το μετριοπαθέστερο *Εμπρός*, η Σμύρνη θεωρείται ήδη μέρος του ελληνικού βασιλείου.

Ταυτόχρονα, η ήττα των Τούρκων εμφανίζεται ως δεδομένη, μαζί με μια γενικότερη υποτίμηση της τουρκικής στρατιωτικής ικανότητας. Η ελληνοτουρκική σύρραξη παρουσιάζεται στο αντιβενιζελικό αναγνωστικό κοινό, ως μια διαμάχη του ευρωπαϊκού

πολιτισμού, που εκπροσωπεί η Ελλάδα, με την ασιατική βαρβαρότητα, ακόμα και τον μπολσεβικισμό, των οποίων θιασώτης είναι η κεμαλική Τουρκία. Ιδιαίτερη μνεία θα πρέπει να γίνει στην εφημερίδα *Εμπρός*, η οποία γράφει για την ανάγκη ενότητας του ελληνικού λαού υπό τον βασιλιά, και καλεί την κυβέρνηση να καταργήσει τις διακρίσεις εις βάρος των βενιζελικών αξιωματικών, που βρίσκονται σε αδράνεια.

Στις αρχές του επόμενου μήνα, παραμένει πανηγυρική η αρθρογραφία των αντιβενιζελικών εφημερίδων, σχετικά με το θερμό κλίμα υποδοχής του σμυρναϊκού λαό στον βασιλιά, του οποίου η παρουσία εξασφαλίζει την ελευθερία του, και την αναβίωση του πολιτισμού στην Ανατολή. Συνεχίζουν να υπάρχουν αναφορές στο βυζαντινό παρελθόν, και σχόλια θαυμασμού προς το πρόσωπο του μονάρχη. Το συμμαχικό διάβημα θα βρει όλες τις εφημερίδες της αντιβενιζελικής παράταξης αντίθετες, αφού ο βασιλιάς βρίσκεται ήδη στη Σμύρνη, και η παρουσία του εκεί, ισούται με προσάρτησή της. Με μια πρόχειρη ανάγνωση η κυβέρνηση Γούναρη φαίνεται να έχει αυτοπαγιδευτεί στην συνέχιση του πολέμου, λόγω της παρουσίας του βασιλιά στη Μικρά Ασία. Ωστόσο, αυτό δεν ισχύει, καθώς η Αθήνα είχε πρωτύτερα πάρει την έγκριση των Βρετανών, για συνέχιση των εχθροπραξιών, άρα πολιτική της, ήταν ο πόλεμος, όπως εύστοχα θα γράψει η *Καθημερινή*.

Παράλληλα, με την ατυχέστατη βασιλική συνέντευξη, θα ασχοληθεί μόνο το έντυπο του Βλάχου, χαρακτηρίζοντάς την κατασκευασμένη. Μετά την επίσημη απόρριψη της συμμαχικής νότας, θα τονιστεί και πάλι η υπεροχή του ελληνικού στρατού έναντι του τουρκικού, και η επικείμενη σίγουρη νίκη του. Τα τραύματα του Εθνικού Διχασμού γίνονται πιο αισθητά στα άρθρα της εφημερίδας *Ατλαντίς*, η οποία θα επαναλάβει αρκετές φορές, πως όσοι δεν είναι με το μέρος του βασιλιά, υποστηρίζουν τον Κεμάλ. Τέλος, εντοπίζονται ξανά επιθέσεις της εφημερίδας, προς το πρόσωπο του Βενιζέλου, που χαρακτηρίζεται μεταξύ άλλων μισητός ραδιούργος, και δικτάτορας.

Ένα ξεχωριστό κομμάτι του αντιβενιζελικού Τύπου, αποτελεί η εφημερίδα *Ριζοσπάσης*, που εκφράζει τις πάγιες θέσεις του ΣΕΚΕ, έναντι της Μικρασιατικής Εκστρατείας. Τον Μάιο, η εθνική αποκατάσταση, υπέρ της οποίας μεταβαίνει ο βασιλιάς στη Σμύρνη, παρουσιάζεται ως δόλωμα των Μεγάλων Δυνάμεων, προς εξυπηρέτηση των συμφερόντων τους, και ιδίως της Βρετανίας. Η «γηραιά Αλβιόνα» σε περίπτωση που η Ελλάδα, συντρίψει την απελευθερωτική προσπάθεια των λαών της Ανατολής, οι οποίοι υποβοηθούνται από τη Μόσχα, θα καταστήσει την χώρα φρουρό των ιμπεριαλιστικών συμφερόντων της, στην περιοχή. Οπότε ως ιδανική λύση, φαντάζει η συμφιλίωση των αγροτοεργατών των Βαλκανίων και της Ανατολής, προς αντιμετώπιση του ιμπεριαλισμού. Ωστόσο, η εφημερίδα προβλέπει ότι το ελληνικό βασίλειο θα ηττηθεί στη Μικρά Ασία, όντας εγκαταλελειμμένο από τους Συμμάχους.

Για το κομμουνιστικό έντυπο, ο Γούναρης συνεχίζει την ξενόδουλη πολιτική του Βενιζέλου. Καταγγέλλει την κυβέρνηση ότι εκμεταλλεύτηκε τον βασιλιά για να κερδίσει τις εκλογές, και τώρα εκμεταλλεύεται τη θρησκεία, μέσω της δοξολογίας, για να σύρει τον λαό σε ένα πόλεμο, στον οποίο είναι αντίθετος. Επίσης εναντιώνεται στο στρατοκρατικό ύφος του βασιλικού διαγγέλματος προς τον λαό, αμφισβητώντας ότι στην Ελλάδα εφαρμόζεται αστικό πολίτευμα.

Τον Ιούνιο, ο λόγος της εφημερίδας παραμένει στο ίδιο ύφος, χαρακτηρίζοντας τη συνέχιση της εκστρατείας ως έγκλημα, καθώς ο λαός είναι αντίθετος σε αυτήν. Παράλληλα αμφισβητεί τον εκπολιτιστικό ρόλο της Ελλάδας στην Ανατολή, αντιπαραβάλλοντας τις κοινωνικές αδικίες στο εσωτερικό του βασιλείου. Το συμμαχικό διάβημα θα το ερμηνεύσει ως εγκατάλειψη της χώρας από τις Μεγάλες Δυνάμεις, ακόμα και από τη Βρετανία, στην οποία προσφέρει εκδούλευση ο βασιλιάς με την συνέχιση του πολέμου, ακολουθώντας τα βήματα του Βενιζέλου. Ύστερα, η συνέντευξη του βασιλιά, δίνει ευκαιρία στο κομμουνιστικό έντυπο να αφυπνίσει τον λαό για την βασιλική επιχορήγηση, και να ειρωνευτεί τη δοξολογία, που πραγματοποιήθηκε πριν την αναχώρηση του μονάρχη. Ενδιαφέρον είναι το γεγονός, ότι σημάδια λογοκρισίας εντοπίζονται μόνο σε δυο άρθρα της εφημερίδας,¹ κατά τους μήνες Μάιο-Ιούνιο, δείγμα της αυτολογοκρισίας που υποβαλλόταν ο Τύπος της εποχής.

Ο βενιζελικός Τύπος με την σειρά του, τον Μάιο, ομολογεί την καθολική συγκίνηση του λαού, από την είδηση και πραγματοποίηση της μετάβασης του βασιλιά στη Σμύρνη. Ειδικότερα για την *Εστία*, αυτή αποτελεί πραγμάτωση και δικής της ευχής, ενώ για την εφημερίδα *Ταχυδρόμος-Ομόνοια*, η συγκίνηση των Φιλελευθέρων είναι μεγαλύτερη, καθώς εξασφαλίζει την επιβίωση του έργου του Βενιζέλου στην Ανατολή. Τον πρώην πρωθυπουργό υπερασπίζονται οι φιλικά προσκείμενες σε αυτόν εφημερίδες, με το επιχείρημα πως αυτός εργάζεται υπέρ των συμφερόντων της χώρας στο Λονδίνο, απαντώντας στις κατηγορίες του αντιβενιζελικού Τύπου. Παράλληλα δεν λείπουν τα εγκωμιαστικά σχόλια προς τον «Αρχηγό», ο οποίος «δημιούργησε» τον «νικητή-βασιλιά» Κωνσταντίνο των Βαλκανικών Πολέμων. Ιδιαζόντως αισιόδοξη εμφανίζεται η εφημερίδα *Νεολόγος Πατρών*, που θεωρεί την παρουσία του μονάρχη στη Μικρά Ασία εχέγγυο της αναμενόμενης ελληνικής νίκης, στον πόλεμο εναντίον της τουρκικής βαρβαρότητας.

Αξίζει να σημειωθεί, πως και η *Εστία* καλεί την κυβέρνηση σε επαναφορά των απότακτων βενιζελικών αξιωματικών. Ωστόσο, έκπληξη προκαλεί το γεγονός ότι εξαιρεί τους Αμυνίτες στρατιωτικούς, που βρίσκονται στην Κωνσταντινούπολη. Παράλληλα σε

---

¹ Εννοείται μόνο σε άρθρα και ειδήσεις, στα οποία υπάρχουν σαφείς αναφορές στη βασιλική μετάβαση, και όχι στο σύνολο της αρθρογραφίας του *Ριζοσπάστη*.

αντίθεση με τις αντιβενιζελικές της συναδέλφους, υποστηρίζει ότι ο διεξαγόμενος πόλεμος είναι προς επιβολή της Συνθήκης των Σεβρών. Η πραγματική διάσταση του Εθνικού Διχασμού, γίνεται αντιληπτή από τις αποστάσεις που κρατάει, από τον βασιλιά η κυπριακή εφημερίδα *Σάλπιγξ*, η οποία σε καμία διατύπωσή της, δεν αναφέρεται στον θεσμικό του τίτλο, αποκαλώντας τον, μόνο με τον μικρό του όνομα. Οφείλουμε να σημειώσουμε, ότι σε σύγκριση με τις αντιβενιζελικές συναδέλφους τους, οι φιλοβενιζελικές εφημερίδες αρκούνται σε πολλές περιπτώσεις στην απλή ειδησεογραφική κάλυψη της μετάβασης του βασιλιά, με την απουσία πρωτότυπης αρθρογραφίας, σχετικά με αυτήν, να είναι αισθητή.

Και τον επόμενο μήνα, μεταφέρεται το ενθουσιώδες κλίμα της Σμύρνης από την μετάβαση, στους αναγνώστες του βενιζελικού Τύπου, ωστόσο για την εφημερίδα *Σάλπιγξ* αυτές οι εκδηλώσεις δεν είναι δείγμα της στροφής των Μικρασιατών προς τον αντιβενιζελισμό, αλλά προσπάθεια διάσωσης των κεκτημένων τους. Αρκετές εφημερίδες, θα αμφισβητήσουν την παρουσιαζόμενη από τον κυβερνητικό Τύπο εύνοια των Συμμάχων προς την Ελλάδα, με την *Εστία* να τονίζει την εχθρότητα κυρίως της Ιταλίας. Παράλληλα, εντοπίζεται συνηγορία υπέρ του Βενιζέλου, με την κυπριακή εφημερίδα *Σάλπιγξ* να επισημαίνει ότι ο Κωνσταντίνος υπερασπίζεται το έργο αυτού.

Σύσσωμος ο βενιζελικός Τύπος θα απορρίψει τη συμμαχική μεσιτεία, με την *Εστία* αυτή τη φορά, να κάνει λόγο για αδυναμία εγκατάλειψης, και των Ελλήνων, εκτός της ζώνης της Σμύρνης. Η εφημερίδα *Ταχυδρόμος-Ομόνοια* θα διατυπώσει τις επιφυλάξεις της, για την απάντηση που θα δώσει η κυβέρνηση Γούναρη, στην οποία επιτίθεται για την αποστολή του βασιλιά στη Μικρά Ασία, προτού επιλύσει τα διπλωματικά κωλύματα. Ενώ και η φιλοβενιζελική εφημερίδα της Λεμεσού, υποψιάζεται τους κυβερνώντες, για επανάληψη της λιποψυχίας, που είχαν επιδείξει απέναντι στους Βουλγάρους το 1916. Η συνέντευξη του βασιλιά θα αποτελέσει αφορμή για ελαφρώς περιπαικτικά σχόλια προς τον ίδιο, και τον υπουργό των Στρατιωτικών Θεοτόκη. Τέλος, οι δυο εφημερίδες που τυπώνονται έξω από τα σύνορα του ελληνικού βασιλείου, θα αναρωτηθούν για τα αίτια καθυστέρησης της έναρξης της ελληνικής επίθεσης, η οποία έχει βλαπτικές συνέπειες για το ηθικό του στρατεύματος.

Ιδιάζουσα περίπτωση του βενιζελικού Τύπου, αποτελεί η εφημερίδα *Κόσμος* της Σμύρνης, καθώς φαίνεται να θέλει να αποποιηθεί την βενιζελική της ταυτότητα, γράφοντας διθυράμβους για τον «λατρευτό Κωνσταντίνο τον Δωδέκατο» κ.α. Για την εφημερίδα ο ερχομός του, είναι διπλωματική νίκη της Ελλάδας, και η εκεί παρουσία του, επισφραγίζει την ελευθερία των Ιώνων. Τα άρθρα της εφημερίδας, καταμαρτυρούν το πανηγυρικό κλίμα των ημερών, και τη συγκίνηση όλων των Ελλήνων της Μικράς Ασίας για τη μετάβαση, που παραμέρισαν τα πολιτικά τους πάθη. Και αυτή στέκεται στην ανάγκη ενότητας του ελληνισμού, υπό την ηγεσία του βασιλιά, του οποίου η μετάβαση διαψεύδει τις φήμες περί

εγκατάλειψης του μικρασιατικού εγχειρήματος, από την αντιβενιζελική κυβέρνηση. Παράλληλα, εστιάζει στον ενθουσιασμό, που προκάλεσε η άφιξη στις τάξεις του στρατού και στον πληθυσμό. Τέλος, ούτε από την σμυρναϊκή φυλλάδα, απουσιάζουν οι αναφορές στην αναβίωση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, με την ελπίδα και ευχή απελευθέρωσης της Κωνσταντινούπολης.

Τον Ιούνιο, η εφημερίδα θα εμφανιστεί ακόμα πιο φιλοβασιλική, αναφερόμενη και στην επαναφορά του βασιλιά κόντρα στις επιθυμίες των ξένων. Θα σταθεί στις εκδηλώσεις του σμυρναϊκού λαού, που απάλειψαν τις παρεξηγήσεις οι οποίες είχαν δημιουργηθεί, από όσους είχαν εμπλέξει το στέμμα στην πολιτική. Παράλληλα τονίζει τον εφήμερο χαρακτήρα των κυβερνήσεων, αλλά τον μόνιμο συμβολισμό ενότητας που απορρέει από τον στέμμα. Μετά το συμμαχικό διάβημα, θα υποστηρίξει ότι μόνο ο λαός της Ιωνίας είναι αρμόδιος να αποφανθεί για το ζήτημα, υπογραμμίζοντας της αποφασιστικότητά του για υπεράσπιση των κεκτημένων. Θα αναγάγει την άφιξη του βασιλιά σε τετελεσμένη ένωση με την Ελλάδα, ενώ θα κάνει λόγο και για προσωρινή φύση της Συνθήκης των Σεβρών, αναφερόμενη και στην υπεράσπιση των Ελλήνων εκτός της ζώνης που προέβλεπε αυτή.

Αν μπορεί να συναχθεί κάποιο συμπέρασμα από τα παραπάνω, είναι πως η μετάβαση του βασιλιά Κωνσταντίνου, απασχολείσαι έντονα τις ελληνικές εφημερίδες, οι οποίες μεταφέραν τα γεγονότα στον πληθυσμό μέσα από την παραταξιακή τους οπτική. Το επιτυχημένο πολιτικό μάρκετινγκ της αντιβενιζελικής παράταξης, που εστίασε στο πρόσωπο του βασιλιά Κωνσταντίνου, στις εκλογές του Νοεμβρίου του 1920, και της έδωσε τη νίκη, ανασύρθηκε ξανά, με την αποστολή του άνακτα στην πρωτεύουσα της Ιωνίας, λίγο πριν την τελική αναμέτρηση με του κεμαλιστές. Από την αρθρογραφία διαφαίνεται ότι επέτυχε τον σκοπό εξύψωσης του ηθικού του στρατεύματος και του λαού, ενόψει της ελληνικής επίθεσης, την οποία επιθυμούσαν όλοι, εκτός των κομμουνιστών.

Ο Γούναρης είχε προσανατολιστεί στην επίλυση του μικρασιατικού ζητήματος, ακόμα και με αποχώρηση των ελληνικών δυνάμεων από τη Σμύρνη, καθώς αυτό διαφαίνεται από τις συζητήσεις που είχε με τον Μεταξά τον Μάρτιο του 1921. Παρ' όλ' αυτά απέστειλε τον βασιλιά Κωνσταντίνο στο μέτωπο, παραβλέποντας τις συνέπειες για την ελληνική δυναστεία, σε περίπτωση αποχώρησης του ελληνικού στρατού, από την ασιατική πλευρά του Αιγαίου. Η «ατυχής» συνέντευξη του βασιλιά, καταδεικνύει πως αυτός δεν αντιλαμβανόταν τη σοβαρότητα της κατάστασης που βίωνε η χώρα, δείγμα των προβλημάτων υγείας που αντιμετώπιζε, ή της μη επαρκούς ενημέρωσής του, από την πολιτική και στρατιωτική ηγεσία, καθώς και μιας συνειδητής αποστασιοποίησής του από την λήψη των αποφάσεων.

Θα πρέπει να πιστωθεί στην εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, ότι παρά τις καταφανείς ιδεολογικές της αγκυλώσεις, η θεώρησή της για το τελικό αποτέλεσμα της εκστρατείας, θα επιβεβαιωθεί έναν χρόνο μετά. Την ίδια ώρα, ο αστικός Τύπος της χώρας οραματιζόταν την αναβίωση του βυζαντινού παρελθόντος, ανεξαρτήτως πολιτικής προέλευσης. Τέλος, οι πραγματικές διαστάσεις του Εθνικού Διχασμού γίνονται πλήρως αντιληπτές από την αρθρογραφία, κυρίως των ελληνόφωνων εφημερίδων, που τυπώνονται εκτός των συνόρων του ελληνικού βασιλείου.

Βιβλιογραφία

Κείμενα διεθνών συνθηκών:

1. Υπουργείον επί των Εξωτερικών, *Συνθήκη Ειρήνης μεταξύ των Συμμάχων και Συνησπισμένων Δυνάμεων και της Τουρκίας, υπογραφείσα εν Σέβραις τη 28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1920*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1920.
2. Υπουργείον επί των Εξωτερικών, *Συνθήκη μεταξύ Ελλάδος και Ιταλίας περί της Δωδεκανήσου, υπογραφείσα εν Σέβραις τη 28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1920*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1920.

Εφημερίδες:

1. *Αλήθεια*, Λεμεσός.
2. *Ατλαντίς*, Νέα Υόρκη.
3. *Ελεύθερος Τύπος*, Αθήνα.
4. *Εμπρός*, Αθήνα.
5. *Εστία*, Αθήνα.
6. *Καθημερινή*, Αθήνα.
7. *Κόσμος*, Σμύρνη.
8. *Νεολόγος Πατρών*, Πάτρα.
9. *Ριζοσπάστης*, Αθήνα.
10. *Σάλπιγξ*, Λεμεσός.
11. *Ταχυδρόμος-Ομόνοια*, Αλεξάνδρεια.
12. *Φως*, Θεσσαλονίκη.

Απομνημονεύματα – Ημερολόγια – Μαρτυρίες:

1. Ανδρέας, Βασιλόπαις, *Δορύλαιον Σαγγάριος*, 1921, Αγών, Παρίσι 1928.
2. Δούσμανης, Βίκτωρ, *Απομνημονεύματα, Ιστορικά σελίδες τας οποίας έζησα*, Εκδοτικός Οίκος Πέτρου Δημητράκου, Αθήνα 1946.
3. Δούσμανης, Βίκτωρ, *Η εσωτερική όψις της μικρασιατικής εμπλοκής, Γιατί απέτυχαν οι προσπάθειές μου στο χρονικόν διάστημα 1920-22 προς αποτροπή της καταστροφής*, Ελεύθερη Σκέψις, Αθήνα 2019.

4. Γονατάς, Στυλιανός Επ., *Απομνημονεύματα, 1897-1957*, χ.ε., Αθήνα 1958.
5. Δαγκλής, Παναγιώτης Γ., *Αναμνήσεις – Έγγραφα – Αλληλογραφία, Το αρχείο του*, Ξ. Λευκοπαρίδη (επιμ.), τμ. 2, Βιβλιοπωλείον Ε. Γ. Βαγιονάκη, Αθήνα 1965.
6. Ζαβιτζιάνος, Κωνσταντίνος Γ., *Αι αναμνήσεις του εκ της ιστορικής διαφωνίας Βασιλέως Κωνσταντίνου και Ελευθερίου Βενιζέλου όπως την έζησε, 1914-1922*, τμ 1, Αθήνα 1946.
7. Ιωαννίδης, Ιωάννης Ε., *Κωνσταντίνος ΙΒ΄*, τμ. 2, Γκοβόστης, Αθήνα 1935.
8. Μαζαράκης-Αινιάν, Αλέξανδρος, *Απομνημονεύματα*, Ίκαρος, Αθήνα χ.χ.
9. Μεταξάς, Ιωάννης, *Το προσωπικό του ημερολόγιο, 1921-1923*, Παναγιώτης Μ. Σιφναίος (επιμ.), Ίκαρος, Αθήνα 1964.
10. Παρασκευόπουλος, Λεωνίδας Ι., *Αναμνήσεις, 1896-1920*, τμ. 2, Πυρσός, Αθήνα 1935.
11. Στρατηγός, Ξενοφών, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*, Δημιουργία, Αθήνα 1994.
12. Στρέιτ, Γεώργιος, *Ημερολόγιον - Αρχείο*, τμ. 2, χ.ε., Αθήνα 1964

Δευτερογενής βιβλιογραφία:

1. Αγγελομάτης, Χρήστος Εμ., *Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας, Το έπος της Μικράς Ασίας*, Εστία, Αθήνα 2008.
2. Αχλάδη, Ευαγγελία, «Κόσμος», στο: Λουκία Δρούλια - Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου*, τμ. 2, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, σ. 614-615.
3. Βεντήρης, Γεώργιος, *Η Ελλάς του 1910-1920*, τμ. 2, Πυρσός, Αθήνα 1931.
4. Βερέμης, Θάνος, *Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική, 1916-1936*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2018.
5. Βλάσσης, Κωνσταντίνος Δ., «Οίκαδε», *Ο κυβερνητικός και πολεμικός σχεδιασμός το κρίσιμο 1922*, Brainfood Εκδοτική, Αθήνα 2022.
6. Βόγλη, Ελπίδα Κ., *Τι πρέπει να γνωρίζει ο ιστορικός για την επιστήμη και το επάγγελμά του*, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Αθήνα 2015.
7. Γεωργής, Γιώργος, «Το προξενείο της Ελλάδας στην Κύπρο κατά την περίοδο του διχασμού: Από τις βασιλικές βαφτίσεις στην προξενική αποστασία», στο: Γιώργος Καζαμιάς-Πέτρος Παπαπολυβίου (επιμ.), *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η Κύπρος*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2008, σ. 98-128.

8. Γιανόπουλος, Γιάννης Γ., ‘‘*Η ευγενής μας τύφλωσης...*’’, *Εξωτερική πολιτική και «Εθνικά Θέματα» από την ήττα του 1087 έως τη Μικρασιατική Καταστροφή*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 42003.
9. Γιούλα Κουτσοπανάγου, «Ο Τύπος της ελληνικής διασποράς και μετανάστευσης», στο: Λουκία Δρούλια - Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου*, τμ. 1, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, σ. 54-60.
10. Δαφνής Γρηγόριος, *Τα ελληνικά πολιτικά κόμματα, 1821-1961*, Κάκτος, Αθήνα 2019.
11. Δεσποτόπουλος, Αλέξανδρος, «Η ελληνική συμμετοχή στον πόλεμο», στο: Ανδρέας Μπάγιας (επιμ.), *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τμ. ΙΕ΄, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1978, σ. 55-74.
12. Διβάνη, Λένα, *Η εδαφική ολοκλήρωση της Ελλάδας, 1830-1947*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2000.
13. Δρούλια-Μητράκου, Έλλη, «Ο Τύπος ως εργαλείο έρευνας», στο: Λουκία Δρούλια (επιμ.), *Ο Ελληνικός Τύπος, 1784 έως σήμερα, Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα 2005, σ. 477-488.
14. Ζαλοκώστας, Χρήστος, *Αλέξανδρος*, Άλφα, Αθήνα 1952.
15. Gibbons, Herbert A., *Venizelos*, Houghton Mifflin Company, Boston 1920.
16. Hibben, Paxton, *Ο στρατηλάτης Κωνσταντίνος και ο ελληνικός λαός*, Πελασγός, Αθήνα 2005.
17. Κακούρη, Αθηνά, *Τα δύο βήτα*, Καπόν, Αθήνα 2016.
18. Καμπάνης, Άριστος, *Ο Δημήτριος Γούναρης και η ελληνική κρίσις των ετών 1918-1922*, Πυρσός, Αθήνα 1946.
19. Κανδυλάκης, Μανώλης, «Το Φως», στο: Λουκία Δρούλια - Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου*, τμ. 4, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, σ. 326-329.
20. Κιτρορέφ, Αλέξανδρος, «Ο Τύπος ως πηγή για την ιστορία των Ελλήνων στις ΗΠΑ» στο: Λουκία Δρούλια (επιμ.), *Ο Ελληνικός Τύπος, 1784 έως σήμερα, Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα 2005, σ. 371-379.
21. Κιτρορέφ, Αλέξανδρος, «Ατλαντίς», στο: Λουκία Δρούλια - Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου*, τμ. 1, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, σ. 313-315.

22. Κιτρορέφ, Αλέξανδρος, «Ελεύθερος Τύπος», στο: Λουκία Δρούλια - Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου*, τμ. 2, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, σ. 120-121.
23. Κλάψης, Αντώνης, *Πολιτική και διπλωματία της ελληνικής εθνικής ολοκλήρωσης, 1821-1923*, Πεδίο, Αθήνα 2019.
24. Κωστής, Κώστας, «Τα κακομαθημένα παιδιά της ιστορίας», *Η διαμόρφωση του νεοελληνικού κράτους, 18ος -21ος αιώνας*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα ⁵2015.
25. Λεονταρίτης, Γεώργιος Β., *Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, 1917-1918*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2005.
26. Λεονταρίτης, Γεώργιος, «Η διεθνής θέση της Ελλάδος στις παραμονές του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου», στο: Ανδρέας Μπάγιας (επιμ.), *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τμ. ΙΕ΄, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1978, σ. 8-46.
27. Llewellyn Smith, Michael, *Το όραμα της Ιωνίας, Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία 1919-1922*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα ³2022.
28. Λούλος, Κώστας, *Ιστορία και Τύπος, Οι αθηναϊκές εφημερίδες και η περίπτωση του σκανδάλου των εξοπλισμών του 1907*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα ²2006.
29. Μάξης, Γιάννης Α., *Των Δραγούμης, Ο ασυμβίβαστος*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2016.
30. Ματζούρης, Στυλιανός, *Η στάση του Ελληνικού Τύπου έναντι της πολιτικής του Ελευθερίου Βενιζέλου, 1910–1914*, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα 2014.
31. Μαυρογορδάτος Γιώργος Θ., *Τα γράμματα στην Πάολα, Τι μας λένε για τον Κωνσταντίνο Α΄*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2018.
32. Μαυρογορδάτος, Γιώργος Θ., *1915: Ο Εθνικός Διχασμός*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα ¹⁴2015
33. Μιχαηλίδης, Ιάκωβος, *Μικρασιατική Καταστροφή*, Εκδόσεις Παπαδόπουλος, Αθήνα 2018.
34. Μπάλα, Νάση, «Εμπρός», στο: Λουκία Δρούλια - Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου*, τμ. 2, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, σ. 181-183.
35. Μπάλα, Νάση, «Τα χρόνια της ακμής, 1864-1939», στο: Λουκία Δρούλια - Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου*, τμ. 1, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, σ. 34-40.
36. Μπαμπούνης, Χαράλαμπος, *Ιστορική Αφήγηση και Πηγές*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2013.
37. Ντριό, Εντουάρ, *Ελλάδα και Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, Από το κίνημα των Νεότουρκων (1908) μέχρι την Συνθήκη της Λωζάνης (1923)*, Πελασγός, Αθήνα 2000.

38. Ντριώ, Εδουάρδος, *Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος, Θρόνος & Ιστορία*, Εκδόσεις Στέμμα, Αθήνα 2015.
39. Οικονόμου, Νικόλαος, «Από την άφιξη του Βενιζέλου στην Αθήνα ως το τέλος του πολέμου», στο: Ανδρέας Μπάγιας (επιμ.), *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τμ. ΙΕ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1978, σ. 46-52.
40. Παπαδημητρίου, Δέσποινα, «Εστία», στο: Λουκία Δρούλια - Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου*, τμ. 2, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, σ. 263-264.
41. Παπαδημητρίου, Δέσποινα, «Η Καθημερινή», στο: Λουκία Δρούλια - Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου*, τμ. 2, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, σ.476-477.
42. Παπαδημητρίου, Δέσποινα, «Ριζοσπάστης», στο: Λουκία Δρούλια - Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου*, τμ. 4, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, σ. 34-35.
43. Παπαδημητρίου, Δέσποινα, *Ο Τύπος και ο διχασμός, 1914-1917*, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα 1990
44. Παπαρρηγόπουλος, Κωνσταντίνος, *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, τμ. 24, National Geographic Society, Αθήνα 2009.
45. Πλουμίδης, Σπυρίδων Γ., *Η «Σιδηρά» Δεκαετία, Οι Εθνικοί Πόλεμοι της Ελλάδας (1912-1922)*, Μίνωας, Αθήνα 2022.
46. Πλουμίδης, Σπυρίδων Γ., *Τα μυστήρια της Αιγίδος, Το μικρασιατικό ζήτημα στην ελληνική πολιτική, 1891-1922*, Εστία, Αθήνα 2016.
47. Πολίτης, Νίκος Ε., «Νεολόγος Πατρών», στο: Λουκία Δρούλια - Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου*, τμ. 3, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, σ. 302-303.
48. Price, Crawford, *Venizelos and the war*, Simpkin Marshall Hamilton Kent & Co Ltd, London 1917.
49. Richter, Heinz A., *Ο Ελληνοτουρκικός Πόλεμος 1919-1922, Από το όνειρο της «Μεγάλης Ιδέας» στην Μικρασιατική Καταστροφή*, Γκοβόστης, Αθήνα 2020.
50. Richter, Heinz A., *Ελλάδα 1915-1917, Μέσα από τα Ρωσικά Αρχεία*, Γκοβόστης, Αθήνα 2018.
51. Ριζάς, Σωτήρης, *Βενιζελισμός και αντιβενιζελισμός, Στις απαρχές του Εθνικού Διχασμού, 1915-1922*, Ψυχογιός, Αθήνα 2019.
52. Ριζάς, Σωτήρης, *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας, Ο βενιζελισμός, ο αντιβενιζελισμός και η Μικρά Ασία*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2015.

53. Ροδάς, Μιχαήλ Λ., *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία, 1918-1922*, Αθήνα 1950.
54. Ρώτα, Μαρία, «Ταχυδρόμος», στο: Λουκία Δρούλια - Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου*, τμ. 4, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, σ.168-169.
55. Σβολόπουλος, Κωνσταντίνος, *Ελληνική εξωτερική πολιτική 1830-1981*, Εστία, Αθήνα ⁴2014.
56. Seligman, Vincent J., *The victory of Venizelos*, George Allen & Unwin Ltd, London 1920.
57. Σκαμνάκης, Αντώνης, «Ο ημερήσιος Τύπος της περιφέρειας, Ιστορία και προοπτικές», στο: Λουκία Δρούλια (επιμ.), *Ο Ελληνικός Τύπος, 1784 έως σήμερα, Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα 2005, σ. 253-262.
58. Σοφοκλέους, Ανδρέας Κλ., «Αλήθεια», στο: Λουκία Δρούλια - Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου*, τμ. 1, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, σ. 175-176.
59. Σοφοκλέους Ανδρέας Κλ., «Οι πρώτες κυπριακές εφημερίδες-Η σημασία και ο ρόλος τους» στο: Λουκία Δρούλια (επιμ.), *Ο Ελληνικός Τύπος, 1784 έως σήμερα, Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα 2005, σ. 409-418.
60. Σταματόπουλος, Κώστας Μ., *1922, Πως φτάσαμε στην καταστροφή*, Καπόν, Αθήνα 2020.
61. Σταματόπουλος, Κώστας Μ., *Περί της βασιλείας στη νεώτερη Ελλάδα*, Καπόν, Αθήνα ²2015.
62. Σταυροπούλου, Έρη, «Ο αθηναϊκός Τύπος», στο: Λουκία Δρούλια (επιμ.), *Ο Ελληνικός Τύπος, 1784 έως σήμερα, Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα 2005, σ. 241-252.
63. Stone, Norman, *Συνοπτική Ιστορία του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου*, Ψυχογιός, Αθήνα ³2010.
64. Συρίγος, Άγγελος – Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, *Μικρασιατική καταστροφή: 50 ερωτήματα και απαντήσεις*, Πατάκης, Αθήνα ⁵2022.
65. Tsvetkova, Tsvetelina, «Turkish National Movement and Soviet Russia in Caucasus (1919-1922)», στο: Mehmet Hacisalihoğlu (επιμ.), *Journal of Balkan and Black Sea Studies*, τχ.1, Istanbul 2018, σ. 77-114.

66. Τζανακάρης, Βασίλης Ι., *Δακρυσμένη Μικρασία, 1919-1922: Τα χρόνια που συντάραξαν την Ελλάδα*, Μετχάιμιο, Αθήνα 2007.
67. Φεσσόπουλος Γεώργιος Θ., *Αι διχόνοιαι των αξιωματικών μας και η διάλυσις του στρατού μας εν Μικρά Ασία*, χ.ε., Αθήνα 1934.
68. Χρονόπουλος, Γιάννης Κ., *Το χρονικό της μικρασιατικής εκστρατείας*, Historical Quest, Αθήνα 2009.
69. Χρονόπουλος, Δημήτρης, *Δημήτριος Γούναρης*, Ελληνική Ευρωεκδοτική, Αθήνα χ.χ.

Παραρτήματα

Παράρτημα Ι

«ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΛΑΟΝ

Απέρχομαι, ίνα τεθώ επί κεφαλής του Στρατού Μου. Εκεί όπου απ' αιώνων παλεύει ο Ελληνισμός. Υπό την ευλογία του Υψίστου, η Νίκη θα επιστέψη τους αγώνες του Γένους, ακατασχέτως χωρούντος επί την αποστολήν του. Η επικράτησις ημών σήμερον θα εξασφαλίση εκεί, ως το πάλοι η των ημετέρων προγόνων, την πραγμάτωσιν των υψηλοτέρων ιδεωδών της ελευθερίας, της ισοπολιτείας, της δικαιοσύνης. Τα όπλα ημών οδηγεί ολόκληρον το παρελθόν της Φυλής μας. Παρελθόν θαυμασίου πολιτισμού, επιβάλλοντος υποχρεώσεις, της σοβαρότητος των οποίων έχομεν πάντες βαθυτάτην την συνείδησιν. Επί την εκπλήρωσιν των υποχρεώσεων τούτων δικαιούμεθα να διακηρύξωμεν μεθ' υπερηφανείας ότι είμεθα τελείως ικανοί. Το δικαίωμα τούτο μας δίδει ο Ελληνικός λαός εν ιερά ενώσει διά της απαραμίλλου αυτού εθελουσίας.

Πεποιθώς επί την Θεϊαν αρωγήν, επί την ορμήν του ηρωικού στρατού Μου, επί την ακατάβλητον ηθικην δύναμιν της Ελληνικής Ιδέας, σπεύδω εκεί, όπου υπέρτατη Εθνική επιταγή Με καλεί.

Εν Αθήναις, 29 Μαΐου 1921.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Β΄»¹

Παράρτημα ΙΙ

«Στρατιώται

Η φωνή της πατρίδος με εκάλεσεν και πάλιν επί κεφαλής υμών. Δεχθήτε τον εγκάρδιον του βασιλέως σας χαιρετισμόν.

Είμαι υπερήφανος διά σας. Διά την αποφασιστικότητα με την οποίαν αγωνίζεσθε τον απελευθερωτικόν της Φυλής αγώνα εδώ όπου από αιώνων παλαίει ο Ελληνισμός. Δεν αγνοείτε ποίας ευγενούς ιδέας της είσθε υπέρμαχοι επί του ιερού τούτου εδάφους.

Μάχεσθε υπέρ της ιδέας της Ελληνικής η οποί εδώ εγέννησε τον απαραμίλλον εκείνον πολιτισμόν ο οποίος ουδέποτε θα παύση να προκαλή του κόσμου τον θαυμασμόν. Η ανδρεία σας εγγυάται του αγώνος την επιτυχίαν. Αι αρεταί σας εγγυώνται ότι εκ των θυσιών και της νίκης σας θα αναθάλη εφάμιλλος προς εκείνον πολιτισμός. Και του πολιτισμού αυτού σεις θα

---

¹ Εστία, Αθήνα 29 Μαΐου 1921, σ. 2.

είσθε οι δημιουργοί. Άξιοι των προγόνων θα κληροδοτήσητε εις τα παιδιά σας έργον αντάξιον και εκείνων και υμών.

Στρατιώται

Επί το έργον. Όλοι ηνωμένοι. Με την καρδίαν πλήρη από την αγάπην προς την Ελλάδα μας, την μίαν και αδιαίρετον. Και από την αφοσίωσιν προς την αποστολήν αυτής την μεγάλην και αιωνίαν, της οποίας είμεθα όργανα. Εμπρός επί το έργον. Ο Βασιλεύς σας είναι μαζί σας. Και σας οδηγεί εκεί όπου η επιταγή της πατρίδος μας καλεί όλους. Ο Ύψιστος θα ευλογήση τον δίκαιον αγώνα μας.

Κορδελιό 31 Μαΐου 1921

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Β.»²

Παράρτημα ΙΙΙ

«ΣΜΥΡΝΗ, 3 Ιουνίου. (Ταχυδρομικώς).- Ο Βασιλεύς Κωνσταντίνος εδήλωσε σήμερον προς τον ανταποκριτήν του «Ηνωμένοι Τύπου» ότι δεν ελπίζει να μεταβή εις το Ανατολικόν μέτωπον προ [λογοκριμένο].- Η Ελληνική επίθεσις, είπεν ο βασιλεύς [λογοκριμένο] Η Α. Μεγαλειότης δεν ελπίζει να επανέλθη εις Αθήνας προ του προσεχούς Αυγούστου. Ο στρατός, είπεν έχει σήμερον [λογοκριμένο] μαχίμων ανδρών εν Ανατολή και πολλάς χιλιάδας εν εφεδρεία. Οι Κεμαλισταί, κατά τους υπολογισμούς του, διαθέτουν ολιγωτέρας των 100.000 ανδρών.

Ο Βασιλεύς δεν ευρίσκει τον βίον εν Σμύρνη πολύ άνετον ή ευχάριστον. Παραπονείται διά τους κορέους, οι οποίοι υπάρχουν εις τας οικίας και λυπείται διότι δεν δύναται να κάμη λουτρά, λόγω του περιέργου πλήθους, το οποίον πολιορκεί την έπαυλίν του. Ο κόλπος της Σμύρνης, είπεν ο Βασιλεύς, του υπενθυμίζει κατά πολύ την Λουκέρνην, την οποία είχε βαρυνθή πάρα πολύ. Κατά τας ώρας της σχολής το, είπε, παίζει μπρίτζ το οποίον, προσέθηκεν ο Βασιλεύς, ήρχιζε να παίζεται εν Σμύρνη από τριακονταετίας. «Δεν γνωρίζω το αμερικάνικον πόκερ είπε γελών. Έπαιξα μίαν φοράν, αλλά δεν εγνώριζε την αξία των χαρτιών, τα οποία είχε εις χειράς μου και εν τούτοις εκδέρδισα.»

Η Α.Μ. ο Βασιλεύς εδέχθη τον Αμερικανόν ανταποκριτήν εις την βεράνταν της απλής εξ οπτοπλίνθων οικίας της δεσποζούσης της Σμύρνης, ήτις τω παρεχωρήθη. Κατά την διάρκειαν της συνομιλίας, ήτις διήρκεσε μίαν και ημίσειαν ώραν ο Βασιλεύς συνεζήτησε περί πλείστων πραγμάτων από τας θρησκευτικάς δεισιδαιμονίας και την ακρίβειαν της ζωής μέχρι και αυτών των εθίμων των Οθωμανίδων. Απέναντι της οικίας ίσαντο πολλαί εκατοντάδες

---

² Κόσμος, Σμύρνη 1/14 Ιουνίου 1921, σ. 1.

ατόμων τα οποία ανέμενον να τύχουν του βλέμματος του πρώτου Βασιλέως όστις μετέβη εις την Σμύρνην από την εποχής των Βυζαντινών αυτοκρατόρων.

Πριν ο ανταποκριτής λάβη τον καιρόν να υποβάλη ερωτήσεις τινάς εις τον Άνακτα, ο Κωνσταντίνος εξήτησε παρ' αυτού πληροφορίας πως κατώρθωσε να εύρη κατοικήσιμον κατάλυμα εις την Σμύρνην. «Ηναγκάσθημεν να υποβληθόμεν εις μερικά στερήσεις εδώ» είπεν ούτος. «Η Σμύρνη δεν έχει τας ανέσεις των Αθηνών. Ο επί των Στρατιωτικών υπουργός μου κ. Θεοτόκης υπέφερε πάρα πολύ από τους κορέους χθες την νύκτα. Έφθασεν εις τοιούτον σημείον απελπισίας ώστε σήμεραν το πρωί επήγε εις την Σμύρνην και ηγόρασε νέαν κλίνην και στρώμα».

«Εμένα δεν με νοιάζει για τους κορέους», εξηκολούθησεν ο Βασιλεύς γελών. «Μια φορά κατώρθωσα να κοιμηθώ, αλλ' όταν γνωρίζω, ότι υπάρχουν κορέοι, στενοχωρούμαι. Ο υπηρέτης μου εμέτρησε κάποτε εβδομήντα κορέους επάνω εις το σεντόνι μου αφού εσηκώθηκα το πρωί».

Ο ανταποκριτής υπέδειξεν εις τον Άνακτα το Αμερικανικόν φάρμακον, να θέτη δηλαδή σαπούνι εις τας σχισμάς των τοίχων και εις τα πόδια της κλίνης. Το σαπούνι έχει την ιδιότητα να αποδιώκη τους κορέους. «Θα το δοκιμάσω κάποτε» είπεν ο Βασιλεύς.

Η Αυτού Μεγαλειότης εξέφρασε την σταθεράν πεποίθησιν του, ότι ο στρατός, του οποίου το φρόνημα και το ηθικόμ ουδέποτε υπήρξαν ακμαιότερα, θα δυνηθή τώρα να κατασυντρίψη τους Κεμαλικούς. Ανυπομονεί δε πότε θα του δοθή η ευκαιρία αυτή. Εν του τοις, προσέθηκεν ο Βασιλεύς δεν θέλω να καύχωμαι εκ των προτέρων, αλλά προτιμώ να αφήσω να ομιλήσουν τα αποτελέσματα. Ο Βασιλεύς ηρνήθη επίσης, ότι ο στρατός λαμβάνει βοήθειαν, από την Αγγλίαν, είπων, ότι η βρετανική κυβέρνησις συγκατετέθη απλώς να επιτρέψη την επίταξιν μικρών ποσοτήτων προμηθειών.

Ενώ η συνέντευξις εξηκολούθει, μια λέμβος, της οποίας επέβαινον Έλληνες εκ Μυτιλήνης, προσήγγισεν εις την παραλίαν. Οι επιβαίνοντες ήρχισαν να επευφημούν τον βασιλέα των «Ζήτω ο πατέρα μας και ο βασιληάς μας» εφώναζε κάποιος εκ των θαυμαστών του Βασιλέως. «Χρισός ανέστη» εκραύγαζον άλλοι. Ο Κωνσταντίνος ανταπέδιδε τους χαιρετισμούς εγειρόμενος και υποκλινόμενος. Στραφείς προς τον ανταποκριτήν είπε. «Δεν φαίνεται να είχα παραιτηθή, δεν ειν' έτσι;»

Ο Βασιλεύς εξήτησε συγγνώμην, διότι δεν ήθελε να συζητήση περί πολιτικής. «Τώρα που είμαι μακράν των Αθηνών είπε θέλω να λησμονήσω τας πολιτικάς φροντίδας».

Ο Βασιλεύς εξέφρασε την βεβαιότητα ότι η Βουλή θα εψηφίζε το νομοσχέδιον περί της χορηγήσεως οκτώ εκατομμυρίων δραχμών καθυστερουμένων και περί αυξήσεως της βασιλικής επιχορηγίας εις τρία εκατομμύρια δραχμών ετησίως. «Και θα δυνηθώ πράγματι να χρησιμοποιήσω τα χρήμα αυτά» είπε γελών «διότι ο βίος είναι πολύ δαπανηρός αυτήν την

εποχήν. Σήμερα πληρώνω εις μερικούς υπηρέτας μου 400 δραχμάς κατά μήνα, ενώ άλλοτε επλήρωνα εις αυτούς μόνον 80. Εκτός τούτου 300.000 δραχμαί εκ του ποσού, το οποίον θα ψηφισθή από την Βουλήν, θα δοθούν εις τους αδελφούς μου, δηλαδή 150.000 δραχμές εις έκαστον.»³

---

³ Πρωτεύουσα, Αθήνα 7 Ιουνίου 1921, σ. 4.